تذكرة الاولياء وغيره ۾ مذكور آهن علم اصول ۽ فروع جو عالم هو ۽ مذهب امام

ابو حنيفه جو مختار كيو هوائين ۽ انهي عمل كندو هو - توفي سنه ٢٢٦

ابو بكر بن معروف

فرمائي ٿو ته امت محمديه عليه الصلوٰة والسلام ۾ امام صاحب كان زياده نيڪ خصلت

ماڻهون موجود ڪونه ٿيو

امام جعفر صادق بن محمد الباقر چشم وچراغ اهلبيت نبوي سلالهٔ خاندان مصطفوي

وارث علم الرسول سيد الاولياء عارف كامل عاشق صادق بارهن امامن مان مشهور

امام آهي طريقت حقيقت شريعت جو مقتدا ۽ جهان جي سڀني مشائخن جو پيشوا آهي

سندس تعريف ۽ توصيف ڪرڻ جي اسانجي قلم ۽ عبارت کي ڪهڙي طاقت آهي جو اڪابر

علما سندس ڪمالات ظاهريه ۽ باطنيه جي پوري پوري ڪان عاجز آهن اهلسنة خواه

اهل تشيع وارث وقت برحق امام ۽ برگزيده اوليا آهي امام صاحب جي به نسبت

سندس ئي هڪڙي شاهدي بس آهي ۽ هزارن جو مٿ آهي

ابو الحسن ابن علي رضي الله تعالیٰ عنه روايت ٿو ڪري ته هڪڙي ڏينهن امام ابو حنيفه حضرت

امام جعفر صادق رضي الله تعالیٰ عنه جي خدمت ۾ آيو پاڻ امام صاحب ڏانهن نهاري فرمايو

ته آئون سمجهان ٿو ته تون منهنجي ڏاڏي جي سنت جاري ڪندين ۽ بدعتن جو پاڙ

۽ مددگار ٿيندي ۽ جيڪي وات کان پڌل هوندا تنهن جو راهبر ٿيندي. خدا تنهنجي مدد
ڪندو ۽ توکي توفيق ڏيندو ته تنهنجو رباني عالمن جو پيشوا ۽ رهبر ٿيندين. هي روايت
حضرات اهل بيت سڳورن کان نقل ٿيل آهي. تحفه جي حضرت شاه عبد العزيز محدث
دهلوي تحفه جي ٻارهين باب جي آخر ۾ لکي ٿو ته حضرات شيعه جيڪي هن اهل سنت
جماعت جي روايتن تي اعتبار نٿا ڪن تنهن هوندي به هي روايت جا خاص حضراتن امامن
سڳورن جي اسناد سان منقول آهي ضرور قبول ڪرڻ گهرجي. ٻاڻ ۽ امام ابوحنيفه ٻئي
بلڪل هم عمر ۽ هم عصر هوا ٻئي سنه ۾ تولد ٿيا آهن مگر ٻاڻ سنه ۱۴۸ ۾ ۽ امام
ابوحنيفه کانئس ٻه سال اڳ وفات ڪئي

حاتم اصم بلخ جي وڏن اوليائن مان آهي زاهد ۽ عابد زماني ۾ يگانو ۽ جامع
شريعت ۽ طريقت ۽ حقيقت جو هو هن جو مقام جنيد بغدادي جهڙو آهي ته حاتم اسان جي
زماني جو صديق اڪبر آهي. بوستان ۾ که حاتم اصم بود باور مکن سندس نقل
مشهور آهي علم شريعت ۽ طريقت جو شقيق بلخي کان حاصل ڪيا ۽ جو امام ابو يوسف
جو شاگرد آهي ۽ سندس چوڻ آهي ته بغير علم جي عبادت ڪندڙ مثل جانباه جي
گڏهه جي آهي جو سڄو ڏينهن هلي ٿو شام جو اتي جو اتي بيٺو هجي سندس ذڪر
تذڪرة الاولياء ۽ ٻين ڪتابن ۾ مفصل مذڪور آهي توفي سنه ۲۳۴
حيان

حديث شريف ۾ سندس روايت تمام گهٽي آهي صحيح ابن ماجه واري سندن

ادبون

روايتون گهڻيون نقل ڪيون آهن امام صاحب جي قوة حافظه جو پاڻ نهايت مداح
۽ معترف آهي توفي سنه ١٤٢

هن محدث جي شاهدي صريحًا امام صاحب جي قوة حافظه بنسبت ملهم جرح
قابل غور آهي جهڙي طرح علامه ذهبي امام صاحب کي حديث جي حافظن مان
ثابت ڪيو آهي —

حسن بن صالح

چيو آهي ته امام صاحب نهايت پرهيزگار ۽ حرام کان بچندڙ هو حتى ڪه فقط شبهي جي
ڪري گهڻيون حلال شيون ترڪ ڪندو هو. گهڻو فقيه پنهنجي نفس کي گناهن کان
سنڀاليندڙ وارد ابوحنيفه کان زياده مون ڪونه ڏٺو

حسن بن عمارة ابومحمد حسن بن عمارة الڪوفي عالم فقيه محدث بغداد جو قاضي
آهي صحيح ترمذي ۽ ابن ماجه ۽ حاڪم پنهنجن ڪتابن ۾ سندس اسنادن
حديثون روايت ڪيون آهن توفي سنه ١٥٣

عبدالله بن مبارڪ فرمائي ٿو ته مون حسن بن عمارة کي ڏٺو ته امام صاحب جي سواري
جي وقت رڪيب هڻي جو هٿ ۾ جهلي چيائين ته قسم آهي خدا تعالى جو مون فقه
۾ اوهان کان زياده عالم ڪامل فاضل ڪونه ڏٺو بيشڪ اوهين سردار آهيو اهڙن

عالمن جا جيڪي فقه ۾ گفتگو ڪندا هئا ۽ جيڪي تنهنجي ڪلام ڪندا هئا سي فقط حسد جي
ڪري دشمني ڪندا هئا سنه ١٤٢

حفص بن غياث بن طلق النخعي الڪوفي زبردست عالم ۽ محدث حافظ الحديث ثقه
آهي وڏن محدثن امام احمد يحيى بن معين ۽ يحيى بن سعيد القطان جو استاد آهي
صحاح سته وارن سڀني سندس روايت ڪيل حديثون پنهنجي ڪتابن ۾ لکيون
آنديون آهن قوة حافظه ۾ اهڙو ممتاز هو جو روايتون سڀ برزبان ياد ڪيون هو ٻين
محدثن وانگي ڪاغذ ياد ڪرڻ ياداشت نه رکندا هو. امام صاحب جو شاگرد رشيد آهي ۽
انهن خاص مقرب ۽ بااخلاص اصحابن مان آهي جنهنجي واسطي امام صاحب چوندو هو ته
انتم مسار قلبي وجلاء حزني توفي سنه ١٩٦ ۾ چيو آهيس ته ڪلام امام ابي حنيفه
جو فقه ۾ نهايت تدقيق ۽ موشگافي ڪي ڪتل آهي انهيءَ جو عيب نه ڪڍندو مگر جيڪو جاهل هوندو
حڪيم بن هشام ثقفي کان ڪنهن شخص پڇيو ته خبر ڏي مونکي امام صاحب جي احوال
جي تنهن ٻڌايو ته امام صاحب کان زياده ڪو امانتدار ڪونه هو. خليفه منصور خزانن
جون ڪنجيون سندس حوالي ڪرڻ گهريون ۽ قبول ڪرائڻ لاءِ ڏرڪيا ۽ نه قبول ڪرڻ
واري صورت ۾ ڌمڪايائين مگر پاڻ هرگز قبول نه ڪيائين ۽ دنيا جون نعمتون پاڻ تي وسايائين
انهن شخصن چيو ته اهڙو ماڻهون خوف خدا جو رکندڙ انسان نه ڏٺو. تنهن حڪيم بن
هشام قسم کڻي چيو ته بيشڪ امام صاحب اهڙو بي نظير ماڻهون هو

حمزه ابو عماره حمزه بن حبيب قاري ڪوفي جو ستن امامن علم قراءت جي مان

مشهور

مشهور معروف قاري امام آهي ۽ تمام محدث ۽ نهايت زاهد ۽ صادق ۽ پرهيزگار آهي
امام صاحب جو صحبتي هو ۽ امام صاحب کان گهڻين روايت ڪئي آهيس ڪه حديقه ص ١٥٦
۽ صحيح مسلم واري پڻ هن ڪتاب ۾ حديثون سندس اسناد سان آنديون آهن توفي ١٥٦

حارجه بن مصعب

فرمايو آهي ته امام صاحب فقيهن جي جماعت ۾ مثل قطب جي يعني جنڊ جي ڪلي جيان آهي
جنهن جنڊ ڦري تو يا مثل ڪسوٽي جي آهي جنهن سون پرکجي تو ۽ چيو آهيس ته ڪعبي جي
اندر رهڻ پر گن قرآن جو ختمون پورو ڪيو. عثمان بن عفان. تميم. سعيد بن جبير
ابو حنيفه

خصيب بن عبد الرحمن

جو امام صاحب جو استاذ هو مگر باوجود انهيءَ امام صاحب جي گهڻين تعظيم ڪندو هو
محمد بن الفضل کان روايت آهي ته هڪڙي ڏينهن امام صاحب هڪڙي حديث جي
تحقيق ڪرڻ لاءِ خصيب وٽ ويو ۽ آئون به ساڻس گڏ ويس ته ڏٺم امام صاحب جي
اڳيان اهڙي طرح تعظيم سان پنهنجي پاسي ۾ وهاريائين پوءِ امام صاحب شريف لغام جي
بيضه واري پڇي خصيب چيو ته اخبرني ابو عبيدة عن عبد الله بن مسعود في بيضه
النعام يصيبها المحرم ان فيه قيمة ٣ سيف ص ٣٠٦
خطيب الشيخ ولي الدين ابي عبد الله محمد بن عبد الله الخطيب صاحب مشڪات
المصابيح اڪمالي في اسماء الرجال سندس فضائل ۽ مناقب ذڪر ڪري پڇاڙيءَ ۾ لکي ٿو

ولو ذهبنا الى شرح مناقبه وفضائله لاطلنا الخطب ولم نصل الى الغرض فانه كان
عالمًا عاملًا وربًا زاهدًا عابدًا امامًا في علم الشريعة والغرض بايراد ذكره في
هذا الكتاب وان لم نرو عنه حديثا في المشكواة للتبرك به لعلو مرتبته ووفور علمه
حاتم بن الوب بلخي - امام محمد ۽ امام زفر جي اصحابن مان وڏي درجي جو فقيه
۽ محدث آهي - نهايت عابد زاهد صالح صاحب معرفت ۽ تقويٰ ۽ ورع جو آهي
سندس ڪرامتون ۽ رياضتون جو احوال ڪتابن ۾ مذڪور آهي صحيح ترمذي ۾ هن
روايت سندس موجود آهي ته خصلتان لا تجمعان في منافق حُسن سَمت ولا فقه
في الدين علم فقه جو امام ابو يوسف ڪان حاصل ڪيائين ۽ حسن سمت يعني طريقة
۾ سندس شيخ صحبت ابراهيم بن ادهم آهي تنهنجو جو آهي ته علم خدا تعاليٰ
جي طرفان رسول ڪريم عليه الصلواة والسلام کي پهتو پوءِ حضرت جن کان اصحابن
سڳورن کي حاصل ٿيو پوءِ انهن کان تابعين کي پهتو پوءِ انهن کان امام اعظم ۽
انهي اصحابن هت ڪيو سڀني کان اها آهي جاهي ڪو شخص جو ٿيئي بانهي ٿئي سيف
داؤد طائي ابو سليمان داؤد بن نصر الطائي الڪوفي وڏو محدث ۽ فقيه محدثن جو
استاذ نهايت زاهد ۽ عابد هو دنيا جو تارڪ ۽ خدا تعاليٰ جي خاص بانهن مان هو
سندس ولايت ۽ ڪرامتون جو ذڪر تذڪرة الاولياء ۽ سيني ڪتابن ۾ موجود آهي
خصوصًا حضرات صوفيه ۽ اهل باطن وٽ انهن اولياءُن جو مرشد ڪامل ۽ شيخ
المشائخ آهي - معروف ڪرخي سندس خاص مريد هو - جو سري سقطي جو

مرشد ڪامل آهي جو جنيد بغدادي جو مامون ۽ استاد ۽ پير طريقت هو ۽
جنيد بغدادي سلسلهٔ حضرات سهرورديه ۽ چشتيه جو مشهور معروف شيخ
طريقت آهي. انهين واسطي سان داؤد طائي سڀني جو مرشد اعلىٰ آهي. سو ويهه
سال امام صاحب جي صحبت ۾ رهيو ۽ امام صاحب جي شاگردي ڪيائين ۽ علم فقه جو
حاصل ڪيائين ۽ امام صاحب جو خاص مخلص ۽ اصحابن ۾ سڀ کان زياده پاڻ مقرب ۽
ممتاز هو تان جو جيڪڏهن امام ابو يوسف ۽ محمد ڪنهن مسئله ۾ اختلاف ڪندا هُوا
ته انهيءَ جو فيصلو داؤد طائي ڪندو هو مگر پڇاڙيءَ ۾ امام ابو يوسف تي قضا جي عهدي
قبول ڪرڻ ڪري ڪاوڙيل هو ۽ چوندو هو ته اسان جي استاد يعني امام صاحب قضا
قبول نه ڪئي تان جو قيد خانه ۾ وفات ڪري ويو ۽ تو انهيءَ جي مخالفت ڪري قضا قبول ڪئي
۽ پنهنجي عزت جو باعث سمجهئي. سندس ورع ۽ تقوىٰ جيون عجيب
ڳالهيون آهن. محارب بن دثار چيو آهي ته داؤد طائي اڳين زماني جي امتن ۾
هجي ها ته سندس قصا قرآن ۾ نازل ٿين ها. مگر هي جاءِ انهيءَ تفصيل جي
نه آهي جيڪڏهن تاريخي احوال هر هڪ بزرگ جو ڪنداسين ته ڪتاب تمام وڏو ٿي
پوندو ۽ پنهنجي مطلب کان پري وڃي پونداسين
علامه ذهبي حافظ شمس الدين محمد بن احمد الذهبي المتوفي سنه ٧٤٢

امام رازي: ابو عبدالله بن محمد بن عمر فخر الدين رازي صاحب تفسير ڪبير ۽
تصانيفن جو ڀيڻ زمانه ۾ علم ۽ ڪمال ۾ سڀني کان فائق هو ملڪن ملڪن جا علماءِ
فضلا سندس خدمت ۾ پري پري کان ايندا هوا. فقه ۾ شافعي مذهب هو مگر
باوجود متعصب هجڻ جي امام صاحب جون عجيب عجيب حڪايتون پڻ هن تفسير
۾ آنديون آهن سندس ذڪر خير ۽ بيان علم ۽ اجتهاد جو هر جاءِ ڪيو آهي توفي سنه ٦٠٦

امام زفر: زفر بن هذيل بن قيس العنبري البصري. فقه ۾ مجتهد ڪامل ۽ علم
حديث ۾ استاد هو امام المحدثين وڪيع بن الجراح انهن کان علم حاصل ڪندو هو
۽ هميشه سندس مجلس ۾ حاضر ٿيندو هو سندس تعريف ۾ هي قول امام اعظم
جو ڪافي آهي جو سندس نڪاح جي خطبه ۾ امام صاحب فرمايو هذا زفر امام من ائمة
المسلمين وعلم من اعلامهم في شرفه وحسبه ونسبه ابتدا ۾ گهڻو ڪري توغل
حديث شريف ۾ هوس تان جو صاحب الحديث جي لقب سان مشهور ٿيو گهڻو ڪري
ڏکيا ڪنهن مسئله جي تحقيقات لاءِ امام صاحب وٽ آيو ۽ امام صاحب کان جواب
باصواب معلوم ڪري پڇيائين ته هي جواب اوهان ڪٿان معلوم ڪيو امام صاحب چيو
فلاڻي حديث ۽ هن قياس سان پوءِ امام صاحب جي صحبت اختيار ڪيائين ۽ فقه
۽ اجتهاد ۾ وڏي درجه ڪماليت کي پهتو ۽ امام صاحب سان فقه جي تدوين
۽ قاعدن ٺهرائڻ ۾ همراه ٿيو. عالمن فقه ۾ باوجود رتبه امام محمد کان وڌ مقرر
ڪيو آهي مگر تصنيف نه هوڻ ڪري سندس علم گهڻو مشهور نه ٿيو آهي

ا. محسني

زمخشري: ابوالقاسم محمود بن عمر جار الله زمخشري مشهور علامه فهامه تفسير، حديث
نحو، لغت ۽ بيان ۽ سڀني علمن ۾ امام صاحب تفسير ڪشاف وغيره عجيب ڪتابن جو مصنف
آهي جنهن ڪري امام صاحب جي مناقب ۽ فضائل ۾ ڪتاب شقائق النعمان في حدائق
النعمان تصنيف ڪيل آهي ۽ تفسير ڪشاف ۾ جا بجا امام صاحب جيون ڳالهيون نقل
ڪندو آهي باوجوديڪ معتزلي المذهب هو مگر فروعات ۾ امام حنيفه جو تابع
۽ معتقد هو ۽ فخر ڪري پاڻ لئي هي نقل ڪندو هو والفضل ما شهدت به الاعداء
سفيان ثوري: ابو عبدالله سفيان بن سعيد الثوري الڪوفي. علم حديث ۾ امام
۽ فقه ۾ مشهور مجتهدن مان آهي - امام مالڪ ۽ اوزاعي ۽ ابن جريج جو استاذ
صحاح سته وارن ۽ ٻين سڀني محدثن انکان بالواسطه روايتون ڪيون آهن
واجمع الناس على دينه وورعه وزهده وثقته واليه المنتهى في علم الحديث
امام صاحب جو همعصر هو ۽ فروعي مسئلن ۾ ڪجهه پاڻ ۾ اختلاف ۽ مناظرو به ٿيندو هو
مگر امام صاحب جو غايت مداح ۽ تعظيم ڪندڙ ۽ ثنا خوان هو. جو نه وهو ته اسين
امام صاحب جي آڏو اهڙا هوا سين جهڙي طرح جهرڪيون بازجي اڳيان. ابوبڪر بن
عياش کان نقل آهي ته جڏهن امام ثوري صاحب جو ڀاءُ ماجد وفات ڪري
ويو هو ۽ ماڻهون فاتحه خواني لاءِ ايندا هوا ته جڏهن امام صاحب به آيو ۽ سفيان
ثوري سندس تعظيم لاءِ اٿي کڙو ٿيو ۽ پنهنجي جاءِ تي وهاري پاڻ ادب سان اڳيان
تي ويٺو جڏهن ماڻهون اٿي ويا ته سندس يارن تعجب ڪري چيو ته اوهين تعظيم

جو سبب پڇڻ تي پاڻ فرمايائين ته اهڙو شخص مون اڳي ڪڏهن ڪين ڏٺو جيڪو عمل جيترو ۽ فقاهت جيتري پرهيزگاري مون ڏٺي سندس لائق هئي پوءِ آءُ ڪيئن نه سندس تعظيم ڪريان ها

ن مون وٽ

ن تعظيم

محمد بن بشر چوي ٿو ته آءُ سفيان ثوري ۽ امام ابوحنيفه ٻنهي صاحبن وٽ ايندو ويندو رهندو هوس جڏهن امام صاحب وٽ ويندو هوس ته مون کان پڇندا هئا ته ڪٿان ٿو اچين. چوندو هوس سفيان ثوري وٽان پوءِ پاڻ فرمائيندا هئا ته اهڙي شخص وٽان ٿو اچين جيڪڏهن علقمه ۽ اسود حيات هجن ها ته سندس علم جا محتاج هجن ها ۽ جيڪڏهن امام سفيان ثوري وٽ ويندو هوس ۽ پڇندا هئا ته ڪٿان آيو آهين چوندو هوس ابوحنيفه وٽان تڏهن پاڻ چوندا هئا ته روءِ زمين جي وڏي عالم ۽ فقيه وٽان آيو آهين — افسوس آهي جو سفيان ثوري به قضا قبول ڪرڻ جي الزام ۾ بادشاه کان لڪي ڇپي وڃڻ ۽ روپوشي جي حالت ۾ وفات ڪيائين ۱۳ ترجمه

سفيان بن عيينه ابو محمد بن عيينه الهلالي كان اماما عالما ثبتا زاهدا ورعا مجمعا على صحة حديثه وروايته امام شافعي ۽ شعبه ابن جريج ۽ زبير بن بكار وغيرهم انهن کان روايتون ڪيون آهن . ستر حج پڙهيا آهنس پاڻ چوندو هو ته مون کي امام ابوحنيفه محدث بڻايو جڏهن ڪوفي ۾ آيس تڏهن ماڻهن کي چيائين ته هي حافظ علم عمرو بن دينار جو اوهان وٽ آيو آهي پوءِ ماڻهو مون وٽان پڇڻ ايندا هئا امام صاحب جي حق ۾ چوندو هو ته ماڻهن الئي امام ابوحنيفه جو مثل نه ڏٺو ۱۳

سليمان بن اشعث ابوداؤد سليمان بن اشعث سجستاني صحاح سته وارن
مان وڏي درجي جو مشهور معروف حافظ الحديث آهي امامن سڳورن جي باري ۾
سندس هي قول منقول آهي ته ابا حنيفه كان اماما رحمه الله الشافعي كان اماما رحمه الله
مالكا كان اماما اهڙي ريت اهل الحديث كان اثر واعتراف غنيمت آهي جو امامن
جي فهرست ۾ امام ابوحنيفه کي شمار ڪيو آهي سه بيل حيرت ڪ قافيه ڪل ابودلس است
سهل بن عبدالله تستري ابومحمد سهل بن عبدالله التستري وڏن بزرگن اولياء
ڪاملن مان آهي صاحب ڪرامت ۽ رياضت ۽ علم ۽ معرفت جو آهي. جنهن کي
الست جو ميثاق چڱي طرح ياد هو سو امام صاحب جي شان ۾ چوي ٿو ته جيڪڏهن امت
موسىٰ ۽ امت عيسىٰ على نبينا وعليهما السلام ۾ امام ابوحنيفه جهڙو عالم هجي ها ته
گمراهه ٿين ها نه يهودي ۽ نصراني ٿين ها ١٢
امام شافعي ابوعبدالله محمد بن ادريس القرشي المطلبي الشافعي جنهن مذهب جي نالي مان
مشهور معروف مجتهد امام جليل الشان آهي اڪثر محدثين سڳورا خصوصًا اصحاب
صحاح سته وغيرهم سندس ئي مذهب جا مقلد ۽ پيرو آهن سندس تعريف ۽ لقب مصنف
لاءِ وڏو ڪتاب گهرجي اسين هتي فقط قاضي ابن خلكان جي قول تي اكتفا ٿا ڪريون
وقد اتفق العلماء قاطبة من اهل الحديث والفقه والاصول واللغة والنحو وغير
ذالك على ثقته وامانته وعدالته و زهده وورعه و نزاهة عرضه وعفة نفسه
وحسن سيرته وعلى قدره وسخائه ١٢ اهو امام عظيم القدر جليل الشان باني

امام صاحب جو فقاهت سان ۾ ثنا خوان آهي ۽ هي قول سندس مشهور متواتر آهي ته
الناس في الفقه عيال ابي حنيفة. ۽ ٻيو بواسطه محمد بن الحسن الشيباني شاگرد امام
ابوحنيفه جو آهي ۽ سندس قول آهي جيڪو علم فقه جو حاصل ڪرڻ جي خواهش ڪري ته
امام صاحب جي اصحابن ۽ شاگردن جي صحبت اختيار ڪري جو فقه جا باريڪ مسئلا ۽
حقيقتون انهن تي آسان ۽ نيڪ روشن ڪيون آهن قسم آهي خدا تعالى جو ته آئون
فقيه نه ٿيس مگر امام محمد بن الحسن جي ڪتابن سان ۽ چوندو هو الحمد لله الذي
اعانني على الفقه بمحمد بن الحسن ۽ چوندو هو ته جيڪي امام صاحب جا ڪتاب نه ڏسندو
اهو علم ۾ متبحر ٿي نه سگهندو ۽ نه فقيه ٿي سگهندو ۽ امام ابوحنيفه جي استاذي جي ڪري
ايتري تعظيم ۽ تڪريم سندس وفاتي کان پوءِ ڪندو هو جو جڏهن سندس قبر جي زيارت
لاءِ بغداد ۾ ايندو هو تڏهن نمازن امام صاحب جي مذهب موجب پڙهندو هو يعني
رفع اليدين ۽ جهر بالتسميه ۽ قراءت قنوت في الفجر نه ڪندو هو ۽ امام صاحب جي حيا کان
پنهنجي اجتهاد تي عمل نه ڪندو هو ڄڻڪ امام صاحب جي مذهب تي عمل ڪندو هو ۽
اخلاص ۽ اعتقاد امام صاحب ۾ اهڙو هوس جو پاڻ چيو آهيس ته جڏهن مونکي ڪو
مشڪل پيش ايندو آهي تڏهن امام صاحب جي قبر تي وڃي ٻه رڪعتون نفل پڙهي خدا تعالى کان
دعا گهرندو آهيان ته منهنجو مشڪل آسان ٿيندو آهي ۔ مسلمانو غور ڪريو هي آهي
ادب ۽ اخلاص ۽ حسن اعتقاد اهڙي امام جليل الشان جو امام ابوحنيفه سان ۽ هي
آهي احوال غير مقلدن هن زماني جي جو امام صاحب جي حق ۾ بي ادبي ۽ گستاخي

٦٠ صفحه

۽ طعنه زني ڪندا آهن

شداد بن حڪيم بلخي امام زفر جي اصحابن مان وڏو فقيه محدث هو ابو عاصم نبيلي امام صاحب جي وفات کان پوءِ هن سان صحبت اختيار ڪئي ۽ علم فقه جو حاصل ڪيائين. خطيب بغدادي احمد بن محمد بلخي کان روايت نقل ڪري ٿو ته مون شداد بن حڪيم کان ٻڌو چوندو هو ته مون امام ابو حنيفه کان وڌيڪ افضل ڪو به عالم نه ڏٺو   توفي سنه ٢١٣

شريڪ قاضي شريڪ بن عبدالله النخعي عالم فاضل عابد سچو پرهيزگار محدث هو عبدالله بن مبارڪ ۽ يحيى بن سعيد قطان هن کان روايت ڪئي آهي امام بخاري کانسواءِ ٻين محدثن الهن جي سند سان حديثون روايت ڪيون آهن پاڻ امام صاحب جي صحبت اختيار ڪئي آهي   توفي سنه ١٧٧ احياء العلوم ۾ آهي ته شريڪ چيو آهي ته ڪان ابو حنيفه طويل الصمت دائم الفكر قليل المحادثة للناس فهذا من اوضح الامارات على العلم الباطن والاشتغال بمهمات الدين

شعبه بن حجاج

فرمايو آهي قسم آهي خدا تعاليٰ جو ته امام صاحب سمجهه ۽ عقل ۾ ۽ زبان ۽ ياد داشت ۾ تمام قوي ۽ مضبوط هو ۽ جن ماڻهن ڪن مسئلن ۾ الهن تي طعنه زني ڪئي آهي الهن کان وڌيڪ پاڻ الهن مسئلن جو خبردار ۽ هوشيار هو ۽ سگهو ئي آهي جو اهي ماڻهو خدا تعاليٰ سان وڃي ملن ۽ پنهنجي اعمالن ۾ بي اعتدالي جو

خدا تعالیٰ کي جواب ڏين

شقيق بلخي ابو علي شقيق بن ابراهيم بلخي ولي ڪامل عالم عارف متوڪل مشهور اوليائن
مان آهي - امام ابو حنيفه - اسرائيل ۽ عباد بن ڪثير کان علم حاصل ڪيائين ۽ امام ابو يوسف
جو خاص اصحابن ۽ شاگردن مان آهي توفي سنه ١٩٤

ابو جعفر شيرازي روايت ٿو ڪري ته شقيق بلخي امام صاحب جي تعريف ۾ چوندو هو ته ابو حنيفه
سڀني ماڻهن کان علم ۾ زياده ۽ تقويٰ ۾ زور ۽ عبادت ۾ ڏاڍو ۽ سخا ۾ واڌارائي هو
۽ دين جي ڪم ۾ نهايت گھڻو احتياط ڪندو هو - امام شعراني لکي ٿو ته شقيق بلخي
امام صاحب جي تعريف تمام ڪثرت سان ڪندو هو ۽ ڏين مجلس ۾ علي الاعلان سندس
ورع ۽ تقويٰ جيون ڳالهيون ٻڌائيندو هو جنهن کي ٻڌڻ بابت منڪر ڪو ٿي ڇڏيون ڪاله
طحاوي ابو جعفر حافظ احمد بن محمد سلامة الازدي الطحاوي فقه ۽ حديث ۾
جليل القدر عظيم الشان امام هو علم حديث جو وڏن محدثن کان ٻڌائين ۽ روايت
ڪيائين ۽ گھڻن محدثن ونائس فقه ۽ حديث حاصل ڪئي حافظ سيوطي ۾ سندس بابت
۾ لکي ٿو ته طحاوي ثقه ثبت فقيه هو سندس مثل انهي کان پوءِ دنيا ۾ پيدا ڪونه ٿيو
تصنيف سندس تمام گھڻي ۽ نهايت محققانه آهي - سندس ماما امام مزني آهي
جو شافعي مذهب جو عالم ۽ وڏو راوي ۽ سندس خاص اصحابي هو پاڻ به اول مذهب
شافعي رکندو هو پوءِ مذهب حنفي اختيار ڪيائين تنهن سبب پڇيائونس ته پاڻ چيائين ته
منهنجو مامون مزني هميشه حنفي مذهب جا ڪتاب ڏسندو هو ۽ مطالع ڪندو هو

تنهنڪري

تنهن ڪري مون حنفي مذهب اختيار ڪيو مگر باوجود انهي جي محض مقلد نه هو بلڪ مجتهد
في المذهب هو بلڪ سڀني مذهبن ۾ نهايت ڄاڻندڙ هو حتى ڪه ڪيترن ته حنفين کان سواءِ
ٻين مذهبن جي به سندس نظير ڪونه هو ۽ جيئن ته جنهن کي انهي ڳالهه ۾ شڪ هجي سو سندس
ڪتاب شرح معاني الآثار مطالعه ڪري پڻ ٻيو تسلي ڪري ٻين تصانيف ۾ امام صاحب جي
مذهب جو تائيد دليلن سان ۽ خاص ڪري حديثن سان تمام گهڻن ڪئي آهي هن ۽ امام
صاحب جي مناقب ۽ فضائل ۾ خاص ڪري ڪتاب مناقب امام ابو حنيفه تصنيف ڪيو آهي
امام بخاري ۽ مسلم ۽ ابوداؤد ۽ نسائي ۽ ترمذي ۽ ابن ماجه وغيرهم جو همعصر هو توفي سنه ٣٢١
عافيه بن يزيد بن قيس الازدي الڪوفي وڏو عالم ۽ فقيه ۽ محدث هو صحيح نسائي
جي مروي عنه مشائخن مان آهي امام ابو حنيفه جو خاص شاگرد ۽ فقه ۾ همراه ۽ مددگار
هو ۽ امام صاحب جو مٿس اهڙو اعتبار هو جو تصنيف فقه ۾ جيسين سندس مشورو نه
وٺندو هو تيسين مسئلو ڪتاب ۾ داخل نه ڪندو هو ۽ ٻين اصحابن کي چوندو هو ته
جيسين عافيه نه اچي تيسين ڪو مسئلو قلمبند نه ڪريو. توفي سنه ١٨٠
عاصم قاري. ابوبڪر عاصم بن ابي النجود علم قرأت جي ستن قارين مان مشهور قاري
امام آهي علم قرأت ۾ امام ابو حنيفه جو استاد هو جڏهن امام صاحب علم فقه ۾ ترقي
ڪئي تڏهن پاڻ امام صاحب وٽ ونڃڻ لاءِ ايندو هو ۽ چوندو هو ته يا ابا حنيفه جئتنا
صغيرا و جئناك كبيرا يعني اي ابو حنيفه تون ننڍي هوندي اسان وٽ ايندو هوئين
۽ هاڻي اسين وڏي ۾ تو وٽ اچون ٿا توفي سنه ١٢٧

عبدالله بن مبارڪ بن واضح الحنظلي المروزي ابو عبدالرحمٰن سڀني علماء اسلام جو اتفاق آهي ته عبدالله ابن مبارڪ ثقه حجة امام صاحب حديث حافظ حديث فقيه عالم عابد زاهد پرهيزگار سخي بهادر شاعر دانا صحيح الحديث ڪثير الحديث صالح سالڪ عارف بالله ولي ڪامل هو محدثن وٽ امير المؤمنين في الحديث جي لقب سان مشهور تسليم ڪيل آهي امام نووي سندس تعريف هنن الفاظن سان ڪئي - عبدالله بن مبارڪ اهو امام جليل الشان آهي جنهن جي امامت ۽ جلالت تي هر طرح امت جو اتفاق اجماع ٿيل آهي جنهن جي ياد ڪرڻ سان الله تعالىٰ جي رحمت نازل ٿئي ٿي جنهن جي محبت ڪرڻ سان الله تعالىٰ جي مغفرت حاصل ٿئي ٿي سفيان ثوري جي مجلس ۾ هڪڙي شخص سندس صفت ۾ عالم المشرق چيو ته سفيان ثوري هن تي ڪاوڙجي پيو جو عالم المشرق والمغرب ته تون پاڻ آهين - يحيٰ بن معين ۽ امام احمد بن حنبل سندس شاگردن مان آهن ۽ پاڻ ڇهن هزارن مشائخن کان حديثون حاصل ڪيون آهن. امام بخاري ۽ مسلم ۽ ٻين محدثن سندس اسناد سان سوين حديثون پنهنجن ڪتابن ۾ روايت ڪيون آهن ۽ سندس تعريف بيحد ڪمال ڪئي اٿن توفي سنه ١٨١

مسلمانن جو پيشوا ۽ سڀني ۽ ڪن لوڪن جي پيشوا اهو امام جليل الشان امام صاحب جو ڪٽر مداح ۽ ثناخوان آهي ۽ ڪيترن زوردار الفاظن سان هميشه هر وقت سندس تعريف ۽ توصيف ۽ توثيق ۽ تصديق تفصيل ڪري رهيو آهي. سندس شاگرد آهي ۽ حديث جي روايت امام صاحب کان ڪندو رهيو ۽ جڏهن جڏهن ڪو مسئلو ۾

اسانجي

اسان کي حديث رسول الله صلي الله عليه وسلم هٿ نه اچي ته اسان لاءِ قول ابوحنيفه
جو منزله حديث آهي امام شعراني مالکي عبدالله بن مبارڪ کان نقل ٿو ڪري جو فرمائي
ٿو ته آئون ڪوفه ۾ آيس ته شهر وارن کان عالمن جي نسبت پڇيو ڪيم ته وڏو عالم اوهان جي
شهر ۾ ڪير آهي چيائون ته ابوحنيفه - پوءِ پڇيم ته اوهان جي شهر ۾ ڪو پرهيزگار شخص
ڪير آهي سڀني چيو ته ابوحنيفه - پڇيم ته زاهد تارڪ دنيا ڪو ڪير آهي سڀني چيو ته ابوحنيفه
پڇيم ته وڏو عابد يعني سڀني کان گهڻي عبادت ڪندڙ ڪير آهي سڀني چيو ته ابوحنيفه -
پوءِ جيترو جيسين تائين چڱن اخلاقن بابت مون هنن کان پڇيو سڀني اتفاق سان چيو
پي ته امام ابوحنيفه کان سواءِ ٻيو ڪو انهن اخلاقن سان متصف اسين ڪونه ٿا ڏسون
نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن عبدالله بن مبارڪ حديث شريف بيان ٿي ڪئي ۽ ماڻهن
املا ٿي ڪئي ۽ چيائين ٿي حدثني نعمان بن ثابت انهيءَ مجلس ۾ ڪو شخص هو تنهن
پڇيو ته نعمان بن ثابت مان ڪير مراد آهي؟ پاڻ فرمايائون ته ابوحنيفه ته اهو شخص ٽڪ
کان رڪيو ٿي ٿي پاڻ ڪجهه وقت خاموش رهي پوءِ فرمايائون ته - او جاهل ۽ بي ادب
مسلمانو افسوس آهي اوهان جو امامن سان بي ادبي ڪرڻ جو ۽ عالمن جي قدر ۽ اهل علم
کي نه سڃاڻڻ جو - سچ ۽ ٻڌو ته جنهن جي تقليد ۽ متابعت ڪجي سو امام ابوحنيفه
کان وڌيڪ ماڻهن لاءِ ٻيو ڪو لائق حقدار نه آهي انهيءَ سبب ڪري جو هو امام صاحب
ورع ۽ تقويٰ ۽ ديانت ۽ امانت جو هو ۽ وڏو عالم برگزيده فقيه هو جنهن باريڪ مسئلا
دين جا ۽ حقيقتون علم جون اهڙي خوبي خوش اسلوبي ۽ قوي دلائل سان ڪڍيون

۽ تفصيل سان بيان ڪيون جو سندس زماني ۾ ڪنهن ڪان نه ٿيون. پر ۽ هڪڙي
ڇهين تائين الهين ڪا ترهان هتي سان حديث جو بيان نه ڪيا۔ امام صاحب جي مدح
۾ سندس جو شعر مشهور ۽ معروف آهي شعر

لقد زان البلاد ومن عليها — امام المسلمين ابو حنيفه
باثار واحكام وفقه — كآيات الزبور على الصحيفه
فما في المشرقين له نظير — ولا في المغربين ولا بكوفه
يبيت مشمرا سهر الليالي — وصام نهاره لله خيفه
وصان لسانه من كل افك — وما زالت جوارحه عفيفه
يعف عن المحارم والملاهي — ومرضاة الاله له وظيفه
فمن كابي حنيفه في علاه — خلاف الحق مع حجج ضعيفه الخ

الحق ڪان سواءِ پاڻ شعر ۽ ڪلام سندس امام صاحب جي مدح ۾ گهڻو آهي وفيما ذكرنا ڪفايه - يحيى بن معين تو فرمائي ته عبد الله بن مبارڪ کان زياده ثنا خوان ۽ تعريف ڪندڙ امام صاحب جو مون ڪونه ڏٺو في الواقع عبد الله بن مبارڪ جو نهايت اخلاص ۽ حسن اعتقاد امام صاحب ذاته ظاهر ۽ ثابت آهي ۽ سندس ڪمالات علميه ۽ فضائل عمليه جو هڪ ڪمال قائل ۽ معترف آهي ۽ انصاف وارن لاءِ هڪڙي اهڙي امام جليل الشان استاد المحدثين مسلم الثبوت جي شهادت ڪافي آهي باقي دشمن ۽ مخالفن جا گيان... هزار تا ستون ۽ هزار شاهد ڪون پيش ڪيسون ته هو ڪين مڃيندا

ومن لم يجعل الله له نورا فما له من نور

عبدالله بن عامر بن الربيع — امام ثقه عابد عالم جليل الشان فرمايو آهي ته امام صاحب جي باري ۾ گهٽ وڌ گفتگو نه ڪندو مگر اهو شخص جو جاهل هوندو يا حاسد ۽ ٻڌ انهي امام جو قول آهي ته جنهن شخص کي حديثن ۽ آثارن جي معلوم ڪرڻ جو شوق هجي ته انهن لاءِ امام ابوحنيفه ڪافي آهي

عبدالرزاق بن همام — ابوبڪر عبدالرزاق بن همام بن نافع الصنعاني جنهنجو "مسند في علم الحديث" مشهور معروف ڪتاب آهي ۽ بخاري انهي ڪتاب مان فائدو ورتو آهي انهي ڪتاب ۾ گهڻو حديثون ثلاثي - مثل ثلاثيات بخاري جي آهن يعني حديث جي روايت ۾ آنحضرت صلي الله تعاليٰ عليه وسلم تائين ٽي فقط ٽي واسطا راوين جا جن امام بخاري ۽ صحاح سته وارن سندس روايتون پنهنجن ڪتابن ۾ آنديون آهن ۽ امام احمد بن حنبل ۽ اسحاق بن راهويه يحيٰ بن معين وغيرهم گهڻائي حديثون حاصل ڪيون آهن تواريخ وارن لکيو آهي ته آنحضرت عليه الصلوٰة والسلام کان پوءِ ڪنهن وٽ ايترا ماڻهو دور دراز ملڪن کان نه آيا جيترا هن عالم محدث وٽ. سو امام ابو حنيفه جو شاگرد هو ۽ سندس صحبت ۾ گهڻو رهندو هو ۽ حديث شريف جي امام صاحب کان روايت ڪندڙ آهي - تذڪره الحفاظ ذهبي ۾ آهي وحدث عن وڪيع ويزيد بن هارون وسعيد بن الصلت

ڪنانس

وابوعاصم وعبدالرزاق وعبيد بن موسیٰ وابونعيم وابوعبدالرحمٰن المقري ۽ بشر
کثير امام صاحب جي فضائل ۾ سند سان گھڻيون ڳالهيون منقول آهن. سندس
قول آهي ته امام صاحب کان وڌيڪ حليم ماڻهون مون ڪونه ڏٺو ۔ توفي سنه [11]
عبدالله التستري

علي بن المديني علي بن عبدالله بن جعفر المعروف به المديني وڏو محدث استاذُ
امام بخاري جو آهي سندس قول جرح ۽ تعديل ۾ نهايت معتبر آهي سندس استاذ
ابن المهدي جو چوڻ آهي ته ابن المديني رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم جي
حديثن ۾ اعلم الناس آهي ۽ امام في جيو آهي ته خدا تعالیٰ هن کي خلقيو اهڙين
ڪمالات آهي ۔ فرمائي ٿو ته ابوحنيفه کان امام ثوري ابن مبارڪ حماد بن زيد
هشام

هشام وڪيع عباد بن عوام ۽ جعفر بن عون روايتون ڪيون آهن ۽ هو ثقة لاباس به
امام صاحب جي توثيق ۾ سندس قول آهي ته ابوحنيفه ثقة ثبت امام ابوحنيفه
حديث جي روايت ۾ معتبر ۽ مضبوط آهي ۽ فرمايو آهيس ته جيڪڏهن اسين گهرون
ته هڪ مسئلي تي جو امام صاحب جو آهي حديث بيان ڪري سگهون ٿا توفي سنه ٢١٣
علي بن الجعد

علي بن عاصم واسطي - هڪ لک حديث جو حافظ امام احمد بن حنبل جو استاذ
هو. عطاء سائب ۽ يحيٰ کان حديثون روايت ڪيون آهنس توفي سنه ٢٠١
سو امام اعظم جي شان ۾ چوي ٿو ته جيڪڏهن علم امام ابوحنيفه جو سندس زماني جي
عالمن جي علم سان ترازوءَ ۾ وجهي تور جي ته تحقيق امام صاحب جي علم جو پاسو ڳرو ٿئي
علي بن مسهر قرشي ڪوفي عالم فاضل محدث ثقه صاحب روايت ۽ درايت جو
آهي - هشام بن عروه ۽ اعمش کان حديثون حاصل ڪيون آهنس امام ابوحنيفه
جي خاص اصحابن مان آهي ۽ امام صاحب کان علم حاصل ڪيو آهيس موصل جو
قاضي ٿي رهيو - عالمن بدل سندس تاريخ وفات جي آهي حديث ١٣٢ توفي سنه ١٨٩
عمرو بن دينار

مڪه شريف جو مشهور محدث آهي - حماد بن زيد جهڙي ته آئون پنهنجا مشائخ ستن
هاڻ ته درس ۾ حاضر ٿيندا هواسين مگر جڏهن امام صاحب ايندو هو تڏهن اسان کي ڇڏي
امام صاحب ڏانهن متوجه ٿي ويندو - خطاب خاص انهن سان ڪندو هو ۽ اسان کي چوندو
هو ته اوهان کي جيڪي سوال ڪرڻا هجن سي امام صاحب سان ڪريو پوءِ اسين امام صاحب
کان سؤال پڇندا هواسين ۽ قرآن ۽ حديث جا دقيق مسئلا ۽ مطلب ان کان اسين اخذ ڪندا هواسين
عيسى بن ابان بن صدقه حافظ الحديث ۽ ڪامل فقيه آهي هلال بن يحيى جو قول
آهي ته اسلام ۾ عيسى بن ابان کان زياده تر فقيه قاضي ڪونه ٿيو ۽ ابو حازم جو قول آهي
ته اهل بغداد ۾ عيسى بن ابان ۽ بشر بن الوليد کان زياده حديثون روايت ڪندڙ
مون ڪونه ڏٺو - محمد بن سماعه کان نقل آهي ته عيسى بن ابان هڪ نوجوان عالم
اسان جي مسجد ۾ نماز پڙهندو هو ۽ آئون جوان ڏهو سڃيس - پاڻ چوندو هو ته اسان
جهڙن حافظ الحديث محدثن کي فقيهن جي مجلس ۾ وڃڻ جي ڪهڙي ضرورت جو هو
ڇو ته هو قياس سان مسئلا ڪڍندا آهن - آخر هڪڙي ڏينهن صبح جي نماز کان اڳ مون
هن کي پاڻ سان امام محمد جي درس جي مجلس ۾ وٺي ويس جڏهن محمد
صاحب پنهنجي درس جي تقرير کان فارغ ٿيو تڏهن مون امام محمد کي چيو ته هي نوجوان
جوان عيسى بن ابان اوهان جو پاڙيسري ۽ عالم ۽ حافظ حديث جو آهي - اوهان جي
مجلس ۾ اچڻ کان انڪار ڪري ٿو ۽ چوي ٿو ته هي فقيه مسئلا پنهنجا قياس سان
ناهين ٿا ۽ حديث جي مخالفت ڪندا آهن تڏهن امام محمد عيسى بن ابان کي چيو ته

اي پيارا پٽ

اي پيارا پت ڪهڙي مسئله تي اسان جي مخالفت حديث شريف کان ڏني ٿي ۱۸ آهي تنهن عيسيٰ بن ابان ٻڌو ته مسئلا بيان ڪري ٻڌايائين امام محمد صاحب وٽ هر هڪ مسئله جا دلائل ۽ شواهد ۽ ناسخ منسوخ روايتون ٻڌايائين جواب باصواب ڏنائين جو هو ان جو قائل ۽ معترف ٿيو ۽ انهيءَ ڏينهن کان پوءِ امام محمد جي صحبت اختيار ڪيائين ۽ فقه جو علم حاصل ڪري ڪمال کي پهتو توفي سنه ۲۱۲

عيسيٰ بن يونس

امام غزالي الامام حجة الاسلام محمد بن محمد بن محمد الغزالي الطوسي اسان کي نه تعريف ۽ توصيف سنديس ڪرڻ جي ڪا ضرورت آهي ۽ نه سنديس ڪمالات علوم ظاهره ۽ باطنه جي بيان ڪرڻ جي طاقت ۽ لياقت آهي جنهن جي وجود مسعود سان رسول ڪريم عليه الصلواة والسلام صلاة اعلي تي سيدنا موسيٰ ۽ عيسيٰ علي نبينا وعليهما السلام تي فخر ڪيو آهي ته اوهان جي امت ۾ ڪو اهڙو متبحر عالم آهي - تنهن جي ڪهڙي صفت ثنا ڪجي ڪن بزرگن جو چوڻ آهي ته جيڪڏهن نبي ڪريم عليه الصلوة والسلام کان پوءِ ڪو نبي هجي ها ته غزالي هجي ها سنديس ڪتب مقبوليت ۽ ڪثرت تصنيف

تمام دنيا ۾ مشهور ۽ معروف آهي - احياء العلوم الدين سندس اهو ڪتاب آهي

جنهن کي حضرت رسول عليه الصلوٰة والسلام کان عالم امر ۾ قبوليت ۽ شرف

استحسان جو مليل آهي ته انهيءَ شان ۾ عالمن جو چوڻ آهي ته ڪاد الاحياء ان يكون

قرآنا ۽ چيو اٿن لو ذهب او [illegible] الاحياء كافر الاسلام ۽ ڪن چيو آهي ته لو محيت جميع

العلوم لاستخرجت من الاحياء — توفي سنة ٥٠٥ه

سو امام غزالي پنهنجي ڪتاب احياء العلوم الدين ۾ امام اعظم جي تعريف هن الفاظ بيان

ڪري ٿو [illegible] ابو حنيفه رحمه الله تعالى فلقد كان ابو حنيفة عابدا زاهدا عارفا بالله تعالى

[illegible] رحمه الله تعالى [illegible] پوءِ روايتون نقل ڪري سندس اهي

فضائل ۽ مناقب ثابت ڪري ۽ تفصيل سان بيان ڪري ڇڏيا اٿس تنهن کي ته ڇا [illegible] من

اوضع الامارات على العلم الباطن والاشتغال بمهمات الدين فمن اوتي الصمت

والزهد فقد اوتي العلم كله. مطلب هي ته امام غزالي جهڙي جاءِ تي عالمن ۽ امامن

سلسله گورن جو علم باطن ۾ ڪامل هجڻ ۽ سندن ثابت ڪرڻ مقصود هو تنهن ڪري انهن

۾ سندس تصوف ۽ علم باطن ۾ فائق هجڻ لاءِ اهي مضمون بيان ڪيون آهن سي ۽

ظاهري علومن جي ثابت ڪرڻ جي ضرورت ڪانه هئي ۽ ظاهر باهر آهن زياده بيان

ڪرڻ ڪين آهيس

فرخ - امام ابو يوسف جو آزاد ڪرده مولى هو ۽ محدث ثقه فقيه ۽ فاضل هو

امام احمد بن حنبل ۽ يحيى بن معين امام بخاري مسلم ابو داؤد ۽ غيرهم حديث

ٻڌو هو

جيون روايتون گناس ڪيون آهن ۽ لوئيتو سندس ڪٿي اٿن. امام ابوحنيفه کي

توفي سنه ٢٤٣

صغر سن ۾ ڏٺو هوائين. اهو محدث سڳورو. امام ابوحنيفه جو مقلد ۽ حنفي مذهب جو

فريدالدين عطار

شيخ فريدالدين عطار. پنهنجي مشهور ڪتاب تذڪرة الاولياء ۾ امام صاحب جي تعريف

هنن الفاظن سان ڪري ٿو

آن چراغ شرع وملت. آن شمع دين ودولت. آن نعمان بن ثابت حقائق. آن عمان جواهر معاني ودقائق. آن عارف عامل صوفي. امام جهان ابوحنيفه ڪوفي رحمة الله تعالى عليه صفت کسيکه همه زبانها ستوده باشد وهمه ملتها مقبول که تواند گفت رياضت ومجاهده او. وخلوت ومشاهده او بنهايت نداشت وبسيار صحابه ومشائخ را ديده بود چون انس بن مالڪ وجابر بن عبدالله وعبدالله بن ابي اوفى وواثله بن الاسقع وعبدالله الزبيري رضي الله تعالى عنهم وباصادق رضي الله تعالى عنه صحبت داشت واستاذ علم فضيل وابراهيم ادهم وبشر حافي وداؤد طائي بود وآنگاه بسر روضه سيد المرسلين

صلي الله تعالى عليه وسلم رفت و گفت السلام عليك يا سيد المرسلين جواب آمد

وعليك السلام يا امام المسلمين تنهن کان پوءِ امام صاحب جو مفصل احوال ۽

حڪايتون نقل ڪيون آهن ـ فلينظر ثمه

فضل بن دڪين

فرمائي ٿو ته ابو حنيفه جهڙو ٻيو ڪو به امانت ۾ غايت ڪامل ۽ چڱو ڪونه هو ۽ سندس قول آهي

ته ابو حنيفه وٽ جڏهن ترس هو ۽ ضروري ڳالهه ڪان سواءِ ته ڳالهائيندو هو ۽ بيفائدي ڳالهيون

ڳالهيون نه ٻڌندو هو نه ڪنهن تي ڏيان ۽ خيال رکندو هو ٿو فرسنه

فضيل بن عياض ابو علي فضيل بن عياض بن مسعود التميمي عالم رباني زاهد عابد

صالح صوفي خواص اولياءن صاحب ڪرامتن جو مشهور معروف بزرگ آهي سندس

زهد ۽ تقوى تصوف ۽ سلوڪ جا ڪتاب ۽ ڪرامتون عجيب عجيب ڳالهيون تذڪرة

الاولياء ۽ ٻين ڪتابن ۾ منقول آهن نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن هارون رشيد چيس

عجب آهي ڪهڙو نه تون زاهد آهين چيائين موکان وڌيڪ تون زاهد آهين سو

ڪيئن چيائين آئون زاهد يعني تارڪ آهيان دنيا جو ۽ زهد ڪرين تو آخرت جو والدنيا

فانية والآخرة باقية زمخشري ربيع الابرار ۾ آندو آهي ته هڪڙي ڏينهن فضيل پنهنجي

اصحابن کي چيو اوهين ڇا چئو ٿا انهيءَ شخص کي جو دامن ۾ ڪا رکون ڪڍي

ٿو

وڃي هڪ هڪ کري پاڻ ٿانءَ ۾ اڇلائيندو وڃي. هن جيئن ته اهڙي اسين ڇڙيو کري ٿا
سمجهون پاڻ ڇپاءِ جيڪو اهڙي ڪنهن ۽ هن جي ڀيٽ ۾ اڇلائي ٿو ۽ هن جي پيٽ کي اهڙي سان
ڀري ٿو اهو زياده چڙيو آهي جو پاڻ ٿانءَ کي اهڙي سان ڀري ٿو - امام شافعي ۽ ابن مهدي
۽ قطان اهڙن کان روايتون ڪيون آهن پاڻ جڏهن ڪوفه ۾ آيو ته هن امام صاحب
جي صحبت اختيار ڪيائين ۽ امام اعظم کان فقه ۽ حديث پڙهيائين ۽ امام صاحب جي تعريف
۾ چيو آهي ته ابوحنيفه فقه ۾ ڪامل ۽ تقوىٰ ۾ مشهور هو ۽ صاحب گهڻي مال
جو ۽ نهايت جواد ۽ سخي هو مگر ڪنهن جي لوس ۾ صابر هو ۽ بادشاهن کان ڀڄندو
خدا تعالىٰ جي خلق ۾ تمام رحمدل ۽ نور ڳالهائيندڙ هو ۽ مسئلا دين جا اهڙي
چڱائي سان ماڻهن کي ٻڌائيندو هو جو چڱي طرح ماڻهن کي ذهن نشين ٿين   توفي سنه ١٨٢

قاسم بن معن بن عبدالرحمان بن عبدالله بن مسعود الصحابي الهذلي الكوفي-

حديث ۽ فقه ۾ ڪامل ۽ علم ادب ۽ شعر ۽ لغت ۾ بي نظير هو زاهد عابد هو- صحاح
ڪنانس سته وارن ۽ ٻين گهڻن محدثن ڪناس روايتون ڪيون آهن امام ابوحنيفه جي اهڙن خاص
اصحابن مان آهي جنهن جي نسبت امام صاحب فرمايو آهي انتم مسار قلبي وجلاء حزني
هڪڙي شخص پڇيس ته توهان فقه ۽ علم عربيت ٻنهي جو امام آهيو ٻڌايو ته ٻنهي علمن
مان وسيع ڪهڙو علم آهي پاڻ چيائين ته قسم آهي خدا تعالىٰ جو امام ابوحنيفه جي
هڪڙي تقرير سموري فن عربيت کان وڌيڪ شاندار آهي   توفي سنه ١٧٥

امام قشيري الاستاذ - ابوالقاسم عبدالكريم بن هوازن القشيري الفقيه الشافعي

قاضی ابن خلکان ہنی الفاظ سے شیخ کی تعریف شروع کی آپ کان علامة

فی الفقه والتفسیر والحدیث والاصول والادب والشعر والکتابة وعلم التصوف جمع

بین الشریعة والحقیقة - شامی والے علامہ ابن عابدین کی توثیق الحافظ المفسر

الفقیه النحوی الادیب الکاتب القشیری الشجاع البطل لم یر مثل نفسه ولا رأی

الرائؤن مثله وانه الجامع لانواع المحاسن ولد سنه ۳۷۶ وسمع الحدیث من الحاکم

وغیره وروی عنه الخطیب وغیره وصنف التصانیف المشهورة   وتوفی سنه ۴۶۵

سنہ سن مشہور کتاب "رسالہ" جو علم تصوف میں صوفیوں کی واسطے اکسیل آپ کی اہل التصوف

وار بوت ہدایت معتبر آپ کی توثیقہ سمعت الاستاذ اباعلی الدقاق یقول انا اخذت

هذه الطریقة من ابی القاسم النصرابادی وقال ابو القاسم انا اخذتها من الشبلي

وهو اخذها من السري السقطي وهو من معروف الکرخي وهو من داؤد طائی وهو

اخذ علم طریقة من ابي حنیفة وکل منهم اثنی علیه واقر بفضله   در مختار ص ۴۳

تیسرا ابن ربیع

• ليث بن سعد - بن عبدالرحمان فهمي - فقه ۽ حديث ۾ مصر جو امام هو ابن شهاب
زهري ۽ نافع مولى ابن عمر ۽ عطاء وغيرهم کان علم حاصل ڪيائين ۽ امام شافعي فرمايو
آهي ته ليث بن سعد امام مالڪ کان فقه ۾ زياده هو مگر اصحاب سندس مددگار
نه ٿيا. غايت فياض ۽ سخي ۽ جواد هو سال ۾ پنج هزار دينار سندس آمدني هئي
مگر زڪوٰة ڪڏهن مٿس واجب نه ٿي هر روز ٽيهن تي سو سن مسڪينن
کارائيندو هو نيستائين پاڻ ماني نه کائيندو هو هڪڙي دفعه امام مالڪ کي کجور جو ٿالهو
ٻري ڏانهس موڪليو هو ليڪن مان ٻري ڏانهس موڪليو پاڻ فقه ۾ مذهب حنفي
اختيار ڪيو هو ۽ سندس ڪمال ۽ فضائل جيون ڳالهيون وڏن ڪتابن ۾ مذڪور آهن توفي سنه ١٧٥
امام مالڪ - ابو عبدالله الامام مالڪ بن انس بن مالڪ الاصبحي المدني الحميري عاشق
رسول الله صلي الله تعالى عليه وسلم امام دار الهجرة رئيس المحدثين مالڪي مذهب جو
پيشوا امت جو مقتدا ۽ مشهور معروف امام جليل الشان آهي وڪان ثقة مامونا
ورعا فقيها محدثا حجة بالاجماع - تبع تابعين مان آهي ۽ حديث شريف يوشڪ
ان يضرب الناس اڪباد الابل يطلبون العلم فلايجدون اعلم من العالم المدينه
جو مصداق آهي - ابن جريج سفيان ثوري - سفيان بن عيينه اوزاعي شعبه
ليث بن سعد ابن مبارڪ امام شافعي ۽ ٻين محدثن ۽ امامن جو شيخ آهي.
سندس موطا مالڪ نهايت معتبر ۽ مقبول ۽ مشهور آهي امام شافعي جو اهين ڪتاب

بہ نسبت چوڻ آهي ته آسمان جي هيٺان روئي زمين تي انهن کان وڌيڪ صحيح ڪتاب ٻيو ڪونه آهي. ۽ ابو زرعه رازي جو قول آهي ته جيڪو شخص زال جي طلاق سان قسم کڻي ته جيڪي موطا ۾ آهي بلاشڪ ۽ شبهه جي سڀ صحيح آهي ته حانث نه ٿيندو مطلب ته امام مالڪ ۽ سندس ڪتاب جي زياده تعريف ۽ توصيف ڪرڻ بقول شاه عبدالعزيز دهلوي "وتعريف وتوصيف ايشان نظر بكمال شهرت فضائل ومحاسن ايشان تضوبي محض عايد" غير ضروري آهي مگر تيمنًا وتبركًا ڪجهه لکيو ويو. تنهن امام جليل الشان کان امام ابوحنيفه جي نسبت مدحيه ڳالهيون ۽ سندس ڪمال علميت جيون تصديقون ڪتابن ۾ مذڪور آهن ۽ باوجود ان جي جلالت شان جي امام مالڪ حديث شريف جي روايت امام ابوحنيفه کان ڪئي آهي ۽ امام صاحب انهن کان روايت ڪئي آهي. خاص ڪري السيوطي وابن حجر المكي. عبدالله بن مبارڪ کان روايت آهي ته امام ابوحنيفه مدينه منوره ۾ امام مالڪ وٽ آيو ته هن امام صاحب جي گهڻي تعظيم ۽ تڪريم ڪيائين جڏهن امام صاحب اٿي ويو حاضرين مجلس کي مخاطب ڪري چيائين ته اوهان کي خبر آهي. هي شخص ڪير آهي انهن عرض ڪيو نه پاڻ فرمايائين ته هي امام ابوحنيفه آهي سو جو جيڪڏهن چوي ته هي ٿنڀ سون جو آهي ته ڪري دليلن جي سان ثابت ڪري ڏيکاري. ٻيو ڀيرو سفيان ثوري آيو ته ڏٺم ته امام صاحب جي جاءِ تي ويهاريائين جڏهن اٿي ويو ته هن انهن جي ورع ۽ تقوىٰ جي بہ تعريف ڪيائين خطيب بغدادي روايت ٿو ڪري ته جڏهن امام شافعي امام مالڪ کان امام ابوحنيفه جي بہ نسبت

پڇيائين

ٻڌايائين ته هن پاڻ اهو جواب ڏنو ۽ ڪن روايتن ۾ هي الفاظ زياده آهن ته سبحان الله
مون امام ابوحنيفه جو مثل نه ڏٺو. مگر مضمون هڪڙو ئي آهي جنهن صورت امام صاحب
جي ڪمال علمي ۽ قوت عقلي جو اعتراف ۽ سندس دليلن جي قوت جي تصديق امام مالڪ کان
ثابت ۽ محقق آهي وڪفي به حجة ودليلا وبرهانا.

امام مالڪ امام صاحب کان عمر ۾ ۱۳ سال ننڍا هوا ۽ سندن حلقه درس ۾ ويهندا هوا
مگر باوجود انهن جي امام ابوحنيفه امام مالڪ جي اهڙي تعظيم ڪندا هوا ۽ سندن
اڳيان ادب سان ويهندا هوا جهڙو شاگرد استاد جي اڳيان ويهي ۱۳

مجدالدين فيروز آبادي - علامه مجد الدين محمد بن يعقوب فيروز آبادي شيرازي
اللغوي صاحب قاموس مشهور معروف محدث فقيه لغوي اديب آهي سندس وسعت معلومات
تبحر علمي جي هڪڙي ئي ڪتاب ڪافي دليل ۽ زنده شاهد آهي جو دنيا جي عالمن جو دستور
۽ قابل فخر ۽ مايه ناز تصنيف آهي ٻيون تصنيفون به سندس گهڻيون آهن هڪڙو
رسالو خاص امام صاحب ابوحنيفه جي مناقب ۽ فضائل ۽ تاريخي حالات ۾ لکيو آهيس
اگرچه پاڻ شافعي المذهب آهي. انهيءَ ڪتاب جي آخر ۾ لکي ٿو ته قرآن جي معنائن سمجهڻ
۽ احاديث نبوي جي مطلب پروڙڻ ۽ احڪام شرعيه جي ڪڍڻ ۽ اجتهاد ڪرڻ ۾ امام
ابوحنيفه جهڙو ماهر ۽ مجتهد عالمن ۾ سندس مثل ۽ نظير ڪونه آهي ۽ سندس وڏي
درجي ۽ اعلى شان کي ڪير به سمجهندو جو پاڻ تابعين مان آهي ۽ فقه ۽ تقوى ۾ پورو
ڪامل آهي جنهن جي شاگردن جو شاگرد امام شافعي آهي ۽ سڀئي مجتهد انهن جي فيض

عام جا مڃيون ۽ مشهور آهن — توفي سنة ٢١٧

محمد بن مقاتل

سفيان ثوري پڻ "جو علم حديث ۾ محدث وڏ جليل الشان امام آهي" امام ابو حنيفه
کي ترجيح ڏني آهي — توفي سنة

محمد بن ميمون محدث

فرمائي ٿو ته ڪوبه ماڻهون امام ابو حنيفه کان زياده عالم زياده متقي زياده زاهد زياده
عابد زياده فقيه سندس زماني ۾ ڪونه هو خدا تعاليٰ جو قسم آهي ته مونکي هڪ شعر سندس
تعريف ۾ هزار دينار کان زياده وڻندڙ آهي — شعر

عقمت النساء فلا يلدن [illegible] — ان النساء بمثله لعقيم

مسعر بن ڪدام — ابو سلمه مسعر بن ڪدام هلالي ڪوفي. حافظ الاحاديث استاذ
المحدثين آهي جنهن جي جلالت شان ۽ حفظ ۽ اتقان ۾ سڀني محدثن جو اتفاق ٿيل آهي
صحاح سته وارن سڀني سندس اسناد سان روايتون ڪيون آهن ايڏي شان جو عالم هو
جو سفيان ثوري ۽ شعبه جڏهن پاڻ ۾ اختلاف ڪندا هوا ته هن فيصلا لاءِ پڻ
مسعر بن ڪدام وٽ ايندا هوا ۽ جيڪو فيصلو پاڻ ڪندو هو اهو هي ٻئي قبول ڪندا هوا

سفيان ثوري

سفيان ثوري ۽ سفيان بن عيينه جو استاذ آهي ۽ امام ابوحنيفه ۽ عطا ۽ قتاده کان
روايت ڪئي آهي - امام ابوحنيفه جي درجي ۾ وڏن وڏن ڏاڍا وڏا ڏنا آهن ۽ چوندا
هو ته علم فقه ۾ امام ابوحنيفه کان ٻيا سڀ ڄڻ ته ٻالڪائي ۾ هون ٿا ڪون خلق - ۽ هي قول
آهي سندن ته جيڪو شخص پڙهي ۽ خدا تعالیٰ جي ديوان امام ابوحنيفه کي ڪي
واسطو وٺندو يعني حنفي مذهب تي عمل ڪندو ته آءٌ اميد ٿو رکان ته قيامت جي ڏينهن
حنفي جو ڀو خطرو ڪونه ٿيندو ۽ چيو آهي ته

شعر

حسبي من الخيرات ما اعددته ∴ يوم القيٰمة في رضى الرحمان
دين النبي محمد خير الورىٰ ∴ ثم اعتقادي مذهب النعمان

يعني نجات لاءِ قيامت جي ڏينهن ۾ نيڪيون جيڪي ڪيون آهن ڪافي آهن هڪڙي دين
محمد صلي الله تعالیٰ عليه وسلم جو اختيار ڪرڻ ٻي مذهب امام صاحب جي تي اعتقاد هجڻ توفي سنه ١٥٠ھ
معروف ڪرخي ابو محفوظ معروف بن فيروز الڪرخي مولىٰ يعني آزاد ڪرده غلام
علي بن موسىٰ رضا جو ولي ڪامل عارف صادق قطب زمانه جو هو تذڪرة الاولياء ۾ آهي

دعا سندس مقبول هئي ۽ مجاب الدعوات هجڻ سان ٻڌجي زمانه ۾ مشهور هو سندس
وفات کان پوءِ اهل بغداد جا سندس قبر تي وڃي نماز باران پڙهندا هوا ته مينهن وسندو
هو ۽ مشهور آهي ته سندس قبر انهيءَ جان تاءِ ترياق مجرب آهي يعني جيڪو سندس

خاڪ پاڪ تي وڃي دعا گهرندو آهي ته الله تعالى ان جي حاجت روا ڪندو آهي جو خاص

مقبول ٿيڻ سندس آهي   توفي سنه ٢٠٠

... بن ابراهيم امام حافظ الحديث شيخ خراسان محدث عظيم الشان آهي امام بخاري

۽ امام احمد بن حنبل يحيى بن معين الحنفي ڪان حديثون حاصل ڪيون آهن امام ابوحنيفه

جي شان ۾ سندس چوڻ آهي ته امام ابوحنيفه ٻين جي ڀيٽ ۾ سڀ کان زياده عالم ۽ زبر

فقيه آهي ۽ چوڻ آهيس ته جالست الكوفيين فما رأيت فيهم اورع من ابي حنيفه ڪوفه

۾ جو عالم هو گهر آهي رهيس مگر امام ابوحنيفه کان وڌيڪ پرهيزگار شخص مون

ڪونه ڏٺو   توفي سنه ٢١٥

امام محمد ابو عبدالله محمد بن الحسن الشيباني - جي الصافي ٿيندي جيڪو هن

امام محمد جهڙي متبحر عالم فقيه محدث اديب محاسب مجتهد في المذهب استاد امام شافعي

جو ذڪر امام صاحب جي مدح ۾ ڪئي سين. اصلي وطن سندس دمشق آهي سنه ١٣٢

۾ پيدا ٿيو علم جي حاصل ڪرڻ لاءِ آغاز جواني ۾ ڪوفه ۾ "جو مرڪز علمي ۽ عالمن جو هو"

آيو وڏن محدثن ۽ فقيهن مسعر بن ڪدام سفيان ثوري امام اوزاعي مالڪ بن انس

کان علم حاصل ڪيو آهيس ۽ امام ابوحنيفه جي خدمت ۾ ٻه سال رهي علم فقه حاصل

ڪيائين پوءِ امام ابو يوسف جي شاگردي اختيار ڪيائين ۽ فقه ۾ اهڙو ڪمال کي پهتل آهي جو

ٻنهي جو مذهب ڪي ماڻهو مقلد سندس ٻين امامن کان گهٽ نه هئا ۽ جنهن

جي واسطي امام شافعي فرمائي ٿو ته ما رأيت فقيها الا باتب محمد بن الحسن ۽

چيو آهيس

چيو آهي ته: محمد بن الحسن كان من علم جو ذخيرو هو ڪري ان جي بار جي اعتبار کان حاصل
ڪيا. نه فقط علم فقه پر علم تفسير ۽ حديث ۽ لغة ۽ عربيت جو به امام ۽ مجتهد هو فصيح ۽
بليغ ته ويو هو جو جڏهن ڳالهائيندو هو ته ائين پئي لڳندو هو ته قرآن شريف
جي طرز تي ڳالهائيندو ڪري رهيو آهي لغت ۾ سندس قول ابي عبيده ۽ اصمعي ۽ ڪسائي جهڙو
معتبر ۽ حجت آهي سندس تصنيفات ايتريون گهڻيون ۽ سهڻيون آهن جو امام شافعي رحمة الله عليه
فرمايو آهي ته: جيڪڏهن يهودي ۽ نصاري امام محمد جي تصنيفات مطالعو ڪن ته بي اختيار
ايمان آڻين. نقل آهي ته اهل ڪتاب جي ڪري پڙهيل سندس ڪتاب مبسوط ڏسي
ان جي فصاحت ۽ بلاغت معلوم ڪري فورا مسلمان ٿيو ۽ چيائين ته هي ڪتاب محمد ڪم
الاصغر خليفه ڪتاب محمد ڪم الاڪبر يعني هيڪر جي. جامع ڪبير سندس تصنيف جي
مطالعي سبب اسلام آندو ۽ چيائين ته هي شخص دعوى پيغمبري جي ڪري ها ۽ پنهنجي
معجزه طور هي ڪتاب پيش ڪري ها ته انهيءَ جو مقابلو ڪو ڪري نه سگهي ها ۽ مان ايمان
آڻيان ها. ٻيو ته جيئن امت محمدي جي هي پاڻ دعوى ته ڪري ته هي ڪنهن نه ايمان آڻيو
امام ابو حنيفه جو علم سندس ئي تصنيفات ڪري جهان ۾ شائع ٿيو آهي ۽ سندس جيڪي
ڪتاب اصول مذهب حنفي ۾ نهايت معتبر ۽ ظاهر روايت سان مشهور آهن مبسوط
زيادات ـ جامع صغير ـ جامع ڪبير ـ سير صغير ـ سير ڪبير توفي سنه ۱۸۹
هي عجيب اتفاق ٿيو ته جنهن ڏينهن امام محمد وفات ڪئي انهيءَ ڏينهن امام ڪسائي نحوي
وفات ڪئي ۽ ٻئي ري ۾ هارون رشيد سان هوا جنهن هارون ٻنهي جي دفن

[illegible]

ڪان ذاتي طرح ٿيو نه آهن جيا ۽ اڄ فقه ۽ نحوي علمن کي "ري" ۾ دفن ڪيو ويو

نضر بن شميل التميمي المازني النحوي البصري - قاضي ابن خلڪان جو هيءُ قول سندس

تعريف ۾ ليس آهي ته: ڪان عالما بفنون من العلم صدوقا ثقة صاحب غريب و فقه

و شعر و معرفة بايام العرب و رواية الحديث الخ سندس تصنيف جا ڪتاب بهترين

فن ۾ گهڻا مشهور ڪتاب ۾ مذڪور آهن. توفي سنة ٢٠٣

امام صاحب جي باري ۾ سندس شهادت آهي ته: ماڻهون علم فقه ڪان ستل هئا امام

ابو حنيفه ان جي الحنفي سڄاڳ ڪيو ۽ قرآن ۽ حديث جي اسرارن کان ماڻهن کي هوشيار

۽ خبردار ڪيا ۽ احڪام شرعي تفصيلوار بيان ڪيا۔

امام نووي الامام محي الدين يحيى بن شرف نووي المتوفي سنة ٦٧٦ عالم فاضل

فقيه محدث ثقه زاهد عابد نهايت پرهيزگار تارڪ دنيا حق گوئي حق پرست

وڏي شان وارو مشهور صاحب تصانيف ڪثيره جو آهي فقه ۾ "روضه" ۽ حديث ۾

"اذڪار" ۽ شرح صحيح مسلم النووي مشهور معروف آهن. نوى جو لفظ

دمشق شام ڏانهن نسبت آهي سندس تصنيف ڪيل ڪتابن ۾ امام صاحب

جي تعريف ٿيل ڏيکاري خصوصا تهذيب الاسماء و اللغات ۾ امام صاحب جي

تعريف گهڻي ڪئي آهي جو اصل ڪتاب ۽ هيٺ ڏنل الحين مان نقل ڪري ٿو سگهجي

وڪيع بن الجراح تبع تابعين مان وڏو جليل القدر محدث ۽ شيخ عبدالله بن مبارڪ

۽ احمد بن حنبل ۽ يحيى بن معين ۽ علي بن المديني جو استاد عالم آهي جنهن جي

نالي مجي شعر مشهور آهي ته — شعر

شكوت الى وكيع سوء حفظي — فاوصاني الى ترك المعاصي

وقال العلم فضل من الله — وفضل الله لا يعطي الى العاصي

امام ابوحنيفه ۽ ابو يوسف کان علم فقه حاصل ڪيو آهيس ۽ ابن جريج ۽ اعمش ۽ سفيان ثوري وغيره کان روايتون ڪيون آهيس. امام احمد بن حنبل کي سندس شاگردي جو فخر هو ۽ جڏهن سندس روايت سان حديث بيان ڪندو هو ته هن جو نه وهو ته هي حديث اهڙي شخص جي روايت آهي جو ته هن جي اکين اهڙو ماڻهون نه ڏٺو هوندو ۽ يحيى معين جو سندس نسبت قول آهي ته مون ڪو به اهڙو شخص نه ڏٺو آهي جو وڪيع بن الجراح تي انکي ترجيح ڏجي فن حديث ۾ ۽ رجال حديث ۾ سندس قول نهايت معتبر آهي سو حضرت امام ابوحنيفه جي نسبت فرمائي ٿو ته مون امام ابوحنيفه کان زياده فقيه ڪونه ڏٺو نقل آهي ته هڪڙي شخص سندس مجلس ۾ چيو ته امام ابوحنيفه فلاني مسئله ۾ خطا ڪئي آهي - تنهن تي حضرت وڪيع ڪاوڙجي چيو ته هن كالانعام بل هم اضل سبيلا - ڪهڙي طرح خطا ۽ غلطي ڪري سگهندو اهو شخص جنهن سان فقه ۾ ابو يوسف ۽ امام محمد ۽ امام زفر جهڙا اصحاب موجود هجن ۽ علم حديث جا يحيى بن زكريا حفص بن غياث ۽ حبان ۽ مندل ٻئي پٽ علي جا عالم همراه هجن ۽ لغت ۾ قاسم بن معن جهڙو امام ۽ زهد ۽ ورع ۽ تقوى ۾ داود طائي فضيل بن عياض جهڙا بزرگ شامل هجن - عجب آهي ته جنهن شخص کي اهڙا اصحاب

موجود هجي اهو ڪهڙي طرح غلطي ڪري ته تنقيد جيڪڏهن هو خطا ۽ غلطي ڪري ها
ته هنلي سپائي ۽ وارا همراه هر وقت موجود هوا پوءِ جو شخص امام صاحب جي فقيه
غلطي ۽ خطا جو حڪم ڪري اهو پاڻ خطا ۽ غلطي ۾ آهي انهيءَ حقيقت جو شعر
فرزدق جو صادق آهي — شعر

اولئك آبائي فجئنا بمثلهم — اذا جمعتنا يا جرير المجامع

ڪن مؤرخن جو قول آهي ته پاڻ اصل سنڌ جي ملڪ جو يعني وڪيع بن الجراح توفي سنه ١٩٧
دار بن شياءُ امير المؤمنين خليفه هارون رشيد عباسي مشهور بادشاهه اسلام
جو آهي هن جو ساڻ سنڌ جي ٻالو بادشاهي حيثيت سان ذڪر ڪيو آهي مگر هن ڪري
عالم جيد علم دوست علم پرور علم جو عاشق عالمن جو قدر شناس جي حيثيت سان
ذڪر ڪيو آهي معلوم آهي ته سندس زماني ۾ عدل ۽ انصاف ۽ علم ۽ ڪمالات جي ترقي
ڪري اسلام جي عين شباب ۽ ڪمال قوت جو آهي مؤرخن جو چوڻ آهي ته جهڙا مقرب
۽ خاص اصحاب ۽ ملازم ۽ وڏن عهدن وارا عالم ۽ فاضل هن بادشاهه کي هٿ آيا هي
ٻئي بادشاهه کي حاصل نه ٿيا وزيرن مان

وڪيع بن الجراح سنڌي هو

قاضين مان ابو يوسف جهڙو شاعرن مان مروان بن ابي حفصه جهڙو خاص نديمن
مان عباس بن محمد جهڙو حاجبن مان فضل بن ربيع جهڙو مغنين مان ابراهيم
موصلي جهڙو زالن مان بي بي زبيده جهڙي باوجود ايڏي وڏي حڪومت ۽ دبدبه
جي اهڙو عابد هو جو هر ڪنهن رات جو سؤ رڪعتون نفل نماز پڙهندو هو ۽ هر روز

پڙهي

پنهنجي خالص مال مان هزار درم خيرات ڏيندو هو ۽ خدا تعاليٰ جي خوف کان هميشه روئندو رهندو هو ۽ جنهن شهادت جي نهايت گهڻي تمنا ۽ آرزو رکندو هو

هشام بن عروه بن زبير بن العوام - مدينه شريف جو مشهور تابعي ۽ وڏن عالمن مان علم حديث جو وڏو رڪن ۽ امام آهي پنهنجي چاچي عبدالله بن زبير ۽ عبدالله بن عمر کان حديثون ٻڌيون آهن پس ۽ محدثن جي جماعت جو استاد آهي منصور جي زماني ۾ بغداد شريف ۾ تشريف آندائين ۽ منصور نهايت احترام ۽ عزت ۽ تعظيم سان پيش آيو پوءِ آنديس ۽ کوفه وارن عالمن ان کان حديث ٻڌي ۽ روايت ڪئي

يحيٰي بن سعيد القطان - ابوسعيد يحيٰي بن سعيد القطان التميمي البصري علم
حديث ۾ امام حافظ ثقه ۽ امام احمد بن حنبل ابن المديني ۽ ابن معين جو استاذ
آهي ۽ صحاح ستہ وارن سندس اسناد سان روايتون ڪيون آهن. ويهن سالن تائين هر
روز قرآن شريف جو ختمو پڙهندو هو ۽ چاليهه سال مسجد ۾ نفل زوال جا ڳماس (ن ڪناس)
قضا نه ٿيا. عصر کان بعد مسجد ۾ ويهي حديث شريف بيان ڪندو هو ۽ وڏا اڪابر محدث
سندس خدمت ۾ مغرب تائين حديثن جي پڇا لاءِ بيٺا هوندا هئا ۽ سندس مجلس ۾ ويهي
نه سگهندا هئا. سو امام جليل الشان فقه ۾ امام ابوحنيفه جي مذهب تي فتوىٰ
ڏيندو هو ۽ عمل ڪندو هو. توفي سنه ۹۸

يحيٰي بن معين ابوزڪريا - يحيٰي بن معين البغدادي الحافظ المشهور فن جرح ۽ تعديل
۾ محدثن جو امام ۽ سندس قول حجة ۽ دليل آهي وڏن محدثن صحاح ستہ وارن جو
استاذ آهي. همعصر ۽ هم صحبت امام احمد بن حنبل جو آهي ۽ امام احمد بن حنبل
جو قول آهي ته جنهن حديث کي يحيٰي نه سڃاڻي اها حديث ئي نه آهي ۽ چوندو هو ته خدا تعالىٰ
هن ماڻهوءَ کي خلقيو آهي تان ته ڪوڙن جو بيان ڪري ۽ رسول ڪريم عليه الصلوٰة
والسلام تان بهتان دفع ڪري سو چوندو هو ته فقيه چار آهن. ابوحنيفه ۽ سفيان
۽ مالڪ ۽ اوزاعي ۽ چوندو هو ته قرائن ۾ مون وٽ قرأت حمزه جي آهي ۽ فقهن ۾
فقه ابوحنيفه جي. جي قول سندس ته القراءة عندي قراءة حمزه والفقه فقه
ابوحنيفه

ابي حنيفه وعلى هذا ادركت الناس يعني انهن خيال ۽ انهن اعتقاد تي ڏٺا مون
امام مالڪ ماڻهون انهن زماني جا جو زمانو خير القرون جو هو ۽ امالڪ ۽ امام شافعي ۽ امام احمد
۽ سفيان ثوري ۽ اوزاعي انهن زماني ۾ هوا - امام صاحب جي فقه تي اهڙو ولساهه
رکندا سو جيڪڏهن اجوڪي زماني جا غير مقلد ولساهه نه ڪن ته ڇا ٿيو توفي سنه ٢٣٣
يحيى بن زڪريا ابن ابي زائده مشهور محدث حافظ الحديث آهي صحاح سته وارن جو
مروي عنه شيخ آهي علي ابن المديني استاذ امام بخاري جو چوڻ آهي ته يحيى جي زماني
۾ يحيى تي علم جو خاتمو تمام هو. امام ابوحنيفه جي انهن خاص اصحابن ۽ شاگردن
مان آهي جو فقه جي تدوين ۾ ساڻس همراه هوا خصوصا تحرير ۽ تصنيف جو ڪم سندس
حوالي هو اٽڪل ٿيهه سال امام صاحب سان رهيو آهي آخر مدائن جو قاضي مقرر ٿيو آهي توفي سنه ١٨٢
يزيد بن هارون. علم حديث جو مشهور نامور امام آهي عظيم القدر جليل الشان محدث
آهي وڏن محدثن جو استاذ آهي. علامه نووي لکيو آهي ته سندس شاگردن جو شمار
ئي ڪونه آهي. سندس حلقه درس جو تخمينو ستر هزار ماڻهون ڪيو ويو آهي ۽ ڪثرت
حديث ۾ امام ابوحنيفه کان روايتون ڪيون آهن ۽ گهڻي مدت تائين امام صاحب جي
صحبت ۾ رهيو آهي امام صاحب جي حق ۾ هي فيصلو سندس ڪيل آهي ته مون گهڻن
مشائخن ۽ هزارن بزرگن سان صحبتون ڪيون آهن مگر قسم آهي خدا تعالى جو امام
ابوحنيفه کان زياده داناء ۽ پرهيزگار ۽ افضل ڪونه ڏٺو. مسلمانو ڏسو غور ڪريو
اجوڪا اهڙا اڪابر محدث امام صاحب جي شان ۾ اهڙيون ثابتيون ۽ شاهديون ڏين ۽ اجوڪا علم

۽ ٻي جڳهه ماڻهون امام صاحب تي حملا ۽ طعن زبون ڪن ۽ ضعيف في الحديث چون

انا لله وانا اليه راجعون — توفي سنة ۲۰۶

يعقوب امام ابو يوسف قاضي يعقوب بن ابراهيم الانصاري مشهور ڪنيت ابي يوسف
سان امام ثاني ۽ فقيه ڪامل عالم متبحر حافظ سنن حامل حديث و فقه مجتهد في
المذهب مذهب حنفي جو ٻيو ۽ نقدم ابوحنيفه جو دست و بازو ۽ وڏو محدث جليل الشان
آهي. امام احمد بن حنبل ۽ يحيى بن معين ۽ علي بن المديني سندس ثقه ۽ معتمد
عليه في الحديث هجڻ تي اتفاق ڪيو آهي ۽ محدثن جي وڏن مشائخن جهڙي طرح سليمان
اعمش هشام بن عروه عطاء بن سائب وغيرهم کان علم حديث جو حاصل ڪيو آهي ۽
ٻيا وڏن محدثن جهڙي طرح احمد بن منيع علي بن جعد معلى بن منصور وغيرهم
مروي عنهم جو شيخ ۽ استاد آهي. علاوه فقه ۽ حديث جي علم تفسير ۽ مغازي ۽
اشعار ۾ امام بي نظير هو عالمن جو چوڻ آهي ته سندس زماني ۾ ڪو شخص امام ابو يوسف
کان علم ۾ حڪم ۾ رياست ۾ قدر ۾ زياده ۽ اڳي نه هو. اول ۾ محدثن ۽ فقيهن کان
علم حاصل ڪري پوءِ امام ابوحنيفه جي صحبت ۽ ملازمت اختيار ڪيائين ۽ آخر درجه ڪمال
کي پهتو جو سندس نظير نه ٿو ملي. امام صاحب کان روايتون حديثن جون ڪيائين ۽ علم فقه
حاصل ڪيائين ۽ تدوين ۽ تصنيف ۾ همراه رهيو ۽ سندس وسيله علم ابوحنيفه جو جهان ۾
مشهور ٿيو. متقي الحڪام ٿيا هوته جن روايات ۾ امام صاحب جي خاص مقلدن ۽ حنفين
جو ذڪر ڪونه ٿيندو. تنهڪري امام ابو يوسف ۽ امام محمد جي ٻنهي امام ابوحنيفه جا

لڳو

۽ ٻارو آهن بيان نه ڪيا ها. مگر هي خاص حيثيت محدث ۽ حافظ الحديث ۽ مجتهد في المذهب هئڻ جي خيال سان سندن بيان ڪرڻ ۾ آيو سندن ٻين ٻين احوال تبحر جو ۽ مهارت علم حديث ۾ ته وڏن ڪتابن ۾ ڏسڻ گهرجي جو هتي فقط اشارو ڪيو ويو آهي لکيو اٿن ته امام ابو يوسف کي چاليهه هزار موضوع حديثون ياد هيون ته انهن کان احتراز ڪيو ۽ ويهه هزار منسوخ حديثون. تنهن انداز ڪرڻ گهرجي ته صحيح حديثون ڪيتريون بي شمار محفوظ هونديون انهيڪري علامه ذهبي تذڪرة الحفاظ ۾ حافظ الحديث ڪري مذڪور ڪيو آهي

يوسف بن عبدالله بغدادي سبط ابن الجوزي نهايت وڏو محدث ۽ فقيه عالم فاضل خصوصاً وعظ ۾ فائق ۽ بي نظير هو جنهن جي وعظ ۾ علماء صلحاء بادشاه ۽ امير عام ۽ خاص مسلم ۽ مشرڪ يهود ۽ نصاريٰ تائين حاضر ٿيندا هئا ۽ سندس وعظ کان هڪڙو ڏينهن اڳي مسجد جامع دمشق ۾ ماڻهون والهاري وهندا هئا. هڪڙو تفسير قرآن شريف جو ٢٩ جلد ۽ تاريخ مرآة الزمان چاليهن جلدن ۾ لکيل آهي پاڻ اڳي حنبلي مذهب هو پوءِ حنفي مذهب اختيار ڪيو آهيس ۽ خاص امام صاحب جي مذهب جي تائيد ۾ ڪتاب "الانتصار لامام ائمة الامصار" ٻن وڏن جلدن ۾ لکيو آهيس ۽ پنهنجي ناني ابن الجوزي کان امام صاحب جي طعنه زني ڪرڻ ڪري گهڻو تعجب ٿو ڪري حيث قال في مرآة الزمان وليس العجيب من الخطيب فانه طعن في جماعة من العلماء وانما العجيب من الجد كيف سلك اسلوبه وجاء بما هو اعظم (ردالمحتار)

توفي سنه ٦٥٤

تقريظ ۵

امام صاحب جي تعريف ۽ توثيق ۽ افضليت ۽ اعلميت ۾ اسان ثابتيون ۽ شاهديون
اهڙيون زبردست ۽ زوردار پيش ڪيون آهن جو هرهڪ بجاءِ خود هماليه جبل کان زياده
مضبوط ۽ وزندار آهن. جنهن کي اڄاڻ حاسدن ۽ طعنه زنن کي ڪند نماڻي ۽ تسليم ڪرڻ
کان سواءِ ٻيو ڪو چارو ئي نه آهي جو ته اهي اڳئين زماني جا اهڙا الثبوت ۽ بهترين درجي جا
قابل وثوق و اعتبار امام مجتهد يا محدث آهن جي امام صاحب جا همعصر يا قريب قريب
زماني جا هئا ۽ مذهب جا مقلد تابعدار نه هوا. بلڪ غير حنفي ۽ غير جا بند رهيا. مگر انهيءَ
بدل نه ڪي جيستائين هندستان جي ٻين ڇهن اهڙن معتمد ۽ نامور عالمن جا نالا ذڪر ڪريون
جو سڀئي هندستان ۾ سنڌ ۾ علم ۽ فيض جي پالڻهار هئا. ظاهري علم خواه باطني علم ۾
ممتاز ۽ يگانه هجڻ ۽ هن زماني جا جيڪي علماءِ مقلد يا غير مقلد حنفي يا وهابي سڀ
الخنبي حرمن جا خوشه چين آهن خصوصًا اسان حلقه بگوشان درگاه مجدديه کي تسڪين
آرام ۽ قلب کي اطمينان ته ايئن جيئن حضرت امام رباني مجدد الف ثاني شيخ احمد بن
عبدالاحد فاروقي سرهندي قدس سره جي نالي مبارڪ سان پنهنجي دل ۽ دماغ کي
منور ۽ معطر ڪندا سين جنهنجو نالو ئي مجدد جنهنجو لقب ئي امام رباني جنهنجو
وجود ئي بجاءِ نبي اولو العزم جي تجديد دين لاءِ هزار سال کان پوءِ ٿيو هجي جنهنجا
خمير ۾ بقيه طينت احمدي جي کان ٿيل هجي جو دنيا ۾ اسلام جي آفتاب عالمتاب جي
چمڪيو هجي جنهن جي روشني سان تمام جهان روشن ٿيو هجي جنهنجي فيض مان مشرق و

مغرب

مرغوب

فيضياب ٿيو جيڪي تنهن جي تعريف آڻڻ ڪهڙي زبان سان ۽ ڪهڙي الفاظن سان ڪري سگهندس - رموز اسرار دقائق معارف خصائص ۽ فضائل مخصوصه ڪشف ۽ ڪرامات ۽ خوارق عادات سندس معلوم ڪرڻ ان جي نه تاريخي ڪتاب ۽ سوانح عمريون سندس ۽ هر جا موجود آهن باطنيه علمن کان علاوه ظاهري علمن ۾ پاڻ فقيه فاضل ۽ محدث ڪامل هوا - جيئن پاڻ قدم طريقت ۾ ٻڌڪيو جيئن ئي مذهبن جا ڪتاب اصولاً فروعاً باقاعده مدرسه ۾ نه پڙهيون ۽ علم حديث شريف جو شيخ يعقوب ڪاشميري ۽ مسلسل روايتون حديث جيون شيخ عبدالرحمٰن بن محمد محدث کان هڪڙي واسطي سان حاصل ڪيائون مطلب ته پاڻ جامع شريعت حقيقت ۽ طريقت جا هوا ۽ وجود سندن مصداق سيكون في امتي رجل يقال له صلة يدخل الجنة بشفاعته كذا وكذا هو — سندس تصنيفات ۽ تاليفات مان ڪتاب مستطاب مڪتوبات شريف دنيا جي اڳيان زنده شهادت موجود آهي جنهن مان سندس ڪمالات ظاهريه وباطنيه علميه وعمليه جو اندازو ڪري سگهجي ٿو پاڻ پنهنجي تاليفات ۾ تقليد مذهب ۽ متابعت شريعت جي جيترو تاڪيد فرمايو آهي تا اهو ناظرين کان مخفي نه آهي خصوصاً امام ابوحنيفه جي مذهب جي تائيد ۽ تفصيل ظاهري ۽ باطني طريقه سان بار بار ڪئي اٿن هتي فقط نموني خاطر مڪتوبات شريف جي هڪڙي عبارت تي اڪتفا ڪجي ٿي جا جلد ثاني مڪتوب ۵۵ ۾ آهي ۽ اهو سڄو مڪتوب امام صاحب جي مناقب ۾ ڏسڻ گهرجي

شيخ عبدالحق بن سيف الدين الدهلوي- بقية السلف حجة الخلف محدث شان

جامع علوم ظاهري و باطني خصوصًا علم حديث ۾ ممتاز ۽ بي نظير هو هي اهو پهريون شخص آهي جو هندستان ۾ اول اول علم حديث جو عرب کان آندائين ۽ پنهنجي تصنيفات ۽ تدريس جي وسيلي سڄي هندستان ۾ شائع ڪري عالم انسانيت مٿو ڪيائين- پاڻ پنهنجو احوال زمان تربيت ۽ ڪسب ڪمالات کان وٺي تحصيل علوم ڪمال ۽ تڪميل جي درجي کي پهچڻ تائين حيرت افزا ۽ تعجب خيز طريقي سان پنهنجي ڪتاب اخبار الاخيار ۾ تفصيل ذڪر جهڙو لکيو آهيس جنهن ۾ عجيب ڳالهه لکيل آهي ته مون کي پنهنجي ننڍپڻ ۾ ڪير جڏهن اٺن جي ڳالهه ۽ وقت به اهڙو جيئن ياد آهي جهڙو ڪالهه ٿيو هجي- سندس مفيد ۽ مقبول خاص و عام تصانيف عام گهڻيون آهي ۽ دنيا ۾ مشهور آهي- مشڪواة جا پنهنجي شرح فارسي ۽ عربي اهل علم لاءِ قرة العينين آهن امام ابوحنيفه جي تائيد ۽ حمايت ۽ حديثن سان انهن جي موافقت ۽ مطابقت ۾ مذهب حنفي جي خدمت ۽ ڪوشش بليغ جا هن بزرگوار دل و جان سان ڪئي آهي سا سندس ئي حصو آهي ۽ جنهن کان مخفي نه آهي ۽ سندس تصانيف مان ظاهر آهي جا انهن مان پڙهيل ۽ لبريز آهي خصوصًا هڪڙو ڪتاب علم حديث ۾ "مشڪواة شريف جهڙو" خاص مذهب حنفي جي مؤيد حديثن ۽ روايتن سان لکيو آهيس جو بفضله تعالیٰ اسان وٽ قلمي نسخه موجود آهي مگر افسوس جو انهن ڇاپ ۾ ڪونه آيو آهي. نالو انجو فتح المنان في تائيد مذهب النعمان آهي جنهن مان اسين فقط ٻه ٽي عبارتون سندس شرح مشڪواة ۽ شيخ

صراط المستقيم كان نغل كرلون تا

خواجه نظام الدين اوليا- محمد بن احمد بن علي نظام الدين الملة والدين سلطان
الاوليا خطاب. محبوب الاهي اسرار طريقت ۽ حقيقت جو ڪامل مڪمل مشهور اولياءَ مان
آهي علاوه فيوض ۽ اسرار باطني جي پاڻ علم فقه تفسير حديث ۽ علم ادب ۾ به فاضل اجل
۽ عالم اڪمل هئا سندس فيض باطني جا اهڙا وڏا زوردار تاثير هوندا جو جيڪو شخص سندس
خدمت ۾ حسن اعتقاد سان ايندو هو سندس نظر ڪيميا اثر جي ڪري شرط ولي ڪامل ٿي
ويندو هو سندس خوارق ۽ ڪرامتون ۽ عبادتون ۽ رياضتون جهان ۾ مشهور آهن
۽ سندس مزار پرانوار دهلي ۾ زيارتگاهه خاص و عام آهي امير خسرو مشهور شاعر
سندس حلقه بگوش غلام ۽ مداح آهي ۽ پاڻ بواسطه شيخ فريد الدين گنج شڪر
۽ شيخ قطب الدين بختيار ڪاڪي جي حضرت سلطان الهند خواجه معين الدين
اجميري جي دامن ارادت سان وابسته آهي ۽ اهي سڀ حضرات اولياء ڪرام مذهب
حنفي جا مقلد ۽ شريعت جا تابعدار ۽ امام صاحب جا مداح آهن

ڪتاب راحة القلوب ۾ پاڻ ڪُن ٿا ته سيد العابدين زبدة العارفين فريد الحق و
الشرع حضرت خواجه شڪر گنج رحمة الله عليه تاريخ ٥ ماه ذي حجه سنه ٦٥٥ هجري جي فرمايو
ته مذهب چارئي برحق آهن مگر بيڪ سمجهڻ گهرجي ته امام اعظم ابوحنيفه جو مذهب
سڀني کان افضل ۽ اعلیٰ آهي ۽ ٻيا سڀ انهيءَ جا تابع ۽ امام ابوحنيفه افضل المتقدمين
آهي ۽ الحمد لله جو اسين سڀ سندس مذهب جا مقلد آهيون ۽ امام صاحب جو ته نالو
وٺڻ به اسان کي شايان نه آهي جو سندس شاگرد محمد بن الحسن الشيباني جو به
ايڏو وڏو شان هو جو حضرت امام شافعي مع جلالة شانه پاپياده سندس همرڪاب
هلندو هو انهيءَ مان اوهين سندس شان ۽ عالي مقدار جو اندازو ڪري سگهو ٿا
توفي سنه ١٥٠هه
انتهى

مسلمانو! هي اولياءِ ڪرام جيڪي ته اوهين برحق ولي ۽ خدا جا خاص برگزيده بندا
ڪري سمجهو ٿا انهن ۽ وسيلو رکو ٿا ته اهي سڀ امام اعظم جا مقلد ۽ معتقد ۽
مخلص ۽ ثناخوان ٿي گذريا آهن

شاه ولي الله

احمد بن عبدالرحيم الفاروقي الدهلوي - محدث مفسر افضل العلماء المتأخرين
استاذ الاساتذه علماءِ هندستان آهي حديث ۽ فقه ۽ تفسير ۾ علامه بي نظير هو
حق ڳالهه تي خوش اعتقادي جو مخلص گمان آهي ته درجهءِ اجتهاد کي پهتل هو
انهيءَ ۾ نه شڪ ڪونهي ته حضرت اسرار شريعت ۾ سندس طرز تصنيف ۽ تحرير جي

منفرد جيسي

متقدمين سان گهڻو مشابهه آهي. حجة الله البالغة سندس ڪتاب واقعي قابل فخر ۽ مايهءِ ناز آهي. باوجود علم ظاهري جي صوفي ڪامل صاحب طريقت ۽ عارف علم باطن جو ۽ صاحب مڪاشفه صحيحه جو هو. زماني جي گهڻن مشائخن کان گهڻن سلسلن ۾ خرقه خلافت ۽ سند اجازت جي مليل آهيس بلڪ خود خاندان سندس ۾ نسلاً بعد نسلٍ صاحب فيض ۽ برڪت ۽ اهل باطن جاهڻا. هن ستارن جي سين مختلف خيالات وارن عالمن وٽ بريلوي خواه ديوبندي. امرتسري خواه دهلوي مسلم الثبوت ۽ استاذ الڪل ۽ هسندس قول معتبر ۽ سند مستند. سندس فيصله جي اڳيان ورڇي ٻي ڪنهن کي چون وچرا ڪرڻ جي طاقت ڪانه آهي. علمائن جو ڪشش خطا مجدد المائة الثانية عشر مليل آهي. پاڻ پنهنجي ڪتاب فيوض الحرمين ۾ لکي ٿو ته حضرت سرور ڪائنات مفخر موجودات صلى الله تعالى عليه وسلم مونکي خواب ۾ ارشاد فرمايو ته مذهب حنفي اهڙو موچارو ۽ دل وڻندڙ مذهب آهي جو ٻين مذهبن کان اسانجي انهيءَ سنت معروفه سان جا امام بخاري ۽ انهيءَ اصحابن جي زماني جمع ٿيل ۽ صاف ٿيل آهي زياده موافق آهي.

خيال ڪرڻ گهرجي ته خواب جي ڪوڙي هجڻ جو ته امڪان ئي ڪونهي جو ته صحيح حديث شريف ۾ آهي ته من رأني في المنام فقد رأني حقاً فان الشيطان لا يتمثل بي باقي حضرت شاه ولي الله جهڙي ماڻهوءَ ذاتهه ڪوڙ جي نسبت ڪرڻ خصوصاً حضرت جن عليه الصلوٰة والسلام تي ڪوڙ هڻڻ جنهن واسطي من كذب على

متعدد قلعبندي متعلق دمن النار موجود آهي - صاف دل پاڪ باطن مسلمان جي ته
ڦڪر ڪونهي باقي وهابين کي اهڙي جرأت ٿي ته عجب نه آهي - ضرور شاه ولي الله
کي خواب ۾ ڏٺو يا خواب جي ڳالهه کي نه مڃين

داتا گنج بخش لاهوريؒ - سيد علي مخدوم جلالي غزنوي هجويري معروف به

داتا گنج بخش لاهوري متقدمين اولياءُ مان جامع العلوم ظاهري و باطني عابد
زاهد متقي صاحب خوارق ڪرامتن جو آهي - وڏن مشائخن مثل شيخ ابوالقاسم
گورگاني ابوسعيد ابوالخير ابوالقاسم قشيري سان صحبتون ۽ ملاقاتون ڪيل
آهيس - پنهنجي مرشد جي اشاري سان غزني کان هندستان ۾ تشريف فرمائي ۽
لاهور ۾ درس تدريس تلقين ۽ تعليم ۽ هدايت خلق الله جي مشغول ٿي سندس
تواريخي حالات مفصل سفينة الاولياء ۾ مذڪور آهي سندس تصنيفات مان
ڪشف المحجوب نهايت مشهور ڪتاب آهي جنهن ۾ پنهنجي ڪشف جو واقعو صحيح
ڪن ٿا ته آئون شام جي ملڪ ۾ هوس حضرت بلال مؤذن رسول عربي محمد
مدني عليه الصلوٰة والسلام جي قبر جي سيراندي وٽ ويٺو هوس ته مونکي ننڊ وٺي
وئي خواب ۾ ديدار فيض آثار حضرت سرور ڪائنات عليه الصلوٰة والسلام
سان مشرف ٿيس - ڏٺم ته آئون مڪه شريف ۾ آهيان ۽ حضرت جن عليه الصلوٰة
والسلام کي ڏٺم ته باب بني شيبه کان پاڻ تشريف فرما آهن ۽ پنهنجي هنج
۾ هڪڙي پوڙهي شخص کي ٻار وانگي کنيو آهين ۽ پاڻ نهايت شفقت الهيتي
فرمائي

فرمائي رهيا آهن - مون حضور ۾ سلام عرض ڪري سندن پيرن مبارڪن تي چمي ڏيئي دل ۾ خيال ڪيو ته هي پير روشن ضمير ڪير شخص آهي ؟ جنهن سان حضرت جن ايتري شفقت ۽ محبت ۽ پيار ٿا ڪن - حضرت جن مونکي فرمايو ته هي ابو حنيفه آهي جو مسلمانن اهل السنة والجماعة جو امام ۽ پيشوا آهي

انتهى - توفي سنه ۳٦۵

چوٿون باب حڪايتن ۾

امام صاحب جي سياڻپ ۽ دانائي طبع جو ذڪاء عقل جي رسائي تيز فهمي ۽ حاضر جوابي ۽ دقيقه شناسي جهان ۾ مشهور ۽ سندس وقت ۽ زماني ۾ بي عالم آشڪار ۽ ثابت ٿي چڪي هئي انهيءَ وقت ۾ جنهن ماڻهن کي ڪو به مشڪل ديني خواه دنيوي مسئلو پيش ايندو هو ته هو امام صاحب ڏانهن رجوع ڪري پنهنجي ڳالهه جي صلاح مصلحت ڪري پنهنجي مشڪل حل ڪرڻ جو اپاءُ ڳولهيندا هوا انهيءَ باري ۾ سندس نهايت عجيب حڪايتون ۽ روايتون ڪتابن ۾ مذڪور ۽ مشهور آهن جنهن ڪي صحيح صحيح ڳالهيون اڳي هن ڪتاب ۾ لکي ويون آهن ۽ باقي ڪي مشهور نقل ۽ واقعا هتي هن باب ۾ لکجن ٿا

انهيءَ ۾ ته ڪو شڪ ڪونهي ته سندس وجود مسعود ڪمالات علميه ۽ عقليه ۾ بي نظير ۽ عام خلق جو فيض رسان ۽ بي واهن جو فرياد رس ۽ دستگير هو مگر دنيا جو هي دستور آهي ته جيڪو شخص جنهن فن ۾ شهرت ۽ ڪماليت حاصل ڪندو آهي پوءِ عوام ماڻهن خواه مخواه ڪوڙيون سچيون ڳالهيون انهيءَ ڏانهن منسوب ڪندا آهن

طب جو ڪو اسخو هوندو تنهن ۾ "از مجربات شيخ بو علي سينا است" سخاوت ۽ جوانمردي جي ڳالهه هوندي ته ضرور چوندا سائنس طائي جو قصو آهي جنهن ۾ بهشت دوزخ ثواب يا عتاب جي ڪا روايت هوندي ته في الفور حضرت سرور ڪائنات عليه افضل الصلوات والسلام ڏانهن نسبت ڪندا ۽ پنهنجي ڳالهه جي تائيد لاءِ صورت سان هي نه ڏسندا ته من ڪذب متعمدا فليتبوء مقعده من النار جهڙي وعيد شديد موجود آهي تنهڪري عاقل ماڻهن کي گهرجي ته جنهن جا مقصد ماڪسا ٿي عمل ڪري ۽ بزرگن ڏانهن نقل جي نسبت ڪرڻ ۾ احتياط ڪري ۽ صحت روايت جو پورو پورو خيال ڪري ۽ جيڪا ڳالهه منقول عنه جي شان جي شايان نه هجي سا اعتبار نه ڪجي

حڪايت ١٠

هڪ ڀيري مدينه شريف ۾ اتفاقا امام ابوحنيفه ۽ حضرت امام محمد باقر رضي الله تعالى عنهما وٽ پاڻ ۾ ملڻ ۽ ضروري ملاقات ڪري حضرت امام باقر فرمايو ته اي ابوحنيفه مون ٻڌو آهي ته تون منهنجي ڏاڏي حضرت رسول ڪريم عليه الصلواة والسلام جي حديثن جي برخلاف فتوائون ڏيندو آهين ۽ پنهنجي عقل ۽ قياس تي عمل ڪندو آهين امام صاحب چيو ته خدا نه ڪري ته پاڻ کي آئون اهڙي طرح ڪندو هجان بس فقط هي مخالفن جي شرارت آهي اوهين مهرباني ڪري ويهو منهنجو عرض ٻڌو جيئن اوهان جي تعظيم مون تي اهڙي واجب آهي جهڙي طرح اوهان جي ڏاڏي جي - پوءِ حضرت امام باقر ويٺو ۽ امام صاحب سندن خدمت ۾ گوڏا ٽيڪي با ادب ويهي سوال ڪيئو ته

حضرت

حضرتا نماز سيني عبادتن کان افضل ۽ اڪمل آهي يا روزو؟ امام صاحب چيو ته بيشڪ نماز روزه کان افضل ۽ اڪمل آهي امام صاحب چيو ته جي آئون پنهنجي خيال تي هلان ها ته حيض واري عورت کي نماز قضا ڪرڻ جو حڪم ڏيان ها نه روزي جو ٻيو ڇا ۽ ته پيشاب جي پليدي زياده آهي يا مني جي؟ امام باقر فرمايو ته پيشاب مني کان سخت پليد آهي امام صاحب چيو ته جيڪڏهن آئون پنهنجي عقل تي عمل ڪريان ها ته پيشاب ڪرڻ سان وهنجڻ جو حڪم ڪريان ها نه مني جي نڪرڻ سان ٽيون سوال ڪيائين ته عورت ضعيف ۽ پوري ڪرڻ کان عاجز آهي يا مرد؟ امام باقر فرمايو ته مرد کي گهڻي ۽ طاقت وارو آهي نه عورت امام صاحب چيو ته جيڪڏهن شريعت جيون فتوائون آئون پنهنجي قياس سان ڏيان ها ته عورت کي ورثي مرد کان زياده ۽ ٻيڻو ڏياريان ها نه مرد کي مگر جڏهن ته شرع شريف جو حڪم اهڙي طرح آهي تڏهن پنهنجو عقل ۽ قياس ڇڏي شريعت جي متابعت ڪندو آهيان تڏهن حضرت امام باقر اٿي امام صاحب کي ڳرهڻي پائي ڀاڪر ۾ جهليو ۽ پيشاني تي چمي ڏني چيائين ته هاڻي اسان کي يقين ٿي ته توهين دشمن اهڙيون ڪوڙيون ڳالهيون هلائي اسان کي بدظن ڪيو آهي جنهن ڪري اسان کي ڀاڻ افسوس آهي مگر هاڻي معلوم ٿيو ته مخالف فقط حسد ڪري تو تي اهڙا ڪوڙا تهمت تاڪن پيا شريعت ۾ اهڙي حڪم اهڙي طرح خلاف قياس جي جو ٿيا آهن. تنهنجا سبب ته آئنده حڪايت ۾ خود امام صاحب کان مذڪور آهن

حڪايت ٢ نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن امام صاحب حضرت امام جعفر صادق رضي الله تعالیٰ عنهما

جي خدمت ۾ حاضر ٿيو اُهو وقت ۾ امام صاحب جي علمي ڪمالات جي ھاڪ ماڻھن ۾ پکڙجي
ڏئي ھئي تنھن حضرت امام جعفر صادق سندس واقفي علمي قابليت ۽ اندروني ڪمالات
معلوم ڪرڻ لاءِ ھيٺيان سوال امام صاحب کان پڇيا. سوال اھا ڪھڙي سورت قرآن
۾ آھي جنھن جي اول ۾ ساراهه ۽ آخر ۾ دعا ۽ وچ ۾ اخلاص آھي جواب اھا سورة الفاتحه
آھي سوال اھو ڪلمون آھي جنھن جو ڪفر آھي ۽ سڀ جو خاص اسلام - جواب -
ڪلمون توحيد جو يعني لا اله الا الله. سوال زنا جو گناهه وڏو آھي يا ڪنھن ماڻھون
جو ناحق قتل ڪرڻ جواب خون جو ڏوهه وڏو آھي. سوال پوءِ ڪھڙي سبب ڪري
شريعت ۾ زنا لاءِ چار شاھد ضرور آھن ۽ خون جي ثابتي لاءِ ٻه ڪافي آھن جواب
زنا ۾ ستر ۽ پرده پوشي جو لحاظ آھي ته ڪنھن جو ڏوهه جلد ثابت نه ٿئي ۽ سزا ياب ٿي
مالا آشڪارا نه ٿئي ۽ مارجي نه وڃي برخلاف انجي خون ۾ ماڻھن جو بچاءُ منظور
آھي ته ظالم جلد سزا ياب ٿي ماڻھون امن ۾ رھن ٻيو ته زنا ڏوهه خدائي آھي ۽ خدا
تعالى بي پرواهه بادشاهه آھي ۽ معاف ڪرڻ وارو آھي تنھنڪري انھي ثابتي ۾ سختي
گھڻي رکي وئي آھي ۽ قتل ڪرڻ ٻئي جي جو ڏوهه آھي تنھن جو عوض ضرور آھي تنھنڪري
ھن ۾ فقط ٻن جي شاهدي ڪافي رکي وئي آھي. سوال مرد کي ورثه مان ٻه ڀتيون
جو ٿيون ملن ۽ زال کي ھڪڙي جواب ڇو ته زال جو خرچ نفقه جو بار سڀ مرد جي مٿي
ٿي آھي. سوال پاخانو مني کان زياده غليظ ۽ پليد آھي پوءِ جو مني جي نڪرڻ
سان غسل واجب ڪيو ويو آھي ۽ پاءِخانه سان فقط استنجا جواب اھو سبب

سگھي

ڪري ته ماڻهن تي حرج ۽ تڪليف نه ٿئي جو هر وقت پاڻي سان غسل ڪرڻ ۾
وڏي تڪليف آهي نه ته پوڻ سان پوءِ حضرت امام جعفر صادق امام صاحب جي
تحسين ڪئي ۽ دعا ڪري چيائينس ته لاعدمت شخصاً في امة جدي
يعني توجهڙا ماڻهون شال هميشه منهنجي ڏاڏي جي امت ۾ هجن ٢
حڪايت نمبر ٦ امام صاحب جي وقت ۾ روم جي ملڪ مان هڪڙو شخص دهريه مذهب
جي (يعني نيچري) نهايت چالاڪ ۽ مناظره جو قابل بغداد ۾ آيو جو مسلمانن کان پيچيدا پيچيدا
مسئلا پڇي مڇائيندو هو ۽ هن جي دندان شڪن جواب ڏيڻ کان ماڻهون عاجز ٿيندا هئا آخر بادشاه
وقت جنهن کي اها خبر پئي ۽ هن جي مناظره ۽ گفتگو ٻڌڻ ۽ جواب ڏيڻ لاءِ عام اعلان ڪيائين ۽ مجلس
ڪرڻ جو حڪم ڏنائين بادشاه جي حڪم سان مناظره جو وقت ٿيو ۽ شرائط طي ٿيا امام صاحب
هن جي مقابله ڪرڻ لاءِ منتخب ڪيو ويو جنهن هن الوقت تي سڀئي مجلس سينگاري ويئي ۽ امير
امراءِ ۽ عام ماڻهون اچي گڏ ٿيا هو پادري اسٽيج تي چڙهي بيٺو ۽ تقرير ڪرڻ شروع ڪيائين ته
امام صاحب ٻڌيو ته اول سوال تو ڪي ڪرڻا آهن چاهن چيو ته هائو سوال آئون ڪندس
جواب تون ڏيندين - امام صاحب چيو ته هن تون هيٺ اچ ۽ منبر تي آئون ويهندس
جو ته سائل بمنزله شاگرد جي آهي ۽ جواب ڏيندڙ بجاءِ استاد جي - هو هيٺ آيو ۽ امام
صاحب چڙهي ويٺو چيائينس پڇ جيڪي پڇڻو هجئي اهو پڇ - پادري پڇيو ته خدا تعالى
کان اڳ ڇا هو ۽ سندس وجود کان اول ڪهڙي شئي هئي امام صاحب چيو ته حساب
جا عدد يعني ڳاڻيٽو ڄاڻين ٿو چيائين هائو امام صاحب چيو ته ٻڌاءِ ڇا ۽ هڪ ٻه ٽي

٣ چار پنجه ڇياءِ بعد تہ هڪ کان اول ڇا آهي يعني هڪڙي کان اڳي ٻيو عدد ڪهڙو آهي چياءِ تہ هڪڙي جو عدد سڀني کان اول آهي ۽ ٻيا عدد سڀ پوءِ آهن انهي کان اڳي ٻيو عدد ٿي نٿو سگهي امام صاحب فرمايو تہ جڏهن واحد مجازي کان ڪو عدد وجود ۾ اڳي ٿي نٿو سگهي تہ هن واحد حقيقي کان اڳي ڇا ٿي سگهندو خداءِ تعاليٰ سڀ کان اول ۽ آخر ۽ ظاهر ۽ باطن آهي سوال ٻيو باري چيو تہ ٻڌاءِ خدا تعاليٰ جو منهن ڪهڙي طرف آهي ۽ پٺ ڪهڙي طرف آهي امام صاحب فرمايو تہ ڏيو باري ڪڻ. ڏيو باري آندو تہ هن چيائين ٻڌاءِ ڏي جو منهن ڪهڙي طرف آهي ۽ پٺ ڪهڙي طرف؟ دهري چيو تہ سڀ طرف نور برابر آهيس هڪڙي طرف منهن ۽ ٻي طرف پٺ نہ آهيس امام صاحب فرمايو تہ اهڙي طرح خدا تعاليٰ جو نور هر طرف آهي خاص هڪ طرف منهن ۽ ٻي طرف پٺ نہ آهيس.

جو اهو شان مخلوق جو آهي نہ خالق المخلوقات جو جو جسم کان پاڪ آهي سوال ٽيون دهريہ چيو تہ خدا تعاليٰ هر جاءِ موجود آهي ڀلا ٻڌاءِ تہ خدا تعاليٰ ڪٿي آهي؟ ۽ ڪهڙي جاءِ ۾ آهي؟ امام صاحب فرمايو تہ انهي مثال تنهنجي بدن ۾ موجود آهي يعني ساهہ تنهنجو بدن ۾ موجود آهي مگر ٻڌاءِ تہ ڪٿي آهي مٿي ۾ آهي يا قلب ۾ يا پيٽ ۾ پوءِ هڪڙو پيالو کير جو گهرائي پڇيائينس تہ هن ۾ کير ۽ گيهہ ٻيئي آهي مگر ٻڌاءِ تہ مٿي آهي يا ترو ۾ يا وچ ۾ جهڙي طرح بدن ۾ ساهہ ۽ کير ۾ گيهہ بيشڪ آهي مگر ٻڌاءِ تہ گيهہ جي ڪا جاءِ خاص ڪيل نہ آهي اهڙي طرح خدا تعاليٰ جو دنيا ۾ ڪو خاص محل ۽ مڪان نہ آهي هر جا موجود آهي مگر مڪان ۽ محل کان پاڪ آهي سوال ورِي دهريہ پڇيو تہ ڀلا ٻڌاءِ تہ خدا تعاليٰ ڪهڙي

ڪم

ڪم سان مشغول آهي امام صاحب فرمايو ته خدا تعاليٰ جي قدرت ۽ ڪمن جي ڪا حد
انتها ٻڌو ڀلا جيئن آهي مگر في الحال جي سنڌس قدرت جو ڪرشمو ڏسڻ ۾ آيو- جو تو
جهڙي مخالف اسلام دشمن کي تخت تان لاهي مونکي جاءِ ڏني
اهڙي طرح سان عقلي جواب هنن امام صاحب ڏئي مات ڪري ڇڏيو جو هو شرمنده ٿي هليو
ويو ۽ مسلمانن کي سرخروئي ۽ فتحمندي حاصل ٿي
حڪايت نمبر ٣ هيءَ به اهڙو نقل دهرين سان مناظره ڪرڻ جو منقول آهي ته هڪڙي ڏينهن
هو پنهنجي جماعت سان موقعو ڏسي ڪري جي امام صاحب جي مناظره ڪرڻ بلڪ ايذاءِ رسائڻ ۽
قتل ڪرڻ لاءِ طياري ٿي آيا- امام صاحب هنن کي فرمايو اول اوهين ويهي باقاعده بحث مباحثه
ڪريو پوءِ جيڪڏهن مون معقول جواب ڏئي دليل دلائلن سان اوهان جي تشفي نه ڪئي ۽
اوهان جي دل سان انصاف رهي نه لڳان ته اوهان کي اختيار آهي جيئن وڻيو تيئن ڪجو
هنن چيو ته اوهين مسلمان چوندا آهيو ته جهان پيدا ڪندڙ ۽ هلائيندڙ خدا تعاليٰ
آهي سو ڪٿي آهي تنهنجو ڪهڙو دليل آهي- جهان پاڻ ئي پيو هلي چلي پيو ڪير ٿو هلائي
امام صاحب فرمايو ته ڀلا اوهين ٻڌايو هڪڙي ٻيڙي هجي جا طرحين طرحين اسبابن ۽
قسمين قسمين مال متاع سان ڀريل هجي ۽ هر چيز باقاعده پنهنجي جاءِ تي مناسب ۽ سهڻي
طرح رکيل هجي- سا وچ سمونڊ ۾ هلي رهي هجي ۽ دريا ۾ وقت بوقت طوفان ۽ موجون
به زور شور سان تيز ٿيون هجن ۽ انهي حالت واري ڪشتيءَ جو ڪشتيبان به اصل ڪو نه هجي پر
اها پاڻ کان موجن ۽ لهرن سان سڌي پنهنجي واٽ وٺي منزل مقصود ڏانهن

هلندي رهي ٿي ۽ ساڳي طرح موقوف آهي ويا روانا ٿين ۽ سال بسال ايندي ويندي
وڃي ايها ڳالهه انهي روءِ عقل جي ممڪن آهي ڇاڪاڻ ته هن جي وتي هرگز لهسڻي ٿيڻ نه
آهي - تڏهن امام صاحب فرمايو ته ڀلا خيال ڪريو ته هيڏي ساري دنيا ۽ هيڏو سارو جڳ ۽
جهان جنهن ۾ سج چنڊ تارا ڪيترن سڀ باقاعدي آهن ۽ اڀرن ۽ لهن ٿا منزلن ٿي
برساتون وسڪارا ٿين ٿا ۽ وڻ ٽڻ ۽ ساوڪ سرسبز ۽ پيدا ٿين ٿا ۽ پرندا چرندا آهن ٿا
هن جي ڪائنات ۾ پيدا ٿين ۽ جيئن ۽ مرن ۽ هميشه اهو سلسلو برابر سال بسال اهڙي طرح
جاري رهي سو بغير خالق ۽ مالڪ جي ٻڌو السموات والارضين جو ڪو امڪان آهي
۽ ڪو عقل وارو قبول ڪري سگهندو ته ٿي سڀ پنهنجو پاڻ مراد وڃو تا هن جي
البعرة تدل على البعير والقطرة على الغدير فكيف لا تدل السموات والارضون
على القادر الخبير - جڏهن اها تقرير خوب طرح سندن ذهن نشين ٿي تڏهن پنهنجي
غلط فهمي جو اعتراف ڪري ڇڏيائون ۽ امام صاحب جن جي شڪرگذار ٿي ويا

حڪايت - بني اميه جي زماني ۾ ضحاڪ نالي امير ڪوفي جو گورنر مقرر ٿي آيو مگر
هو نامراد ڪٽر خارجي مذهب جو هو ۽ اهلسنت وارن جو جگري دشمن خونخوار هو
جو ڪوفي ۾ اچڻ سان سني مسلمانن اهلبيت جي پيروي جي ايذاءُ ڏيڻ ۽ قتل ڪرڻ شروع ڪيائين ۽
شهر جا ماڻهو امام صاحب وٽ فرياد ڪري آيا ۽ هن ظالم کي هدايت ڪرڻ لاءِ ۽ ساڻس ڳالهه ڪرڻ جي
لاءِ عرض ڪيائون - امام صاحب پنهنجي خاص پوشاڪ پهري انهن وفد سان گڏ جي وٽس آيا
۽ ضروري ملاقات ڪانه ٿي ۽ پڇيائينس ته هن ماڻهن جي مارڻ ۽ ايذاءُ ڏيڻ جو ڪهڙو سبب آهي

جنهن

ڪم سان مشغول آهي امام صاحب فرمايو ته خدا تعالى جي قدرت ۽ ڪمن جي ڪا حد انتها پروڙڻ جهڙي نه آهي مگر في الحال هي سندس قدرت جو ڪرشمو ڏسڻ ۾ آيو. جو تو جهڙي مخالف اسلام دشمن کي تخت تان لاهي مونکي جاءِ ڏني

اهڙي طرح سان عقلي جواب هنکي امام صاحب ڏئي ماٺ ڪرائي جو هو شرمنده ٿي ويو ۽ مسلمانن کي سرخروئي ۽ فتحمندي حاصل ٿي

حڪايت ٣٤ ــ هيءَ به اهڙو نقل دهرين سان مناظره ڪرڻ جو منقول آهي ته هڪڙي ڏينهن هو پنهنجي جماعت سان موقعو ڏسي ڪن جي امام صاحب جي مناظره ڪرڻ بعد ايذاءِ رسائڻ ۽ قتل ڪرڻ لاءِ طيار ٿي آيا. امام صاحب هنکي فرمايو اول انهين وٽ باقاعده بحث مباحثه ڪريو ۽ جيڪڏهن مون معقول جواب ڏئي دليل دلائل سان اوهان جي تشفي نه ڪيا ۽ اوهان جي دل سان انصاف رهي نه لڳان ته اوهان کي اختيار آهي جيئن وڻيئو تيئن ڪجو هنن چيو ته اوهين مسلمان چوندا آهيو ته جهان پيدا ڪندڙ ۽ هلائيندڙ خدا تعالى آهي سو ڪٿي آهي تنهجو ڪهڙو دليل آهي. جهان پاڻ پيو هلي چلي پيو ڪير ٿو هلائي امام صاحب فرمايو ته ڀلا اوهين ٻڌايو هڪڙي ٻيڙي هجي جا طرحين طرحين اسبابن ۽ قسمين قسمين مال متاع سان ڀريل هجي ۽ هر چيز باقاعده پنهنجي جاءِ تي مناسب ۽ سهڻي طرح رکيل هجي. سا وچ سمونڊ ۾ هلي رهي هجي ۽ دريا ۾ وقت بوقت طوفان ۽ موجون به زور شور سان ٿينديون هجن ۽ انهي هلائڻ واري ڪشتيبان به اصل ڪو نه هجي پر اها پاڻ انهن موجن ۽ لهرن سان سڌي پنهنجي واٽ وٺي منزل مقصود ڏانهن

جيا هن تنهنجي اطاعت ۽ فرمان برداري قبول نه ڪئي آهي يا هن کا بغاوت ڪئي آهي
ڇا ۽ نه بلڪ هي دين کان ڦريل آهن ۽ مرتد ٿيا آهن تنهنجو ماڻهن درست آهي (مرتد
انکي چئبو آهي جو اڳي مسلمان هجي پوءِ اسلام کان ڦري ٻيو ڪو دين اختيار ڪري) امام
صاحب چيو ته ڀلا اڳي هنن جو ٻيو ڪهڙو دين هو جو انهيءَ کان ڦري ويا آهن ۽ هاڻي ٻيو
دين اختيار ڪيو اٿن هنن جو ته هميشه کان اهو مذهب ۽ اهو اعتقاد آهي هاڻي ٻيو ڪو
نئون ڌرم اختيار ڪونه ڪيو اٿن جنهن ڪري مرتد چئجن. اهالقصه امام صاحب اهڙي
سٺي پيرايه ۾ ڪري بدائي ۾ هن جي مغز ۾ وهاري جو هنن جي بد اراده ۽ فاسد خيال
کان باز آيو ۽ ڪوفه وارن ماڻهن امان لڌو

حڪايت ٦ـ اهو ضحاڪ خارجي وري هڪڙي موقعي تي ترار کڻي آيو امام صاحب
جي مٿان بيٺو ۽ چيائين ته تون پنهنجي فاسد ۽ باطل اعتقاد کان باز اچ نه ته توکي قتل ڪري
ڇڏيندس امام صاحب چيو ته ڪهڙو باطل اعتقاد اسانجو آهي ضحاڪ چيو ته اوهين
حضرت علي شاه ڪرم الله وجهه کي حق تي سمجهو ٿا ۽ طرفداري ڪريو ٿا ڀلا جيڪڏهن
حضرت علي شاه ڪرم الله وجهه تحقيق حق تي هجي ها ته حضرت امير معاويه رضي الله تعالى عنه
جي جنگ ۾ فيصلي لاءِ ٻنا ماڻهون امين جو مقرر ڪيا ۽ انهيءَ امانت قبول ڪري جنگ
بند ڪيا ۽ تنهن معلوم ٿيو ته حق تي نه هو. امام صاحب چيو ته توکي جيڪڏهن هي ورو
موڪلي ماڻهون آهي ته وس وارو آهين مگر جيڪڏهن حق طلبي ۽ تحقيق ڪرڻ هجي ته
موڪلي. گفتگو ڪرڻ جو موقعو ۽ آزادي ڏي ڇيا ۽ بيشڪ تون گفتگو ڪر ۽ جواب ڏيڻ

جي ٿو ڪي آزادي آهي امام صاحب چيو ته توهان زور ڀري رهيا آهيو اسان تمهي گفتگو بابت ۾

طي نه ٿئي ۽ تمهجو واجبي جواب توهان قبول نه ڪريو ته پوءِ آءٌ توهان جا ڪهڙي سگهندس جواب ڏنا ۽

نه هيتري جماعت حاضر آهي انهن مان هڪڙي ڪي امين سرپنچ مقرر ڪندا سوين امام صاحب

چيو ته بس تمهجي اعتراض جو جواب ٿي چڪو جڏهن توهان پاڪجي حق ٿي سمجهي امين جو

فيصلو قبول ڪريو ٿو ته حضرت [illegible] انهي قاعده موجب حڪم ڪيو ۽ امين جو

فيصلو قبول ڪيا ۽ ضحاڪ لاجواب ٿي مان ڪري ويو

حڪايت نمبر ٢ هڪڙي اهل تشيع جي امام صاحب کان سوال ڪيو ته سڀني اصحابن ۾ ڏاڍو

پهلوان ۽ بهادر ۽ شير جهڙا مشڪل ڪشا ڪير آهي امام صاحب چيو ته ادا اسان اهل سنت

وارن وٽ ته اهي صفتون حضرت علي شاه مردان ڪرم الله وجهه جيون آهن ۽ اوهان شيعن

وٽ اهي صفتون حضرت ابابڪر صديق رضي الله تعالى عنه جيون آهن. شيعي ڪاوڙجي چيو ته

اهي وري ڪيئن. امام صاحب چيو ته هن سبب ڪري ته جڏهن حضرت ابيتاه رضه

خلافت جو جهڳڙا حضرت ابابڪر [illegible] ڪي ڏنو ته هن وڏي خوشي ۽ عالي همتي ۽ مردانگي

سان حق قبول ڪيا ۽ خلافت انهيءَ کي تسليم ڪيا ۽ مگر اوهان شيعن وٽ حضرت ابابڪر صديق رضه

سڀني کان زياده پهلوان ۽ زبردست هو جو پنهجي قوة ۽ طاقت سان ۽ زبردستي سان خلافت

ٿي قبضو ڪيا ۽ حضرت شير خدا مغلوب ٿي لاچار هئا ڪهڙي مولانا جامي اهو نقل ڏاڍو

چنگي پيرايه ۾ منظوم ڪيو آهي سه

في الحقيقت اهل بيت جا سچا پيارا محب ۽ تعظيم ڪرڻ وارا اهل سنت جا ئي آهن ۽ شيعا فقط
زباني دعويٰ رکندا آهن جو اهل بيت ۽ امامن سڳورن ڏانهن اهڙيون نالائق ۽ ڪوڙيون ڳالهيون
نسبت ڪندا آهن جنهن جي ٻڌڻ ڪري ماڻهن کي شرم وٺي ۽ ڪو شريف ماڻهو قبول نه ڪري سگهي
جهڙيءَ طرح هنن انگن مان ظاهر آهي   سني ۱۲۰   حب علي ۱۲۰   شيعه

حڪايت: هڪ دفعي هڪڙو رافضي شخص هو جو حضرت امير عثمان رض کي ڳالهائيندو هو
۽ يهودي ڪري جو سڏيندو هو انهيءَ شخص کي ڪنهن وقت ٻچي ڄائي جو سڱ پنڌ ڪرڻ جي
ضرورت درپيش آئي ڪنهن لائق ماڻهوءَ جي تلاش ۾ ۽ موزون جاءِ جي ڳولا ڪندو رهيو امام اعظم
ڪنهن جي چيو ته هڪڙو شخص مون کي سڃاڻي ٿو جو تمام شريف خاندان ماڻهو آهي ۽ دولتمند به وڏو
آهي ۽ باوجود انهيءَ نيڪوڪار ۽ پرهيزگار ۽ حسين جوان ۽ هر طرح لائق آهي جي تنهنجي مرضي
هجي ته انهن سان ڳالهيون ٻولهيون ڪجن سو ڏاڍو خوش ٿيو ۽ چيائين ته ان ريت جو بهتر ايها
مهرباني اوهين مون سان ڪندا ته هميشه ممنون ۽ مشڪور هوندس- امام صاحب چيو باقي
هڪڙي ڳالهه آهي سا اوهان کي ٻڌايان ٿو جو مذهب جو يهودي آهي ٻيون ڳالهيون سڀ برابر
آهن مگر اهو عيب ضرور آهي جي اوهين قبول ڪريو ته آئون ساڻس ڳالهيون ڪريان
رافضي نهايت ڪاوڙجي ڪاوڙ ۾ اک ڳاڙهي ڪري چيائين افسوس توهان مون سان چٿرون
ٿا ڪريو ۽ يهودي سان منهنجي رشتيداري ٿا ڪريو- امام صاحب چيو ته ميان اجائي ڪاوڙ نه ڪر

اوهانجي

اوهان جي اعتقاد موجب حضرت رسول ڪريم عليه الصلوٰة والسلام جو وڏي سان به ڏاڍو
رشتو داري ڪئي آهي. تڏهن عجب آهي ته ڪي ايترو ڪاوڙ ۾ مٿان ڇو ٿي ڪئي - رافضي ٽرمندو
۾ به جي فاسد خيال کان تائب ٿيو - سنڌ ۾ هي نقل مشهور آهي ته فتح فقير حيدرآبادي
مير نصير خان والي سنڌ کان هڪڙي ڏينهن پڇيو ته اوهين پنهنجي مُرُون جا لاشا هتان سنڌ
مان ڪڍائي ڪربلا ۾ ڇو دفن ڪرايو؟ تنهن جو ڪهڙو ضرور آهي ۽ فائدو ڇا آهي -
مير نصير خان ڪاوڙ جي جواب ڏنو ته سيد الشهداء حضرت امام حسين رضي الله عنه کي نوچيون ڀلا
جتي حضرت امام سڳورا ۽ اهل بيت سڀ ڏو شهيد ٿيا اهڙين خاڪ پاڪ ۾ مدفون ٿيڻ ۾ جي
برڪت ۽ بزرگي جي خدا تعالى جل جلاله انهن جي پاڙيسرين تي رحم ڪندو ۽ انهن سان
گڏ بهشت ۾ موڪليندو. اها ڪا وڏي ڳالهه ٿورو ئي آهي. تڏهن فتح فقير چيو ته
عجب آهي حضرت شيخين ڪريمين جي حضرت سرور ڪائنات عليه الصلوٰة والسلام جي
پهلو ۾ پهلو مدينه شريف ۾ هڪڙي جاءِ ۾ هڪڙي قبه ۾ مدفون آهن انهي ساڻ بهشت
۾ نه وٺندو ۽ اوهين جو هزار ڪوهن تان لاشو ڪڍائي ۽ نجف جهڙي مقام ۾ دفن ڪرايو
سو ساڻ گڏ بهشت ۾ وٺي ــ

حڪايت ٩ خليفه منصور عباسي جو خاص درٻان "ربيع" نالي امام ابوحنيفه جو
سخت مخالف ۽ حاسد هوندو هو. هڪڙي ڏينهن وجهه ڏسي امام صاحب جي روبرو
بادشاه کي چيائين ته اي امير المؤمنين هي تنهنجي ڏاڏي حضرت ابن عباس جي مذهب جي
برخلاف فتوى ٿو ڏئي ۽ چوي ٿو ته استثنا منفصل جائز آهي ۽ منفصل - يعني ابن عباس

جو مذهب آهي ته جو شخص قسم کڻي پوءِ ڪجهه وقت کان پوءِ انشاءَ الله تعاليٰ چئي ته
اهو قسم مٿس لازم نه ٿيندو ۽ ابو حنيفه جو قول ته جيڪڏهن ان وقت انشاءَ الله تعاليٰ چياءِ
ته اهو قسم لازم نه ٿيندو مگر جيڪڏهن ڪجهه دير سان پوءِ وقت انشاءَ الله تعاليٰ چياءِ ته قسم
لازم ٿي ويندو ۽ انهيءَ انحراف ڪري نه سگهندو جي ڪنهن وقت ڪفارو مٿس لازم
ٿيندي ۽ حانث ٿي پوندو. امام صاحب انهيءَ ڳالهه تي عرض ڪري چيو ته اي امير المؤمنين
هي دربان تنهنجو ڪهڙو نادان ماڻهون آهي جو چوي ٿو ته توسان جيڪا ماڻهن بيعت
ڪئي آهي سا ثابت ۽ لازم نه آهي هاڻي. هو ڦري سگهن ٿا جو انشاءَ الله تعاليٰ چئي بيعت
فسخ ڪري سگهن ٿا. ربيع شرمندو ٿيو. خليفه کلي چيو ته اي ربيع خبردار ابي
ابو حنيفه جي پٺيان نه لڳو وڃ ورنه پاڻ کي نقصان رسائيندين. درٻار کان ٻاهر نڪري
ربيع امام صاحب ڏانهن ڏسي چيو ته اڄ ڏي ڪهڙو تو مون کي مارايو هو مگر خدا تعاليٰ
مون کي بچايو. امام صاحب فرمايو فساد ۽ مارائڻ جو خيال ته تو کي هو مگر تنهنجي شر ۽
فتني کان خدا تعاليٰ مون کي بچائي ڇڏيو.

حڪايت عنا بوء مشهور شخص ابوالعباس طوسي ٻه امام صاحب سان مخالفت ۽ حسد
رکندو هو ۽ خليفه منصور جو مصاحب ۽ مقرب هو هڪڙي ڏينهن خليفي جي مجلس ۾
ويٺي امام صاحب کان پڇيائين ته جيڪڏهن بادشاهه ڪنهن کي قتل ڪرڻ جو اسان کي حڪم ڪري
۽ اسان کي واقعي حقيقت انهيءَ جي معلوم نه هجي ته برابر هو شخص ڏوهي آهي يا نه

اسان کي

اسانکي ڇا ڪرڻ گهرجي. امام صاحب چيو ته اوهين ته سمجهو بادشاه حق تي حڪم
ڪندو آهي يا ناحق ماڻهن کي مارائيندو آهي ڀلا خليفه جي روبرو ڪنهکي مجال آهي جو
چوي ته ناحق تي حڪم ڪندو آهي. جيائين حق تي امام صاحب چيو ته پوءِ حق جي تعميل
ڪرڻ ۾ ڇو دير ڪجي ۽ بحث جو ڪهڙو ضرور آهي

حڪايت ١١ هڪڙي شخص امام صاحب وٽ اچي احوال پيش ڪيو ته فلاڻي ماڻهوءَ کي
هزار روپين جو قرض ڏنو هئم هاڻي هو انڪاري ٿيو آهي ۽ قسم کڻڻ لاءِ به تيار ٿيو آهي
مگر ڇا ڪجي جو شاهد اهڙي محل جو فقط هڪڙو ماڻهو آهي ٻيو ماڻهو ڪوبه نه هو
هڪڙي جي شاهدي سان ڪا نه ثابتي پوري ٿي سگهندي هاڻي ڪهڙو حيلو ڪريان جو پنهنجو
حق وصول ڪريان. امام صاحب کي اهڙي شخص جي سچائي جو يقين ٿيو ۽ اهڙي حال تي رحم
ڇا ۽ هيئن ڪرڻ جو اهڙي صلاح ڏني ته عزيز يا دوست ماڻهوءَ کي جهڙي تنهنجو پورو
پورو ڀروسو هجي اهڙي هڪڙي شاهد جي روبرو بخش ڪر پوءِ اهو تنهنجو دوست يا عزيز
وڃي هن تي دعوى ڪري ۽ تون پاڻ ۽ تنهنجو اهو هڪڙو شاهد ٻئي اهڙا شاهد ٿيو
ته برابر هن ماڻهوءَ هزار روپيه جو هن کان گهرجي ته نصاب شهادت جو پورو ٿيندو قاضي تنهنجي
مديون کان پئسا وٺرائي تنهنجي عزيز يا دوست کي ڏيندو پوءِ اهو توکي ڏيندو. هن اهڙي
طرح وڃي ڪيو ۽ هن جي دوست قاضي وٽ دعوى ڪئي ۽ هن جي حق جي ثابتي ٻن شاهدن
سان ڏني قاضي هزار روپيه مدعي عليه کان وٺرائي مدعي کي ڏيارايا ۽ هن جو حق ملي ويو

حڪايت ١٢ هڪڙي ڏينهن امام صاحب جي خدمت اچي عرض ڪيو ته منهنجي سگهي پاڻ وفاتي

۶۰۰

ڪئي ۽ چيائين ته دينار ترڪو جيڪو ڇڏيائين مگر مون کي فقط هڪ ئي دينار ڏنو ويو آهي. امام صاحب پڇيو

ته اهو فيصلو ڪنهن ڪيو آهي؟ چيائين داؤد طائي. امام صاحب پڇيو ته ميت کي ڇا

جي ماءُ حياتي آهي؟ چيائين ها. ميت کي ڪا نياڻي به آهي؟ چيائين ها. ميت کي

ٻارهن ڀائر ۽ هڪ ڀيڻ به آهي؟ چيائين ها. تڏهن امام صاحب چيو اهو فيصلو پورو

ڪيل آهي تنهنجو حق اهو ئي ٿو. وري پڇيو ته هڪ دينار ٿو؟ صورت مسئله جي هن طرح آهي

مسئله ۲۴ تصحيح ۶۰۰

زوجه	ام	بنت	بنت	اخ	اخ	اخ	اخ	اخ	اخ	اخ	اخ	اخ	اخ	اخ	اخ	اخت
۷۵	۱۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۱

حڪايت نمبر ۱۳ ليث بن سعد فرمائي ٿو ته آئون امام صاحب جي تعريف ۽ علم ۽ عقل جي ڳالهه

ملڪ ۾ گهڻي ٻڌندو هوس ۽ ساڻس ملاقات جو گهڻو شوق رکندو هوس تان جو هڪڙي ڏينهن

مڪه معظمه ۾ ماڻهن جو ڏاڍو ميڙ ۽ مجمع ڏٺم جو هڪڙي عالم جي چوڌاري ڦريا ٿي

ويا آهن ۽ هو مسئلا ٻڌائي ٿو تان پڇيم ته هي ڪير آهي؟ هڪڙي شخص سڏ ڪري چيو ته يا

ابا حنيفه. تڏهن سمجهيم ته اهو ابو حنيفه آهي. پوءِ انهيءَ شخص سوال ڪيو ته آئون

هڪڙي شريف خاندان جو ماڻهو ۽ دولتمند شخص آهيان مگر منهنجو پٽ نالائق ۽ بد

چال آهي جيڪڏهن پيسا خرچ ڪري شادي ٿو ڪرايانس ته يڪدم زال کي طلاق ڏيو ڇڏي ٿو

۽ جيڪا ٻانهي خريد ڪري ٿو ڏيانس ته انهي کي به جلد آزاد ڪري ڇڏي ٿو. وقت بوقت سخت

نقصان پيو ٿو ٿئي. عاجز ۽ لاچار ٿي پيو آهيان، هاڻي آئون ڇا ڪريان. امام صاحب

فورًا فرمايائون ته بابا پاڻهين خريد فروخت واري بازار ڏانهن وڃي ڪنيز ۾ جيڪا زال جي سنگ ڪري

ساڳئين پاڻ لاءِ ملڪ سان خريد ڪر پوءِ پنهنجي پٽ کي نڪاح ڪري ڏي سو جيڪڏهن طلاق

ڏيندو ته پاڻهين تنهنجي قبضي ۾ رهندي نه ته ڪي به نقصان ڪونه ٿيندو ۽ جي آزاد

ڪندو ته ڪري نه سگهندو ڇو ته تنهنجي ملڪ هيٺ آهي جنهن سان آزاد ٿي نه سگهندي حضرت

ليث بن سعد فرمائي ٿو ته خدا تعاليٰ جو قسم آهي ته ڪي مسئلي جي جواب ڏيڻ ۽ سوچ

ٻڌائڻ جو اهڙو عجب نه ٿيو جهڙو امام صاحب جي جلدي جواب ڏيڻ ۽ ديري نه ڪرڻ جو عجب

لڳو ۽ حيراني ٿي —

حڪايت ڪتاب ۾ نقل آهي ته هڪڙو شخص پرديسي مسافر ڪوفي ۾ اچي رهيو ته ٿيو اهڙي

زال نهايت حسن جمال واري هئي ـ شهر جو هڪڙو ماڻهون اها زال ڀڄائي ويو پنهنجي

گهر وٺي ويو ۽ دعويٰ نڪاح جي ڪيائين مسافر ويچارو پنهنجي نڪاح جي ثابت ڪرڻ ۾

عاجز ٿيو ۽ امام صاحب سان ويجهي احوال پنهنجو عرض ڪيائين امام صاحب قاضي ابن ابي ليلي

۽ ٻين ماڻهن سان گڏجي انهين شخص مسافر جي جاءِ تي آيا ۽ ڪي پنهنجي زالون به شهر جيون

گهرايون ـ انهين شخص مسافر جا جيڪي ڪتا هوا تن اچي زالن کي ورايو ۽ ڏاڍي هڻڻ لڳا

جڏهن اها زال سندس پس گهرايائون ته ڏهن ڪتا انهي جي پيرن ۾ اچي ڪري پيا ۽ پنهنجي گهر واري

مالڪياڻي سڃاڻي انهي کي ڇهڻي جنهڙي پيا پون ـ قاضي ابن ابي ليلي ۽ ٻين اهو تجربو ڏسي

انهي جي تصديق ڪيائون ۽ سمجهيائون ته زال برابر انهيءَ جي آهي ۽ انهين حيلي سان حق ظاهر

ٿيو ۽ پنهنجي زال پاڻ ۾ قبول ڪرائي ۽ حق حقدار کي مليو ۱۲

حڪايت نمبر ١٥ — هڪڙي ڏينهن ٽي ماڻهون حمام ۾ وهنجڻ لاءِ گڏجي آيا جي حمام واري جا ناواقف هوا وهنجڻ وقت ڪو سامان پنهنجو حمام واري وٽ امانت رکيائون ته اسين وهنجي پوءِ توکان وٺنداسين. هڪڙو ان ڄڻن مان وهنجي سهنجي ٻاهر نڪتو ۽ اها امانت ڏيئي هليو ويو. جڏهن ٻئي ٻاهر نڪتا ته اچي امانت طلب ڪئي حمام واري چيو ته تو جو رفيق ته هينئر هاڻي کڻي ويو. پاڻ ۾ جهيڙو ڪري فيصلي لاءِ قاضي وٽ ويا قاضي حڪم ڪيو ته جڏهن ٽئي گڏجي توکي ڏيندو ته ڏيئي تو هڪڙي کي ڇو ڏني. ويچارو حيران ٿيو ته هاڻي هن کي ڪيئن ميڙ ڪري لاچار ٿي امام صاحب وٽ آيو. امام صاحب چيو چڱو فڪر نه آهي تون هاڻي هن ماڻهن کي چئو ته پنهنجو ٽئين رفيق وٺي اچو ته اوهان ٽنهين کي روبرو ڪري پوءِ اها امانت اوهان کي ڏيان جو هڪڙي کي ڏيڻي نه آهي ۽ قاضي به حڪم اهيئن ڪيو آهي

حڪايت نمبر ١٦ — امام صاحب جي وقت ۾ هڪڙي شخص جي گهر ۾ رات جو چور اچي پيا ۽ هن ويچاري جو مال متاع کڻي پوءِ زوردستي سان هن کي زال جي طلاق جو قسم کڻايائون ته اسان جو نالو ٻڌائي هرگز ڪنهن کي نه ٻڌائيندين ۽ ڪنهن ماڻهون سان صريحا يا اشارةً بيان نه ڪندين. خير. جڏهن صبح ٿيو هو ماڻهون حيران پريشان ٿيو ته هاڻي ڇا ڪري جيڪڏهن چورن جو نالو ڪنهن ماڻهن کي ٿو ٻڌائي ته زال کي طلاق ٿي پوندي ۽ جي نه ٿو ٻڌائي ته مال ٿو وڃي ۽ چور ٿا هلن. امام صاحب سان اچي واقعو بيان ڪيائين ۽ صلاح پڇيائين ۽ امام صاحب چيس ته هينئن ڪر جو ڪنهن دعوت جي بهاني سان هن چورن کي ۽ پنهنجي محله وارن يارن دوستن کي گهرائي گڏ ڪر پوءِ جڏهن هو نڪرن ته هن هڪڙي هڪڙي نڪرندو ۽ ڏسجي ۽ توکان پڇيو

ويندو

وڃي ته ڪي چور آهي توڻ چوندو وڃ ته نه مگر جيڪو سچو چور هجي ته انهيءَ وارو توڻ
ڪجهه نه چئبو نڪين هند انت هٿ جو اشارو ڪجي ته پاڻهين تنهن جو چور معلوم ٿي پوندو.
هن اهڙو بند و بست ڪيو ۽ چور کي جهلي قبول ڪرايون ۽ مال ورائي ڏنو ننس ۽ انهيءَ
حيله سان زال جي طلاق به مقش نه پئي ۱۳

حڪايت نمبر ۱۷ هڪڙي زال مڙس جي منٿا جي ڪرڻ لاءِ ٿڌو پاڻي جو ڀري مڙس وٽ کڻي
آئي مڙس ڪاوڙ ۾ هان چيئس ته جيڪڏهن هي پاڻي پيئين ته توکي طلاق آهي ۽ جي
هاري ڇڏئين تب توکي طلاق آهي ۽ جي ڪنهن ٻي کي ڏنئي تب طلاق اٿئي زال حيران ٿي ته هاڻي
ڇا ڪري انهي حالت ۾ امام صاحب وٽ وڃي مسئلو پڇيائين ته هاڻي آئون ڇا ڪريان جو طلاق
پوڻ کان ڇٽان - امام صاحب چيو ته ڪو ڪپڙو کڻي انهي ۾ وجهه ته پاڻي سڀ جو جذب ٿي
پوءِ اهو ڪپڙو کڻي واءِ تي سڪائج ته طلاق به توکي ڪانه پوندي ۽ پاڻي پيئڻ جو ثواب توکي
به واند وٽي پوندو

حڪايت نمبر ۱۸ هڪڙي دفعه زال مڙس پاڻ ۾ ڪاوڙجي پيا. مڙس قسم کنيو ته زال
کي چيو ته اڳتي تو سان - ڳالهائيندس جيسين تون مون سان نه ڳالهايو آهي جيڪڏهن تو ڪا
اڳي مون تو سان ڳالهايو ته توکي اهڙي ٽيهري طلاق آهي - زال به وري قسم کنيو ته
مون به تو سان ڳالهايو جيسين تون مون سان نه ڳالهايو آهي ته منهنجي مال ملڪيت سڀ
وقف آهي - ڪجهه وقت گذريو ۽ شيطان ٻنهي کي جهنو پوءِ پشيمان ٿيا ۽ حيران ٿيا ته
ڪيئن پاڻ ۾ ڳالهائون پوءِ ڳالهائين. هن شخص وڃي امام سفيان ثوري کان مسئلو

پيو- سفيان ثوري چيو ته جيڪو اوهان مان ڪهڙي ٻي ساڻ ڳالهائيندو اهڙي قسم پئجي ويندو- هڪ شخص وڃي امام ابوحنيفه سان احوال ڪيو- امام صاحب چيو بيشڪ تون وڃي ٻنهي زال سان ساڻ ڳالهائي ۽ هوءَ تو سان ڳالهائي قسم ڪنهن تي ڪونه پوندو- اهو شخص وڃي سفيان ثوري کي اهو جواب امام صاحب جو ٻڌايو- حضرت سفيان ثوري ڪاوڙجي امام صاحب کي چيو انت تبيح الفروج يعني تون حرام عورتون ماڻهن تي حلال ٿو ڪرين امام صاحب هن ماڻهوءَ کي چيو ته صورت مسئله جي وڃي سفيان ثوري جي روبرو بيان ڪر هن ساڳي ڳالهه ڪئي امام صاحب ساڳيون جواب ڏنو- امام سفيان ثوري تعجب سبب پڇيو امام صاحب چيو ته مڙس قسم اڳي کنيو هو پوءِ جڏهن زال قسم کنيو تنهن وقت مڙس ساڻ ڳالهائي چڪي مڙس جو قسم پورو ٿيو جو زال اڳ هن سان ڳالهايو ها پوءِ جڏهن مڙس وڃي ڳالهائيندو ته هن زال جو به قسم پورو ٿيو ۽ ڪفارت ڪنهن تي ڪانه پيئي- حضرت سفيان ثوري امام صاحب جي ذڪاءَ کان تعجب ۾ پئجي ويو ۽ چيائين ته تو تي اهڙيون دقيق ڳالهيون فوراً ظاهر ٿيون ٿيون جو اسين انهن کان غافل رهون ٿا

حڪايت نمبر ١٩ هڪڙو عجيب واقعو امام صاحب جي خدمت ۾ آيو جو ڪوفه ۾ هڪڙي شخص پنهنجن ٻن پٽن جي شادي ٻن ڀينرن ساڻ ڪرائي ۽ صبح جو وليمه جي دعوت ۾ شهر جا ڪيترا ماڻهون خصوصاً علماء معزز گهرايا ۽ محفل ماڻهن مان سينگارجي ويئي ته اوچتو زالن ۾ شور برپا ٿيو ۽ گهر جو صاحب واويلا ڪندو آيو چياءِ افسوس جو ڏاڍي مصيبت ۾ مبتلا ٿيا آهيون رات زالون پلجي ويون هر هڪ مڙس جي زال متا ٿي سنائي

يجي ڏنم

ٻنهي ڏانهن موڪليون ۽ هن بي خبري ۾ هر هڪ پنهنجي پاڻ سان گڏايو - امام سفيان ثوري
فرمايو ته اهڙي ساڳئي واقعه ۾ حضرت عليءَ جن جي فتوى موجود آهي هر هڪ مرد تي لازم
آهي ته انهيءَ زال کي جنهن سان گڏ گذاريو آهي مهر ڏئي ۽ اها زال عدت گذاري پوءِ سڀ ڪا
پنهنجي اصلي مڙس وٽ وڃي

مسعر بن ڪدام جو ته ڏو عالم ۽ انهيءَ مجلس ۾ حاضر هو امام صاحب کان پڇيو ته اوهين هن
بابت ۾ ڇا ٿا چئو - امام صاحب ٻنهي گهوٽن کي گهرائي پڇيو ته اوهين انهن زالن سان راضي
آهيو يا جن سان اوهانجو نڪاح ٿيو هو انهن ٻنهي چيو ته اسان هنن سان راضي آهيون
جن سان اسان گڏ گذاريو ته هن امام صاحب چيو ته اوهين ٻئي هنن زالن کي جن سان
اوهانجو نڪاح ٿيو هو طلاق ڏيو هنن طلاق ڏني پوءِ انهيءَ ساڳي مجلس ۾ ورڪي هنن ٻنهي جون
سنئون نڪاح انهن زالن سان پڙهيو ويو جن سان هنن گڏ گذاريو هو ۽ ٻنهي جي مرضي موجب
مهر ٻڌو ويو ڇاڪاڻ ته قاعدي موجب خلوت صحيحه کان اڳ زال تي عدت واجب
نه آهي ۽ جنهن خود شبهه سان نڪاح ۽ صحبت ڪري درست آهي - انهيءَ فتوى تي ماڻهون ڏاڍا
خوش ٿيا ۽ ڏٺو ويو امام صاحب چيو ته هن صورت سان ٻنهي ڌرين لاءِ بهتري آهي
جو ته ائين ڪرڻ ۽ عبارت ڪنهن جي دل ۾ رهندو ته ٻي زال ٻئي جي موطوءه آهي ۽ زال مڙس
جي پاڻ ۾ محبت قائم رهندي نه ممڪن هوندو انهيءَ غيرت کان طلاق ڏيڻي پوندي ها
۽ ٻئي ته هر هڪ کي زال ٻئي وقت ملي عدت جي گذرڻ جي انتظار کان ڇٽي پيا پوءِ مسعر بن ڪدام
۽ ڪن روايتن ۾ امام ثوري اٿي امام صاحب جي پيشاني تي سندس علم ۽ عقل ڪري چمي ڏني

حڪايت ۲۰ هڪڙي ڀيري ٻٽ ۾ هوا لاءِ دري کولڻ جو اُن دوکيو جيڪو سنڌس پاڙيسري
هو انهيءَ منع ڪئي ته دري نه کول ۽ قاضي ابن ابي ليلى کي وٽ جيڏاهن ويهي هليو دري کولڻ
کان منع ڪيائين قاضي صاحب مڙس منع نه مڃيو ڪيئن پوءِ شخص وٽي امام صاحب سندس احوال
ڪيو ته مون کي ٻيهر ۾ مصلحت پرهيز مصلحت ڪان منع ڪئي وڃي آهي ۽ دري کولڻ کان روڪي
آهي امام صاحب فرمايو ته تون پنهنجي سموري ڀت ڊاهڻ لاءِ وڃي ڪوشش ڪر ۽ جنهن
جڏهن پنهنجي ڀت ڊاهڻ شروع ڪئي ته جڏهن اهو پاڙيسري ڊوڙي ويو قاضي
صاحب وٽ ويو ته ڏاڍو ڏاڍو هاڻي مرڳي سمايت پنهنجي ڪيڏي تو جيڏي قاضي صاحب
جيو جڏهن صورت ۾ هو پنهنجي ڀت ڪيرائي ته تنهنجي ڇا دخل جو ڪري ته آئون هن کي
منع ڪري نٿو سگهان آخر هو شخص دري کولڻ کان ٻاهر ٿيو ۽ منٿون ڪري ڏيڻ ڪيرائي
سمجهايائين ۽ قاضي صاحب کي به پنهنجي غلطي معلوم ٿي ۳

حڪايت ۲۱ هڪڙي شخص پنهنجو مال پنهنجي گهر ۾ ڪٿي پوري رکيو. تو ڳولهڻ جي
کان پوءِ اها جاءِ وري وسري ... ٿي سو مگر پوءِ نه ٿيو عمر جي درياءَ ۾ غرق ٿيو ۽ امام
صاحب وٽ اچي پنهنجو احوال عرض ڪيائين تمام پريشان حال ۽ ڏک ۾ پريشان هو امام صاحب
کي مٿس رحم آيو ۽ پڻ شاگرد رشيد پاڻ ساڻ وٺي سندس مڪان تي آيو ڪوٺيون
پوئيون هيٺ مٿي ڏسي پنهنجن شاگردن کي چيو ۽ فرمايائون ته بالفرض جيڪڏهن هي
گهر اوهانجو هجي ته اوهين پنهنجو مال ڪهڙي هنڌ ڪهڙي پاسي پوري ها ڪنهن
پنهنجي حال موجب هڪ جاءِ ڏسيائي امام صاحب چيو ته هن جاءِ ضرور هڪ نه

ڏي موڙي

پئي هوندي انهيءَ موجب هڪ ٻه ڪنڊن ڪوٽا يون ته مال لکري ٻيو ۽ شخص عمن

جي دريا مان نڪتو

حڪايت ٢٢ فتح القدير باب الايمان ۾ هي نقل آندو آهي ته هڪڙي شخص
گوشت کائڻ کان قسم کنيو هو هڪڙي ڏينهن اوچتو مڇي کاڌائين حضرت امام سفيان
ثوري وٽ هي مسئلو پڇيائين امام مذکور فرمايو ته تو قسم ڀڳو ڇو ته مڇي گوشت
واري آهي جيئن ته ڪلام الله شريف ۾ خدا تعالیٰ فرمايو آهي لتاكلوا منه لحما طريا
لحما طريا مان مڇي مراد آهي پوءِ انهيءَ شخص اهو مسئلو امام صاحب کان
پڇيو ۽ سفيان ثوري وارو جواب ٻڌايائين امام صاحب چيو ته تو قسم ڪو نه ڀڳو ۽
امام سفيان ثوري کان وڃي پڇ ته ڪو شخص قسم کڻي ته آءٌ فرش تي ڪو نه ويهندس
پوءِ خالي زمين تي ويهي ته قسم ڀڄي ٿو يا نه؟ هن شخص وري ٻئي ڏينهن وڃي امام
سفيان کان اهو مسئلو جهڙيءَ طرح امام صاحب ڏسيو هوس پڇيو سفيان ثوري چيو ته
فقط زمين تي بغير فرش جي ويهڻ ڪري قسم ڪو نه ٿو ڀڄي تنهن شخص چيو ته ڪلام
الله شريف ۾ زمين کي فرش چيو ويو آهي جهڙيءَ طرح ته والله جعل لكم الارض بساطا
تنهن امام سفيان ثوري ٻڌائي چيو ته تون اهو شخص ته نه آهين جو ڪالهه مڇي وارو مسئلو
پڇيو هئي چيائين هائو اهو ساڳيو آهيان چيائين وڃ ٻڌائينس مون تي حانث ٿيڻو
۽ پنهنجي اڳوڻي قول کان امام صاحب جي تعليم ۽ اشاري سان رجوع ڪيائين ۽ واضح
دليل سان حق جي ڳالهه يڪدم قبول ڪيائين جو هن زماني جا علما حق طلب ۽ خدا ترس

هئا اڄوڪي زماني عالمن وانگي دنيا پرست ۽ خواه مخواه پنهنجي غلط خيال ۽ فاسد
اعتقاد تي تعصب ۽ شدت ڪندڙ نه هئا

سمجهاڻي باب الايمان يعني قسم کڻڻ ۾ هي قاعدو هميشه ياد رکڻ گهرجي ته قسمن جو
دارومدار اصطلاحي معنيٰ ۽ عرف عام تي آهي نه لغوي معنيٰ تي اگرچه لغوي معنيٰ ڪري
زمين کي فرش ۽ مڇي جي گوشت کي لحم چئبو آهي مگر عرف عام ۾ فرش زمين جي مٿان
سٽي وڇائڻ کي چئبو آهي ۽ لحم ۾ حيوان جي ماس کي چئبو آهي نه مڇي کي. انهيءَ
قاعدي جي ڪري فقهن جيڪو باب الايمان ۾ هي مسئلو لکيو آهي ته جيڪڏهن ڪو شخص
قسم کڻي ته آئون فلاڻي سان نه ڳالهائيندس سو جيڪڏهن هن هنجي مرڻ کان پوءِ هن سان
ڳالهائيندو ته حانث نه ٿيندو. تنهن جو مطلب اهو ٿي آهي ته عرف ۾ ميت سان ڳالهائڻ
کي رواجي معنيٰ موجب ڳالهائڻ نه چئبو آهي جو هن کي جواب ڏيڻ يا عام ماڻهن کي
ٻڌڻ جي طاقت نه آهي اهو مطلب نه آهي ته ميت کي اصلي سماع ئي ڪونه آهي ۽ جيڪي
جو ڳالهائڻ ٻڌڻ ئي نٿا جهڙي طرح وهابين جو خيال آهي ۽ اهو فقه جو مسئلو پيش ڪري
عامي ماڻهن کي ڀرمائيندا آهن زياده تحقيق هن مسئلي جو ٻين ڪتابن ۾
ڏسڻ گهرجي هتي فقط اسنطرا اشارو ڪيو ويو

حڪايت نمبر ٢٣ تفسير ڪبير ۾ نقل آندو آهيس ته قراءت خلف الامام جي مسئلي ۾
علمائن جي جماعت امام صاحب سان مناظره ڪرڻ لاءِ آيا يعني امام جي پٺيان
مقتدي کي فاتحه پڙهڻ گهرجي يا نه امام صاحب جي مذهب ۾ آهي ته فاتحه نه پڙهي

هن

۽ ھنن جي مذھب موجب فاتحہ پڙھڻ ضروري ۽ واجب ھئي جنھن مناظري جي مجلس
منعقد ٿي ۽ سڀ علماء اچي گڏ ٿيا تہ ھن امام صاحب چيو تہ اوھين سڀئي بحث ۽
گفتگو ڪندؤ يا اوھان ھڪڙو تقرير ڪندو وھي يا پاڻ ۾ صلاح ڪري جيڪو تمام قابل ۽
فاضل ھجي سو تقرير ڪرڻ لاءِ ڪيائون امام صاحب فرمايو ڀلا جي اوھان سڀني جي طرفان سوال
جواب ڪرڻ وارو آھي يا خاص ھڪڙي طرفان ھن سڀ جي طرفان جي اسان سڀني جو پيشوا آھي ھن جو
قول اسان جو قول آھي ۽ ھن جو الزام اسان جو الزام سمجھبو۔ امام صاحب چيو تہ بس
مسئلو جو فيصلو ٿي چڪو۔ نماز جي ۾ سڀني اھا صورت ۽ امام جو ڀي اھو سڀاڳيو حڪم آھي
يعني ھن جي قرأت مقتدين جي ٿي قرأت آھي ۽ سڀني جماعت لاءِ ڪافي آھي

نوٽ:۔ اھين نہ سمجھڻ گھرجي تہ فاتحہ خلف الامام جي نہ پڙھڻ بابت امام صاحب وٽ
ٻيو ڪو شرعي دليل ڪونہ ھو فقط ھنن کي الزامي جواب ڏيئي ماٺ ڪرايائين ۽ ھنن جي قياس تي
عمل ڪري فاتحہ پڙھڻ کان منع ڪئي آھيس۔ امام صاحب وٽ ڪلام الله شريف جي آيت
واذا قرئ القرآن فاستمعوا لہ وانصتوا ۽ حديث شريف من ڪان لہ امام فقرأة الامام
لہ قراءة ۽ عمل اصحابن سڳورن جھڙا قوي قوي دليل گھڻا موجود ھوا ۽ انھن تي ھن جي
مذھب جو بنياد رکيو آھيس مگر مناظري جي فن ۾ امام صاحب جو اھڙو ڪمال حاصل
ھو جو مخالفن کي في الفور معقول جواب ڏيئي يڪدم مناظري کي طي ڪندا ھوا ۽ انھن کي ضرور
تسليم ڪرڻي ٿيندي ھئي

حڪايت نمبر ٢٤ اھڙي طرح ملحدن سان مناظرو ڪرڻ ۽ مسڪت جواب ڏيڻ جو ٻيو بہ نقل

آهي ته بعد ۾ جڏهن امام صاحب آيو تڏهن اتي جي عالمن امام صاحب کي چيو ته توهان

ڪيئن ٿا کڻي جو ويڪرو ڪاڻو ٻين مان جائز رکيو تو حالانڪ حديث شريف ۾ صريح منع آئي

آهي جهڙي طرح سعد بن ابي وقاص روايت ڪئي آهي ته حضرت رسول ڪريم عليه الصلوات

والسلام ڪان ڪنهن شخص ڪجيون کي ڪاڻي سان وڪڻڻ بابت سوال پڇيو پاڻ منع فرمائي

منع جو سبب هيئي خيال ۾ جي هو ته ڪجيون سڪڻ ڪان پوءِ تور ۾ ضرور گهٽ ٿيندو پوءِ مثلاً

بمثل نه رهنديون. امام صاحب چيو ته برابر اهو واپار درست آهي. جو تاهي ڪاڻن کي

ڪجين جي جنس مان چوندا يا غير جنس جي جنس مان چوندا تب درست آهي جو ته حديث

شريف مشهور صحيح ۾ روايت ٿيل آهي التمر بالتمر ۽ جيڪڏهن غير جنس چوندا

تب صحيح آهي جو ته انهيءَ حديث شريف جي آخر ۾ آهي اذا اختلف النوعان

فبيعوا ڪيف شئتم ٻنهي صورتن ۾ اهو سودو صحيح آهي پوءِ بغداد جي عالمن مٿين روايت

سعد بن ابي وقاص واري پيش ڪئي امام صاحب فرمايو ته انهيءَ روايت جو دارمدار آهي

زيد بن عياش تي ۽ اهو راوي ضعيف آهي تنهڪري صحيح مشهور حديث سان

مقابلو ڪري نٿي سگهي

حڪايت نمبر مشهور نقل آهي ته ابو جعفر منصور عباسي جو انهيءَ وقت جو زبردست

بادشاهه هو امام صاحب کي قضا جي عهدي قبول ڪرڻ لاءِ چيو. هنڪي امام صاحب سنان

اهل سنت جي حمايت ۽ حق گوئي ڪرڻ ڪري اڳي دل ۾ خار هو خيال ڪيائين ته انهيءَ تجويز سان

امام صاحب کي پنهنجي دام ۾ قابو آڻيان ڪان جو اڳتي منهنجي مخالفت نه ڪري ۽ ناجائز عملن

تي اعتراض وڌي نسڪيءَ ۽ سندس مرڻ جو موجب مجبوري هوندو. امام صاحب پنهنجي
حق پرست طبيعت ۽ هن جي ناشائسته حالت جيڪري انڪار ڪيو ۽ عذر ڪيائين ته مون ۾
انهيءَ عهدي جي صلاحيت ۽ قابليت ڪانه آهي ملڪ ۾ ٻيا عالم ۽ فاضل گهڻائي موجود
آهن. بادشاهه اوڙ جي جيو ته تون ڪوڙ ٿو ڳالهائين تو ۾ انهيءَ عهدي جي صلاحيت
پوري موجود آهي. امام صاحب چيو ته جيڪڏهن آئون تنهنجي چوڻ موجب ڪوڙو آهيان
ته ڪوڙو ماڻهو سچ ۽ قضا جو لائق نه آهي ۽ جيڪڏهن آئون پنهنجي ڳالهه ۾ سچو
آهيان ته منهنجي عدم صلاحيت ثابت آهي. ٻنهي صورتن ۾ آئون قضا جو لائق نه آهيان.
بادشاهه لاجواب ٿيو. آخر انهيءَ بهاني سان امام صاحب کي قيد ڪرايائين ۽ جيڪي ظلم
مٿس ڪيائين سو ڪيائين تان جو سندس قيدخاني ۾ وفات ڪيائين جنهن جو بيان اڳي هن
ڪتاب ۾ امام صاحب جي وفات جي احوال ۾ گذري چڪو

حڪايت ٢٦ حسن اتفاق سان هڪڙي مجلس علمائن جي گڏ ٿيل هئي جنهن ۾ امام
ثوري قاضي ابن ابي ليلى قاضي شريڪ امام ابوحنيفه جهڙا وڏا اڪابر علماء ڪي
اچي رهيا. انهيءَ وچ ڳالهين موقعو ڏسي هڪڙي شخص مسئلو پڇيو ته ڪي ماڻهو پاڻ
۾ گڏ ويٺا هئا ته اوچتو هڪڙو نانگ ڇت تان هڪڙي ماڻهوءَ جي مٿان ڪري پيو انهيءَ
جلد اڇلائي ٻئي تي وڌو انهيءَ به تيئن ٻئي جيئن لو وجي تي تي پيو ٽئين به اڇلايو
ته وجي چوٿين تي پيو انهيءَ کائي وڌو ۽ جو اهو شخص مري ويو هاڻي انهن جي ڏيت
ڪنهن تي پوندي. ڪن چيو ته سڀني تي پوندي ڪن چيو ته پهرين ماڻهوءَ تي پوندي

ڪن جيوت ڪٽڻ کان پوندي ٻنهي ۾ علمائن جو اختلاف ٿيو. امام صاحب کي چيائون

توهان پنهنجو راءِ ٻڌايو. امام صاحب فرمايو ته پهرين شخص جنهن ٻي جي اکيون پوءِ اکيڙيون نه

ڪڍيون ته اهو ديت کان جو جيوت اهڙي فعل سان ڪنهن کي نقصان ڪونه پهتو اهڙي طرح پوءِ ٻه

ديت کان جيترو باقي بچيو ته ٻئي شخص جي اکين ڪري ناڪ جو ٽين ماڻهوءَ جي ڪاٽي وڌو هو

جيڪڏهن پهرين پنهنجي اکيون سان ڪئي جو ٽين کي ناڪ ڪاٽي وڌو آهي ته انهي ديت

مٿس پوندي جو هنجي اکيون ڪري ماڻهوءَ کي نقصان پهتو ۽ جيڪڏهن ڪنهن ٻئي جا نڪ

ناڪ ڪاٽ وهندو ته انهي صورت ۾ ديت هنٽي جي کان پوندي جو ته هو به هنجي غلطي جي ڪري

ڏنگي ٿيو ۽ ٻنهي قسمت سان مري پيا اکيون واري جي فعل سان نه ٿيو.

حڪايت ٢٧ هڪڙي شخص امام صاحب کان مسئلو پڇيو ته هڪڙي ٿانوَ ۾ ڏونرو

رکيل هو اتفاقا ڪتو اچي پاسو کان لنگهيو جنهن جو پوٽ ڏونري سان پريل ڏسڻ ۾ آيو ۽

پي جيئندو وٺي. هاڻي اهو ڏونرو پليد ٿيو يا نه؟ امام صاحب فرمايو ته جيڪڏهن ڪنهن

ڪن سان ڏونري ۾ پوٽ وجهندي ڪالهندي ڏٺو هوندو ته پليد آهي نه ته پاڪ آهي ڇو جي

ڪري پليد نه ٿيو. انهي شخص عجب ڪيو ۽ امام صاحب جي جواب تي اعتراض ڪري چيائين

اوهين ڏونري کي ڪيئن پليد نه ٿا چئو حالانڪه ڪتي جو پوٽ ڏونري ۾ ظاهر لڳل ڏسجي ٿو

خير، ٿورڙا ڏينهن گذريا ڪو ماڻهو هڪ ماڻهوءَ کي قتل ڪري ويو ۽ ڪاٿي ڪيئن

قتل ڪيو هو ڪٿان پريل انهن لاش جي چاڙهي رکي بائي جي ٽولڻ ۾ ويو صبح

جو هي چاڙهي ڪان لنگهيو ماڻهوءَ جو لاش ڏسي مٿان ڪاٿي رکيل ڏٺا ۽ سا ڪاٿي لکي ڏنا ۽

مڙن

نه رت مان پيدا آهي ۽ قاتل جدي ويو آهي ورڃ انهن عورتن سان اها ڪاڻي اٿي ته ڪي ٻار ڄڻي
وڃڻ انهن حالت ۾ بي ماڻهن هڪڙي ڏسي ورتو ۽ جهلي وٺي حاڪم وٽ رجوع ڪيائونس -
هن چيو ته مون خون ڪونه ڪيو آهي ۽ حقيقت ڳالهه جي ڪري ٻڌايائين ته مون فقط مثال لاشي تي
ڪاتي رکي ڏني سا ورتي اٿي ڪري رکيم ٻيو ڪجهه جو قصو رکونه آهي حاڪم وقت جي انهي باره ۾ امام
صاحب جي فتوى گهرائي - امام صاحب هن شخص کي ڏسي چيو ته هاڻي سڄي ميال موجب فتوى
ڏيان جيسين تو ڏوڙي واري مسئله ۾ ڦٽيو - ياڦيو اصول موجب هو شخص هنجي
ناداني جي معترف ٿيو - ۽ امام صاحب حڪم ڪيو ته فقط ڪاتي ڪڍي پوءِ ورتي ڪئن سان خون
ثابت نه ٿيندو جيسين تائين اکين سان ماڻهون ماريندي هڪڙي ڪنهن نه ڏٺو هجي
اهڙي طرح ٿيو ته انهن عورتن جو نقل مشهور آهي ته هڪ يهودي اسلامي قاعدي تي ته زنا
جي ثابتي لاءِ چار ماڻهون اکين سان ڏسڻ وارا ضرور گهرجن نه ته حد جاري نه ڪبي - اعتراض
ورتو ته هي ڪهڙو نه عقل جي برخلاف قاعدو آهي جو اهڙي حالت ۾ به اکين ڏٺي شاهدي
گهرجي - اتفاقا هڪڙي ڏينهن اهو يهودي مصر جي ميال پهان ڪنهن اوڙي ڏانهن ويو ته ڪيا
ويٺو ڏٺي ته اوچتو هڪڙي عورت تي پيش جا اهي ۽ حاجت ضروري لاءِ اتي آئي ويٺي هئي
هي يهودي نپ ڏسي اٿيو ۽ زال ٻي پاسي کان اڳتي هٿ ۾ ڪري نڪتي ته ماڻهن ٻنهين کي
جهلي ڪري قابو ڪيو ۽ زنا جي تهمت ۾ قاضي وٽ رجوع ڪيائون قاضي صاحب ماڻهن کان
پڇيو ته اوهان ٻارڻ ۾ زنا ڪندي ڏٺو ڇا؟ ٿون ته نه اسان ٻنهين کي اڳتي هٿ ۾ ڪري
ٻاهر جائي مان نڪرندي ڏٺا قاضي صاحب چيو ته شڪ ڪري شريعت ۾ حد جاري نه ٿيندي

۽ ھنن کي آزاد ڪيائين ۽ اھو ھوري شريعت جو انصاف ڏسي اسلام جي صداقت جو قائل ۽ معترف ٿيو ۽ صدق دل سان مشرف باسلام ٿيو

حڪايت ٢٨ ھڪڙي شخص کي ھونئن ته ڏاڙھي ڪانه آئي ھئي تنھجي زال ھڪڙي ڏينهن مرس کي ڀڙون ڏنون ۽ ڪسرو ڪري سڏيائينس مرس کي ڪاوڙ آئي چيائين ته جي آئون ڪسرو ھوندس ته تو کي طلاق آھي تڏھن ھنجي طلاق پوڻ ۾ اختلاف پيو ڪھڙي خبر ته ھن کي ڏاڙھي ڪو سال ايندي يا اصل ڪانه ايندي امام صاحب کان پڇيائون امام صاحب چيو ته ھن جي ڏندن مان ڳڻيو ته ڪيترا ڏند اٿس ڳڻيائون ته ھن جيڪڏھن ٣٢ ھوندا ته ڪسرو نه آھي ۽ جي ٢٨ ھوندا ته ڪسرو آھي اصل ڏاڙھي ڪانه ٿيندس جو ڪسري جا ڏند ٢٨ ھوندا آھن ٣٢ نه ٿيندا آھن

حڪايت ٢٩ نقل آھي ته ھڪڙي زال برقعه پوش پرده سان امام صاحب وٽ مسجد ۾ شرعي مسئلو پڇڻ آئي ۽ شرم ميان زبان سان ڪجهه ڪونه چيائين ـ ھڪڙو صوف جنجو ڌاڳو ڪاڙھو ۽ ٻيو پيلو زرد ھو امام صاحب جي اڳيان رکيائين ۽ ٻئي پاسا ڏيکاريائين امام صاحب ھوشياري سان ھنجو مطلب سمجهي ويو ۽ ڪپ ڪڍي ڪلون لاھي ڇڏي ڏنائين زال اھا ڳالهه سمجهي اٿي وئي حاضرين مجلس انھن جي معني ۾ حيران ٿيا ۽ امام صاحب کان حقيقت دريافت ڪيائون امام صاحب چيو ته ھن زال حيض جو مسئلو پڇيو ۽ صوف جي رنگ سان اشارو ڪيائين ته خون جو رنگ ڪڏھن ڳاڙھو ۽ ڪڏھن پيلو ٿو اچي انھجو حڪم ڪھڙو آھي ۽ مون صوف ڇلي ٻڌايو ته اھي جيڪڏھن صفا اڇي رنگ تي پھچي ايندي

ايندي تنهن نزال پاڻ ڇٽيس ۽ اچي رنگ کي حيض جو حڪم ناهي نزال مطلب سمجهي ويئي

حڪايت ١٠ تفسير ڪبير ۽ ڪشاف ۽ مدارڪ ۾ آية سڳوري حتى اذا اتوا على واد النمل جي بيان ۾ لکيو اٿن حضرت قتادة تابعي سڳورو جڏهن ڪوفه ۾ آيو تنهن کڻان مسئلن پڇڻ لاءِ ولڙس اچي گڏ ٿيا ۽ قسم ڏنائين لا حضرتنا علم تفسير جا گناس پڇيائون ٿي جو پاڻ علم تفسير ۾ ماهر هو- پاڻ فرمايائون ته پڇو اوهان کي جيڪي پڇڻو هجي سو پڇو- امام صاحب کي اها ڳالهه پسند نه آئي ۽ پڇيائين ته نملة جنهن جو قصو قرآن ۾ مذڪور آهي مذڪر هئي يا مؤنث- حضرت قتادة انهي جواب ۾ متفڪر ۽ خاموش ٿي ويو- تنهن تي امام ابوحنيفه چيو ته اها ماڪوڙي مؤنث هئي حضرت قتادة فرمايو ته توکي ڪٿان معلوم ٿيو چيائين ته ڪلام الله شريف مان جو خدا تعالى فرمايو آهي ته قالت نملة جيڪڏهن مذڪر هجي ها ته قال نملة فرمائجي ها يعني عربي ۾ نملة يا حمامة جو لفظ ٻنهي تي ڪم اچي ٿو مگر فرق جي خبر ضميرن مان پوندي ته مذڪر هوندو يا مؤنث هوندو ته هجي-

حڪايت ١١ امام صاحب جي حاسدن مان هڪڙي شخص عالمن جي مجلس ۾ امام صاحب کان اهڙا پيچيدا مسئلا پڇيا ۽ جي بظاهر ڪفر جا ڪلمات هئا ۽ امام صاحب جو اصول هو ته لا نكفر احدا من اهل القبلة سو جيڪڏهن امام صاحب اهڙي شخص کي ڪافر نه چوندو ته مشڪل ۽ جي ڪافر چوندو ته پنهنجي اصول کان برخلاف ويندو- هر صورت ملزم ۽ لاجواب ٿيندو- چيائين ته هڪڙو شخص آهي جو چوي ٿو

(١) ڀهشت جي اميد نٿو رکان ۽ (٢) دوزخ کان نٿو ڊڄان (٣) خدا کان خوف نٿو رکان

(٤) ميته يعني اڻ ڪٺل حيوان کائان ٿو (٥) بغير رڪوع ۽ سجده جي نماز پڙهان ٿو

(٦) اڻ ڏٺي شاهدي ڏيان ٿو (٧) حق کان نفرت رکان ٿو (٨) فتني کي دوست

رکان ٿو (٩) رحمت کان ڀڄان ٿو (١٠) يهود ۽ نصاري جي تصديق ڪريان ٿو

امام صاحب پڇيس ته ان شخص کي سڃاڻين ٿا يا نه. حاضرين مجلس ڪڻا

چيا ۽ نه اوهين اهڙي شخص جي باري ۾ ڇا ٿا چئو هن چيو ته اسين هنکي سخت

ڪافر ۽ سڀني ماڻهن کان بدتر ٿا سمجهون تنهن امام صاحب مرڪي فرمايو ته هرگز

ايئن نه آهي شايد ته هو شخص خداتعاليٰ جي خاص ٻانهن مان هجي جو هنجي سڀني

ڳالهين جي صحيح معنيٰ نٿا سمجهو ته امام صاحب فرمايو ته هو شخص اميد نٿو رکي

ڀهشت جي خدا ۾ ۽ ڊپ نٿو ڪري دوزخ جي خدا کان نه ڀهشت ۽ دوزخ کان ۽

خوف خداتعاليٰ کان ظلم جي الضافي جو نٿو رکي جو ته خداتعاليٰ ٻنهي ملڪ ڪري ٿو

سڀ ٻنهي فضل سان ۽ عدل سان ٿو ڪري ڪنهن تي ظلم ڪونه آهي نڪو ٿيندو

ميته اڻ ڪٺل مڇي کائي ٿو ٠٠ بغير رڪوع ۽ سجده جي نماز جنازه جي پڙهي ٿو ٠٠ آنحضرت

صلي الله عليه وسلم تي درود پڙهي ٿو ٠٠ بغير ڏٺي شاهدي يعني ڪلمون شهادت

جو پڙهي ٿو ۽ ايمان بالغيب رکي ٿو ٠٠ حق کان نفرت يعني موت کان ڀڄي ٿو تانجو

حياتي ۾ خداتعاليٰ جي طاعت عبادت پيو ڪري ۽ محبت ٿو رکي فتنه سان يعني

مال ۽ اولاد سان ٠٠ رحمت مينهن آهي جو مينهن کان ڀڄي جائن ۾ پناه وٺي ٿو.

۽ تصديق

۽ تصديق ڪري ٿو يهودن جي هن قول ۾ ته ليست النصارى على شيءٍ ۽ تصديق
ڪري ٿو نصارن جي هن قول ۾ ته وقالت النصارى ليست اليهود على شيءٍ پوءِ اهڙو
شخص آئي امام صاحب جي مٿي تي جتي ڏني ۽ چيائين ته شاهدي ٿو ڏيان ته تون حق
تي آهين ۽ تون علم جو گهر ۽ شريعت جو سينگار آهين

مگر ياد رکڻ گهرجي ته جاهل ماڻهون بغير تأويل جي اهڙا ڪفر جا ڪلمان ڳالهائيندو ته بيشڪ
ڪافر ٿي پوندو مگر جيڪي هن مجتهد مسلمان کان صادر ٿين ۽ صحيح معنائن
جون ۾ آيا هوندا ته اهڙيءَ تأويل قبول ڪبو ۽ ڪفر جي حڪم ڪرڻ ۽ اسلام کان خارج ڪرڻ
کان احتراز ڪبو جو ته قاعدو آهي ته مسلمان جي قول ۾ بشرطيڪ مسلمان پورو هجي ٩٩
وجه ڪفر جا هوندا ۽ هڪڙو وجه اسلام جو ته اهڙي کي ڪافر نه چئبو

حڪايت ٢٢ حضرت امام ابو يوسف قاضي امام صاحب جو شاگرد رشيد سخت بيمار ٿيو امام
صاحب کي سندس گهڻو ارمان ٿيو چيائين خدا تعالى شال اهڙي جيد عالم کي صحت ۽
عافيت بخشي جو هن جي فوت ٿيڻ ڪري علم جو وڏو ذخيرو فوت ٿي ويندو موت العالم
موت العالم ڪجهه وقت کان پوءِ امام ابو يوسف چڱو ڀلو ٿيو ۽ امام صاحب جي سندس
علميت ۽ قابليت جي تعريف ڪرڻ ۽ وفاتي جيڪي ارمان ٿيڻ جو احوال ٻڌائين ۽ خيال ڪيائين ته
هاڻي مونکي زياده پڙهڻ جي ضرورت ڪانه آهي جو امام صاحب منهنجي علميت ۽ ڪمال جي
شهادت ڏني ۽ تدريس ۽ فتوى ڏيڻ سان مشغول ٿيو امام صاحب کي اها ڳالهه ڏٺي
جو انهن کي علم جو احتياج باقي هو پوءِ سندس اصلاح خيال ۽ علم جي تحصيل لاءِ نصيحت

ڏيارڻ لاءِ هڪڙي ماڻهوءَ کي ڪجهه مسئلا سيکاري امام ابو يوسف ڏانهن موڪليائين ۽ چيائينس
ته هن مسئلن بابت هائو جو جواب ڏئي ته به غلط ۽ جي نه جو ڏئي ته به غلط ۽ جي پوءِ جواب
ڏئي ته موٽي پڇج - هن شخص وڃي هي مسئلا پڇيا ته : هڪڙي شخص ڌوٻي کي
پنهنجا ڪپڙا ڌوئڻ لاءِ ڏنا جڏهن وري گهريائين ته ڌوٻي ڪپڙن کان انڪاري ٿيو. ڪجهه
وقت کان پوءِ ڌوٻي ڪپڙا آڻي ڏنائينس ۽ اجورو گهريائين ها ڀلا انکي اجورو ڏيو يا نه
امام ابو يوسف چيو ته اجورو ڏيو. هن شخص چيو ته خطا ڪيئي وري ڏکر ڪري چيائين ته
نه ڏيو سائل چيو خطا ڪيئي - ٻيو ته گوشت جي رڌڻ مهل ڪو پکي ديڳڙي ۾ ڪري پيو
۽ گوشت سان رڌجي ويو ها ڀلا اهو گوشت پاڪ ٿي سگهندو يا نه - امام ابو يوسف چيو
نه چيائين خطا ڪيئي وري چيائين ها ٿو - چيائين خطا ڪيئي ٽيون ته هڪڙي مسلمان شخص
اهل ڪتاب جي زال سان نڪاح ڪيو ۽ اها حمل واري ٿي ۽ حمل جي حالت ۾ مري وئي ها ڀلا
انکي مسلمانن جي مقام ۾ دفن ڪبو يا اهل ڪتاب جي مقام ۾ امام ابو يوسف چيو ته اهل ڪتاب
جي مقام ۾ ته هن چيائين خطا ڪيئي چوٿون مسئلو ته نماز جو شروع فرض سان ٿئي ٿو يا
سنت سان امام ابو يوسف چيو ته فرض سان - چيائين خطا ڪيئي. چيائين سنت سان ته ته
چيائين خطا ڪيئي پنجون ته ام ولد ٻانهي ڪنهن شخص بغير اجازت مولي جي وڃي نڪاح ڪيو
پوءِ اهو مرد پرديس ۾ مري ويو ها ڀلا انهي زال تي عدت واجب آهي يا نه. امام ابو يوسف
ٻئي جواب ڏنا هن شخص ٻنهي کي خطا چيو - آخر امام ابو يوسف سمجهيو ته هي شخص
پنهنجي استاد جو موڪليل آهي ۽ پنهنجي قصور جو معترف ٿي امام صاحب ڏانهن رجوع ڪيائين

چيو

۽ درجه اجتهاد ۽ ڪمال جهڙي هئو-

تفصيل جواب پنجن مٿين مسئلن جو هن طرح آهي

(١) جيڪڏهن ڌوٻي انڪار ڪرڻ کان اڳ ڪپڙا ڌوئي رکيا هوندا ته اجر وڃڻ ۾ ملندو ۽
جيڪڏهن انڪار ڪرڻ کان پوءِ ڪپڙا ڌوئي آڻي ڏنا هوندائين ته اجر نه ملندس جو ته پهرين
صورت ۾ مالڪ جي واسطي ڪپڙا ڌوتا هوائين ته هن اجر ملندس ۽ ٻي صورت ۾ غاصب ٿي
ڌوتو پنهنجي واسطي ڌوتائين ته اجر نه ملندس

(٢) گوشت جي رڌڻ جي وقت کان پوءِ پکي ڪريو هوندو ته رڌو مردار ۽ گوشت پاڻي ۾
ٿي پيا ڌوئي پاڪ ڪري سگهجي ٿو جو مردار پاڻي هنيو جذب نه ٿيو جيڪڏهن ابلڻ گوشت
پورو رڌل نه هو ته سب مردار آهي جو مردار پاڻي جذب ٿي ويو

(٣) نئون ڪتابيا ٿي نازل اهل ڪتاب جي مقام کان پاڻ هڪ پاسي پو رهيو مگر مونهن هن قبله کان
ڦيرائي پٺ قبله ڏانهن ڪئي ته انت پار جو مونهن قبله ڏانهن ٿيو جو ته ماڻهو جي پيٽ ۾ پار جو مونهن
ماڻهو جي پٺ ڏانهن ٿيندو آهي

(٤) جو ڏاڍي نماز پڙهڻ سان شروع ٿئي ٿي جو ته تڪبير هڻڻ فرض آهي ۽ هٿ ٿي کڻڻ سنت

(٥) پنجون مسئلو ته جيڪڏهن مرض سان هم صحبت ٿي هوندي ته عدت مولي جي مٿس
لازم نه آهي ۽ جيڪڏهن نه ته عدت مولي جي مٿس واجب ٿيندي

حڪايت نمبر ١٣٠ حضرت عبدالله بن مبارڪ امام صاحب کان پڇيو ته هڪڙي شخص جو ڪجهه
۽ ٻي جاءِ روپيه ٿيڻ گڏ رکيا هوا ته انهن مان ٻه روپيه گم ٿي ويا انهي صورت ۾ ڪهڙي ٿيو ڪ

آهي امام صاحب چيو ته باقي هڪ روپيو آهي انهيءَ ۾ ٻه حصا ٻن روپين واري جا ۽ هڪ حصو
هڪ روپئي واري جو آهي. عبدالله بن مبارڪ وري قاضي ابن شبرمه کان اهو مسئلو پڇيو
۽ امام صاحب جو جواب ٻڌايائينس ابن شبرمه چيو ته امام صاحب غلطي ڪئي آهي جو ته ٻن
گم ٿيلن روپين مان هڪڙو ته پڪ ٻن روپين واري جو آهي باقي ٻي ۾ شڪ آهي ته ٻن روپين
واري جو آهي يا هڪڙي روپيه واري جو تنهن باقي رهيل ٻنهي روپيه اڌو اڌ ٻنهي جي وچ ۾
نصفا نصف تقسيم ڪبو. عبدالله بن مبارڪ فرمائي ٿو ته مون اهو جواب پسند ڪيو مگر
جڏهن آئون امام صاحب سان ٻيءَ دفعي مليس ۽ امام صاحب اهڙو عاقل هو جيڪڏهن
سندس عقل اڌ دنيا جي ماڻهن جي عقل سان وزن ڪجي ها ته سندس عقل جو پاسو ڳرو
ٿئي ها. تنهن مون وري اهو مسئلو جو ذڪر ڪيو ۽ قاضي ابن شبرمه جو جواب ٻڌايو
پاڻ چيائون ته هائو بيشڪ ابن شبرمه هيئن چيو هوندو ۽ هي دليل ٻڌايو هوندو ۽ مگر انهيءَ ۾ ڏ آهي
جو ته جڏهن ٽئي روپيا پاڻ ۾ مخلوط ٿي ويا ۽ تميز باقي نه رهي ته انهن ٽن ۾ سڀئي ڄڻا
شريڪ ۽ ڀائيوار ٿيا جڏهن ٻه روپيا ويا ته باقي روپئي ۾ ٻه حصه رسد سڀئي برابر
ڀائيوار ٿيا ٻه حصا ٻن روپين واري جا ۽ هڪ حصو هڪڙي واري جو

حڪايت ٢٤٠ يحيى بن سعيد قاضي ڪوفه جو هڪڙي ڏينهن امام صاحب جي فقه ۽ اجتهاد
تي اعتراض ورتو امام صاحب چيو ته اوهين هن مسئله ۾ ڇا ٿا چئو ته هڪڙو ٻانهون ٻن
ماڻهن جي وچ ۾ شريڪ هجي انهن مان هڪڙو پنهنجو حصو آزاد ڪري ڇڏي ٻانهي جو ڪهڙو
حڪم آهي. قاضي يحيى چيو ته انهن ڪري ٿو سگهي جو ٻي شريڪ کي نقصان ۽ خرچ ٿو

پهچي

ٿئي ۽ جرح ڏيڻ شرعاً ممنوع آهي امام صاحب چيو ته بلا ثبوت شرعي ٻين جو حصو آزاد ڪيو قاضي چيو ته پوءِ آزاد ٿي ويندو امام صاحب چيو ته اوهان جو قول منقوض آهي جو ته اهڙين صورت ۾ ٻنهي ڀائرن جو آزاد ڪرڻ لغو آهي تڏهن ٻانهون آزاد نه ٿي سگهي

حڪايت نمبر ٣٥ مرقاة شرح مشڪات ۾ هن ڪتاب ۾ نقل آهي ته هڪڙي ڏينهن امام امام اوزاعي امام اهل الشام امام صاحب کي مليو ۽ ڪي مسئلا ۽ مشڪل سوال امام صاحب کان پڇيائين ۽ امام صاحب انهن سڀني سوالن جا جواب نهايت صفائي ۽ آساني سان ڏنا- امام اوزاعي کي تعجب ٿيو ۽ پڇيائين هي جواب اوهان ڪٿان معلوم ڪيا امام صاحب فرمايو ته انهن حديثن مان جيڪي اوهين پاڻ هميشه روايت ڪندا آهيو- اهي حديثون هي آهن ۽ طريقو استدلال جو هي آهي- امام اوزاعي فرمايو ته انصاف جي ڳالهه هي آهي ته اسين محدث مثال پنساري جي آهيون ۽ اوهين فقيه مثال حڪيم جي آهيو جو دوائن جي فائدن ۽ خاصيتن کان پوري طرح خبردار آهن ۽ انهن مان فائدا حاصل ڪري سگهو ٿا

حڪايت نمبر ٣٦ قاضي ابن ابي ليلى مشهور معروف قاضي شهر ڪوفي جو هو هڪڙي ڀيري مجلس قضا ختم ڪري مسجد مان گهر ڏانهن ويو پئي ته واٽ تي هڪڙي عورت کي ڏٺائين جو ڪنهن ماڻهون سان جهيڙو جهڳڙو لائي بيٺي هئي ۽ هن کي ڳالهائيندي ماءُ پيءُ تي گار ڏنائين ۽ عربي ٻولي ۾ چيائين يا ابن الزانيتين يعني اي زاني ۽ زانيءَ جا

پٺ ۔ قاضي صاحب موٽي مسجد ۾ آيو ۽ حڪم ڪيائين ته زال کي گرفتار ڪري وٺي اچو ۽

ٻهاري ۾ حدون مٿس جاري ڪيائين يعني ڇهڪ هڻايائين ۽ ماڻهن کي گارڊ ڪري ٻه

سزائون ڏياريائينس - امام صاحب کي جڏهن اها خبر پهتي تڏهن افسوس ڪيائين ۽

چيائين ته قاضي صاحب هن هڪڙي فيصلي ۾ ڪيترائي غلطيون ڪيون - اول ته مجلس

قضا جي ختم ٿيڻ کان پوءِ ٻيهر موٽي اچڻ خلاف شان حڪومت جي آهي ۽ ٻيو ته زال کي

ٻهاري جا در هڻايائين حالانڪه زال کي وهاري حد هڻڻ گهرجي نه ٻهاري ٽيون ته مسجد ۾

حد هڻائي آهيس حالانڪه مسجد ۾ حد هڻڻ جي منع آهي ۽ چوٿون ته هڪڙي لفظ سان

ٻه حدون جاري نه ڪيون اگرچه هڪڙي قوم کي يا گهڻين جماعت کي هڪڙي لفظ سان گار

ڏئي ڇڏيس قاضي صاحب ٻه حدون جاري ڪيون پنجون ته هڪڙي حد جاري ٿيڻ

کان پوءِ جيستائين ڪي جدائي ٿيو ته ٻيهر حد جو ابتداءُ ميٽي ڏجي پوءِ ٻي حد جاري ڪجي يڪدم

ٻئي لڳ ۾ سزائون نه ڏيون ڇهون ته جنهن صورت ۾ فريادي حد قائم ڪرڻ ۽ سزا ڏيڻ

جي دعوى نه ڪئي آهي پوءِ قاضي صاحب پنهنجي اختياري تي جو حد جاري ڪئي

قاضي ابن ليلى کي جڏهن هن قول امام صاحب جي اعتراض ڏيڻ جو پتو تڏهن تقاضاءِ

بشري ڪري ناراض ٿيو ۽ شهر جي حاڪم سان وڃي احوال ڪيائين ۽

سان روڪيو تا هو آخر مجبور ۽ لاچار ٿي وڃي موڪل ڏنائين

انهيءَ جي نقل تواريخي ڪتابن ۾ عام ڪيل آهي مگر عقل باور نٿو ڪري ۽ ضمير فتوى

نٿو ڏئي ته قاضي ابن ابي ليلى جهڙو وڏو زبردست عالم ۽ فقيه ۽ محدث هجو جنهن

سال

سال ڪوڏ جو قاضي ٿي رهيو هجي سو هڪڙي واقعه ۾ ايترون غلطيون ڪري ممڪن آهي
۽ گمان غالب به اهو ٿئي آهي ته شايد هڪ ٻه غلطي ڪئي هجيس ۽ امام صاحب انهي
اعتراض ورتو هجي ۽ هن حاڪم سان وڃي شڪايت ڪئي هجي ۽ تاريخ وارن زياده ڪري
ذڪر ڪيا هجي - امام صاحب جي بي پرواه طبعيت ۽ حق گوئي جي عادت ۽ ڪنهن امير ۽ بادشاهه
جي بيجا رعايت نه ڪرڻ مسلم الثبوت آهي ۽ قاضي ابن ابي ليلى جي فيصلن تي نڪته
چيني ڪرڻ ۽ بعضي پاڻ ۾ شڪر رنجي پيدا ٿيڻ جا واقعا ته ثابت ۽ مشهور آهن
حڪايت نمبر ٢٩ نقل آهي ته ڪنهن سبب ڪري قسم کنيون هو ته آئون ڪڪڙ جو آنو وري
ڪڏهن نه کائيندس اتفاق سان ڪنهن وقت ۾ سندس دوست جي ڏاهنم ڪڪڙ جو آنو هو
جو هن ڀيڄي ۾ گهريو مگر سندس دوست ڏيڻ کان انڪار ڪيو ته تنهنجي کائڻ جي شي نه
آهي پاڻ قسم کنيا ۽ ته آئون ضرور کائيندس ته ڪوبه ڏنائي ته ڪڪڙ جو آنو آهي - امام صاحب
کان وڃي پڇيائين ته هاڻي ڪهڙو چارو آهي جو مون اڳي ئي ته جيئن ڪيل جو قسم کنيون آهي
کاڪرڻ گهرجي امام صاحب فرمايو ته اهو آنو ڪڪڙ جي ڇا رهڻان رکي جڏهن ٻچا ٿي ڦٽي
تڏهن اهو جو زورتي کاءُ ته توتي ڪفارو ڪو نه پوندو ۽ قسم تنهنجو پورو ٿيندو
حڪايت نمبر ٣١ تذڪرة الاولياء مين شيخ فريد الدين عطار نقل ڪيو آهي ته اهڙي
وقت جي بادشاهه حضرت عزرائيل ملڪ الموت کي خواب ۾ ڏٺو پڇيائينس ته منهنجي عمر
باقي ڪيتري آهي حضرت عزرائيل پنج آڱريون بند ڪري اشارو ڏنو جو ڪيو بادشاهه
هن خواب تي سڀڪو ڪري تمام حيران ۽ پريشان ٿيو صبح جو تعبير وارن کي گهرائي اهو خواب جو تعبير

ٻيا ٻه ڪن جي ٻڌن سالن جي. ڪن جي ٻڌن ڏينهن جي ڪن ٻڌن ڏيهن جو اشارو
ڪيو آهي پس خليفي کي وڌيڪ پريشاني ٿيڻ لڳي آخر امام ابوحنيفه کي ڪرائي ٻڌايو امام
صاحب چيو ته اهو اشارو انهن پنجن ڳالهين ڏانهن آهي جن جو علم خاص خدا تعالیٰ
سان آهي ۽ ٻي ڪنهن کي خبر نه آهي. جي پنجئي آيت شريف ۾ مذڪور آهن
ان الله عنده علم الساعة وينزل الغيث ويعلم ما في الارحام وما تدري
نفس ماذا تكسب غدا وما تدري نفس باي ارض تموت يعني موت جي
عمر جي خبر ۽ موت جو وقت معلوم نه آهي تنهنڪري خليفو خوش ٿيو ۽ سڀ الجواب معقول پئي تحقيق
حڪايت ٣٠ شامي وارو لکيو آهي ته هڪڙي دفعي امام اعظم سڳوري خواب ۾ حضرت
سرور ڪائنات فخر موجودات صلى الله تعالى عليه وسلم کي خواب ۾ ڏٺو. پاڻ سڳورن
ڏوراپو ڏيندي فرمايو ته اي ابوحنيفه تو قعده اولى ۾ مون تي صلوٰة پڙهڻ ڪري جو سجده
سهو واجب ڪيو آهي امام صاحب عرض ڪيو ته اي سرور عالم الميڪري جو مصلى الله
موقعو ني سهو سان الفاظ صلواة پڙهي ٿو نه قصد سان حضرت حق کي اهو سهو ٿيڻ
جواب ۾ عذر معقول سندس پسند آيو ۽ تمسي فرمايائون مسلمان کي گهرجي
هميشه صلواة سڳوري دل جي حضور سان پڙهن نه غفلت سان
اللهم صل على سيدنا ومولانا محمد وعلى ال سيدنا ومولانا محمد كلما ذكره
الذاكرون وكلما غفل عن ذكره الغافلون صلوة تكون لك رضاء ولحقه
اداء وعلى جميع اصحابه وتابعيه وبارك وسلم عليهم اجمعين